

کتابشناسی عالم جلیل افغانستان

ابوریحان محمد بن احمد البیرونی

(۳۶۲ - ۴۴۰ ق)

مؤلف

احمد سعید خان کتابدار مؤسسه تحقیقات اسلامی

پوهنتون علی گڑھ (ہند)

مترجم و مکمل

پوهاند عبدالحی حبیبی

نشر کرده

وزارت معارف دولت جمهوری افغانستان

۱۳۵۲ ش

کابل

کتابشناسی عالم جلیل افغانستان

ابوریحان محمد بن احمد البیرونی

(۳۶۲ - ۴۴۰ ق)

مؤلف

احمد سعید خان کتابدار مؤسسه تحقیقات اسلامی

پوهنتون علی گڑھ (هند)

مترجم و مکمل

پوهاند عبدالحی حبیبی

نشر کرده

وزارت معارف دولت جمهوری افغانستان

۱۳۵۲ ش بهتیمم: محمد قاسم شعلہ کابل

آغاز

این کتابشناسی الیبرونی در نومبر ۱۹۷۱ م باطبع گستتر هنگامی نشر شد که یک گروه دانشمندان شرق و غرب در دهلی جدید در مجمعی بنام « الیبرونی و علوم هند » فراهم آمده بودند و من هم در آن شرکت داشتم . نویسندۀ این کتاب بزبان انگلیسی دانشمند کتابشناس هندی جناب احمدسعید خان کتابدار شعبه « تحقیقات اسلامی » پوهنتون علی گر هند است ، که بر مؤلفات الیبرونی این کتابشناسی جامع نوشته واز تمام نوشته ها و نشراتی که درین باره شده سود برده است . در علمای افغانستان شخصیت بزرگوار الیبرونی نامردنی وزندۀ جاوید است . زیرا وی عیناً مانند دانشمندان معاصر ، برمشا هده و تجربه کار خود را استوار کرده و هزار سال پیش مانند امروز فکرمیکرده است .

شناسائی جهات مختلف حیات این مفکر بر دانشیان امروزه ازینرو واجب است که وی از یک دوره پرافتخار تاریخ افغانسان نمایندگی میکند و باید تمام شرقیان و اهل دانش و پژوهش از فعالیتها ی علمی او آگاه باشند و مظاهر فکری و مؤلفات او را بشناسند که کتاب حاضر بنحو اجمال این خدمت را انجام میدهد . من چون این کتاب را بحیث یک فهرست اجمالی اما جامع ، درباره آثار الیبرونی و نسخه های خطی و چاپی و ترجمه های آن نافع یافتم و حتی آنرا حاوی مقالات و تبصره هائی هم دیدم ، که درین قرن اخیر بر حیات و افکار و کارنامه ها و مؤلفات الیبرونی در جرائد و کتابها

وموقوفات غرب وشرق انتشار یافته ، بنابراین به ترجمه آن بزبان پشتو پرداختم ، که اینک در کابل چاپ و نشر شده است . چون این کتابشناسی در انگلیسی هم چاپ عام و مستقلی ندارد و بصورت یک رساله ، نسخ اندک آن گسترش شد ، بنا برین ترجمه و نشر آن بزبان دری نیز مفید خواهد بود ، که اینک به سفارش وزارت معارف دولت جمهوری افغانستان آنرا ترجمه و تعلیق و تکمیل کرده و برای طبع و نشر آماده ساختم . در ترجمه متن انگلیسی کوشیده ام ، عین مطالب مؤلف محترم را به درستی انتقال دهم ، و گاهی که مطلب مبهم میماند ، از مقدمه مرحوم سیخا و برمتن عربی آثار الباقیه و کتاب البیرونی دانشمند هندی میدحسن برنی (اردو) و کتب دیگر توضیحاتی را در متن و پاورقی افزوده ام . امیدوارم نشر این کتابشناسی در تجلیل هزاره این دانشمند افغانستان که در کشور های شرقی و غربی دایر میگردد ، برای علاقه مندان سودمند گردد ، و این دانشمند بزرگ ما را به مؤلفات و آثارش بهتر و خویر بشناسند . تألیف کتابشناسی البیرونی بهمت یک دانشمند هندی و ترجمه و تکمله آن بقلم یک افغانی و نشر و طبع آن از طرف وزارت معارف دولت جمهوری افغانستان خود این مطلب را میسرساند ، که در امر فرهنگ و تاریخ چقدر باهم نزدیکیم ؟ که این نزدیکی و همکاری و فرهنگ پروری همواره بردوام باد .

عبدالحی حبیبی

مقدمه

هنگامیکه ایدورد سخاو کتب آثار الباقیه و تحقیق ماللهند البیرونی را ترجمه و چاپ کرد، علاقمندی مردم با آثار و افکار این دانشمند بزرگ قرون میانه بیشتر گشت. دانشیان و مؤسسات دانشی، تألیفات و آثار او را مورد تحقیق و اعتنا قرار دادند، و مردم آنرا تدریجاً بشناختند.

ابو ریحان محمد بیرونی فرزند احمد در سوم ذیحجه سنه ۳۶۲ ق مطابق ۳ سپتمبر ۹۷۳ م در یکی از نواحی کت خوارزم (خیوه کنونی) بدنیا آمد (۱)

(۱) اگرچه نسبت بوریحان را بقرار افسانه کتاب الانساب سمانی منسوب به بیرون یعنی خارج شهردانسته اند، ولی یاقوت ابن رایک زعم (گمان) میداند (معجم الادب ۷۸۰ ر ۱۸۰) و پیدایش او در بیرون شهرکت سندی قدیم ندارد. در همان عصر سمانی ابوالحسن علی بن زید بیهقی (متوفی ۵۲۵ ق) در تتمه صوان الحکمه گوید: «و بیرون التي هی منشأه و مولده بلدة طيبة فیها غرام» (ص ۶۳) و ازین بصراحت برمیآید که بیرون شهری بود، و هر خارج شهر را بیرون و منسوب آنرا بیرونی و غریب نگفتندی.

در حقیقت بیرون و درون دو ناحیت یا قلمتی بود بین مرو و نسا در شمال خراسان که تا عصر صفویان و حتی نادرا فشار بهمین نامها شهرت داشته اند. مثلاً درون در عالم آرای عباسی اسکندر بیگک بارهامند کوراست و بیرون هم در مقابل آن قلمتی بود (ذیل عالم آرا، خطی ص ۲۰) ❀

اگر چه شهرت او در نجوم و ریاضی است ، ولی در بسا از دانش های عصرش دست داشت . او از زمان کودکی به امعان نظر و پژوهش پرداخت و حتی کتاب پر ارزش خود آثار الباقیه را در سن ۲۷ سالگی تالیف کرد . وی در اوائل در حمایت خوارزم شاه قرار داشت ، ولی این دود سان خوارزم شاهی بعد از مدتی از بین رفت و بیرونی هم مجبور به ترک خوارزم گردید ، و اندر پرورش حکمران دیگری آمد ، تا که در آخر سلطان محمود فرزند سبکتگین او را بغزنه برد .

بیرونی از غزنه به هندوستان رفت و تا مدت ده سال در آنجا ماند و بعد از آن بغزنه برگشت و اوقات دیگر عمر خود را همدین شهر به

﴿ همچنین در عباسنامه محمد طاهر قزوینی (حدود ۱۰۷۳ق) در (س ۲۰۱، ۲۰۳، ۲۰۹، ۳۱۹) و نیز در نامه عالم آرای محمد کاظم مروی (ج ۲ ص ۱۳۷، ۱۴۱ و ج ۳ ص ۶، ۲۴۸) بارها ذکر قلمه درون در همین ناحیت شمال خراسان بین نسا و مروا بیورد آمده است . پس اگر شهری و ناحیتی به نام بیرون از همان عصر ابوریحان تا حدود ۱۱۰۰ ق موجود و معلوم باشد ، نسبت آنرا بزعم و گمان به خارج البلد یا غریب و غیره کردن نشاید ، در حالیکه خود البیرونی درین باره تصریحی ندارد و مورخان معاصر او هم ازینگونه تعلیل انقساب او خاموشند . «حیبی»

تألیف و تحقیق گذرانید، تا که بعمر ۸۰ سالگی در حد و د. ۱۰۵۰ م
= ۳۲۲ق) در غزنه از جهان رفت (۱)

بیرونی یکی از علمای قرون وسطی بود، که با پژوهش‌های
ستاره‌شناسی و تحقیق در آن علاقه‌مندی کاملی داشت و دانش او از
منابع یونان قدیم و هند سرچشمه گرفته و هم بر معلومات منجمان اسلامی پیش
از او اتکاء داشت که لب لباب آنرا در شهکارش (۲) القانون المسعودی فراهم
آورده است.

بیرونی دارای تألیفات فراوان و مؤلف زبردست است و از آثار او
(۲۸) کتاب به هند تعلق دارد که درین رساله بعلا مت ستاره * نشانی
شده اند.

وی یک سائنس دان واقعی بود، که نگاه عمیق علمی توأم با اعمال
اسلامی داشت، و بنا برین از تعصب خشک قشریان مذهبی یا نژادی بدور بود
وی برای مسجد غزنه تقویمی (۳) ترتیب داد که سببی بر کلند رومی بود
و ازین رو اسام مسجد از استعمال آن استنکاف ورزید و گفت: این چیز سببی بریک
تقویم غیر اسلامست.

(۱) قدر مسلم در وفات البیرونی همان قول غضنفر تبریزی شارح
رساله مولفات رازی است، که بمدهشاه ۲ رجب سنه ۴۰۴ هـ (۱۰۱۴ م)
به عمر ۷۷ سال و ۷ ماه باشد، که این تاریخ نقیض آن قول است. چون
درینجا مجال سخن بیش نیست، شرح آنرا در آخر این کتاب تعلیق
خواهم کرد (ح).

(2) MAGNUM OPUS.

(3) CALENDER

اگر چه زبان سادری او خوارزمی بود، وی عبری، یونانی، فارسی، سنسکریت و چندین زبان دیگر هم میفهمید، کتاب الهندوی در بیان افکار فلسفی و فرهنگ و علوم و خصوصیات دیگر هندیان، موثوق ترین کتب بزبان عربیست که در زبان تازی نظیری ندارد.

البیرونی به تألیف این کتاب، خدمت عظیمی به گویندگان زبان عربی کرد، زیرا پیش از او هیچ کسی هند را باین نحوه شنا سانیده بود، وی عمر خود را مانند یک طالب علم مجرد گذرانید و متاهل نشد، ولی در حقیقت داماد علم بود، و از کتاب جلدانش، و سالی دوبار در اوقات عید بیرون آمدی و لوازم زندگانی فراهم آوردی و بچنین نهج عمری رادر فراگرفتن دانش و امور پژوهش و تحقیق نوین بانجام رسانید.

خدمت حقیقی البیرونی بعلم اینست که وی معلومات باستانی را بوجه نیکو فراهم آورد و آنرا در پرتو افکار و امعان نظر و تحقیق خویش ترجمه کرد و هم از پیروست که مقام وی در تاریخ علم جاوید است و در صف بزرگترین دانشمندان قرون میانه و نوین مانند پتولیمی، نیوتن، ایششتاین جای دارد.

اسیدوارم که این کتابشناسی (بیلوگرافی) (۱) در فراهم آوری معلومات زندگانی این مرد بزرگ مفید باشد و مؤرخان و پژوهندگان از آن سود ببرند.

تالیفات البیرونی که درین بیلوگرافی یا فهرست عمومی مذکوراند ما خود از فهرستی است که در سال ۴۲۷ ق ۱۰۳۲ م و ایام سلطنت سلطان مسعود بقلم خود او بنام «رساله فی فهرست کتب محمد بن زکریا الرازی» تألیف شده و فقط یک نسخه آن در کتابخانه لیدن محفوظست، که پاول کراوس آنرا در سال

۱۹۳۶ م از پاریس در ۵ صفحه انتشار داد و در آن نامه‌های ۱۱۳ کتاب خود را
در ۱۳ بخش آورده است.

درین رساله علاوه بر کتابهایی که خود ش نوشته ، نام ۲۵ کتاب دیگر
هم آمده که دیگران بنام او نوشته‌اند و عبا رتند از ۱۲ کتاب ابو نصر بن علی بن
عراق و ۱۲ کتاب ابوسهل عیسی بن یحیی المسیحی و یک کتاب ابوعلی الحسن
بن علی الجیلی. ولی البیرونی این ۲۵ کتاب را از نالیفات خود نمی‌داند ، بلکه
آنها تحفه‌های علمی دوستان و شاگردان بنام خود می‌شمارد ، که بقدر دانی
خدمتهای علمی او تقدیم شده‌اند .

وی گوید: « این ۲۵ کتاب را باغور و تدقیق دیده‌ام و برای تکمیل این فهرست
آورده‌ام » که درین رساله از عدد ۱۱۳ تا ۱۳۳ ذکر میشوند .

در مقدمه آثار الباقیه نگاشته سخا و طبع ۱۸۷۸ م ازین رساله البیرونی (نسخه
خطی لیدن) همان بخشی اقتباس شده که تالیفات البیرونی را تبیین نماید، پروفیسور
سخا و گوید: نامه‌های کتابهای البیرونی که حاجی خلیفه آورده درین رساله
البیرونی نیست. چون وی بعد از تالیف این رساله لا اقل ۱۳ سال دیگر زندگی
داشت (۱) (۹). شاید پیش از سرگ ، در نتیجه تحقیقات نهایی به تالیف چند کتابی
پرداخته باشد که از آثار دیگرش ممتازند (درین جمله کتاب الجماهر و کتاب
الصیدله شاملند) سخا و در قسمت دیگر مقدمه خود بر آثار الباقیه، همان نسخه خطی
کتاب البیرونی را ذکر میکند که در کتابخانه های اروپا موجود اند، ولی وی
دو کتاب دیگر را هم می‌شناساند که نه ذکر آن درین فهرست و نه در کشف الطنون
آمده است .

(۱) به مقاله تحقیق و وفات البیرونی در آخر این کتاب رجوع کنید «ح»

بعد از سخاو و مطالعه آثار و جستجوی تاليفات البيروني راه ، سوتر وای ، وید یمن دوام دادند، این شخص در سنه ۱۹۲۱ م یک ترجمه جرمنی فهرست البيروني را با تشریحات و تعلیقات خود نشر کرد، ویس ازان پروفیسور بو یلوت (۱) توانست یک ببلوگرافی مکمل البيروني را بنویسد و مبنای رساله حاضره هم بر کار بو یلوت است، که در میدیو (۲) جلد ۲ (۱۹۵۵ م) ص ۱۶۱ تا ۲۵۶ انتشار یافت ، و تکمیل و تصحیح آنرا در جلد ۳ ص ۹۱ تا ۳۹۶ (۱۹۵۶ م) همین نشریه نمود، و هم پس از ۱۹۵۵ م مقالات زیادی بزبانهای مختلف منتشر شد که اکنون یک ببلوگرافی کاملی را بطریق نیا زمند یهای کنونی بکار دار د . در فهرست البيروني تماماً ۱۳۸ کتاب نامبرده شده ، که ۲۹ کتاب دیگر اورا خاورشنا سان مذکور ذکر کرده اند (درین رساله از عدد ۱۳۹ تا ۱۶۷ و تمام این کتابها بشمول چند کتاب دیگر به ۱۸۳ میرسند .

درین رساله چهار کتاب دیگر (عدد ۱۳۹، ۱۴۷، ۱۵۰، ۱۶۷) را هم آورده ایم که انتساب آن مشکوکست و عدد ۱۳۹ هم کتابیست که آنرا بسند حاجی خلیفه به فهرست بیروني تطبیق میکنیم. فهارس سخاو و ه ، سوتر وای ، وید یمن هم دامنه دار تراند، زیرا ایشان نامهای آن کتابها را هم آورده اند که در کتاب الاستیعاب و ارشاد الاریب یاقوت ذکر شده اند، ولی کتب ذکر کرده یاقوت ، کاسلا مکشوف نیست، زیرا البيروني فقط دوتای آذرای در آنا را الباقیه و فهرست خویش آورده است و ما تذکرات البيروني را درین باره تحت عدد ۱۴۷، ۱۶۸، ۱۷۳ ذکر کرده ایم .

(1) PROF. J. BOILOT

(2) MIDEO=MELANGES DE L'INSTITUT DOMINICAIN
D'ETUDES ORIENTALE.

در باره آثار معلوم وارز شمنند البیرونی جستجو و پژوهشی در عصر سی ، بروکلمان (۱) انجام گرفت ، ولسی پس از آن نسخه های نایاب دیگری نیز بدست آمد که درین کتاب تحت عدد ۱۶۹، ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۷۲ ذکر آن می آید و عدد ۱۷۳ کتابیست که بیرونی از هندی ترجمه کرد ، ولی ذکر آن تنها در کتاب الهند آمده ، در فهرست البیرونی نیست، اما سه کتاب دیگر ۱۷۵، ۱۷۶، ۱۷۷ همان کتابهاست که برهنمائی وی در سنسکریت ترجمه شده اند .

چنانچه در متن هم گفته ایم دو کتاب نمره ۱۷۸، ۱۷۹ را ابونصر منصور بن علی بن عراق (۲) به البیرونی اهدا کرده است که شاید بنام بیرونی باشد . دورساله نظر به مثلثات فضایی تا لیب همین ابونصر را از روی مخطوطه لیدن میشناسیم و کتاب دیگر البیرونی نمره ۱۸۰ همانست که از طرف او به سجزی (۳) اهدا گردیده است .

پس کتب نمره ۱۸۱، ۱۸۲، ۱۸۳ آثار نو یافته البیرونیست که پیشتر مستشرقان از آن اطلاعی نداشتند و عدد ۱۸۱ کتابیست که از روی نسخه منحصر بفرد احمد آباد گجرات شناخته شد و از سنسکریت بعربی ترجمه شده است .

(1) C. BROCKELMANN.

(۲) وی از حکمداران آل عراق و بلقب مولی امیر المؤمنین یکی از خوارزمشاهان ماتحت شهنشاهی غزنوی و پروردگار البیرونی است که خودش هم از علماء علم هیئت و نجوم و ریاضی و هندسه و غیره بود تا لیفات و رسایل متعدد او باقیست و در صفحات آینه با آثار خود بنحوا کامل شناخته خواهد شد . (ح)

(۳) ابوسمید احمد بن محمد عبدالجلیل سجزی از معاصران و دوستان البیرونیست که در آثار الباقیه نامهای ماههای اهل سیستان را از نقل نماید (ص ۴۲) این عالم از قدیمترین دانشمندان اسلام است که بحرکت ارض نظر داد و اصطلاح لابی همبرین بنیاد ساخت ، در صفحات آینه ذکر او میآید . (ح)

مؤلف این نسخه نایاب در سنسکریت، منجم مشهور بنارسی « وِجایه ننده »
 (۱) است که ترجمه عربی آنرا خود البیرونی کرده (و نسخه اصل سنسکریت از
 بین رفته است) کتاب نمره ۱۸۲ در علم مریا و مناظراست که غلام حسین
 جونپوری (۲) آنرا در زیچ بها درخانی ذکر کند و نمره ۱۸۳ را سید حسن برنی
 در کتاب خود « البیرونی » (۳) نام می برد و بدین نهج تمام تالیفات البیرونی
 (بشمول منسوبات) ۱۸۳ عدد است.

ترتیب این بیلوگرا فی

هر کتاب از نمره ۱۸۳ تا یک شماره خاصی دارد، (م) که نخست نام
 کتاب و بعد ازان ترجمه آن بانگلیسی در بین قوسین نوشته میشود (۰۰۰) پس
 این تاجاییکه معلومات داریم، درباره آن کتاب معرفی مختصری می آید،
 و اگر نسخه خطی آن موجود و معلوم باشد نشان داده میشود. اگرچاپها و ترجمه
 های آن معلوم باشد، آنهم ذکر میگردد، و اگر مقاله ها بی دران باره نشر
 شده، نیز نشان داده میشود.

(1) VIJAYA NANDA

(۲) این عالم ریاضی و فلکیات و نجوم در اوایل قرن ۱۹ در هند
 میزیست و از تألیفات او زیجی است بنام جامع بهادر خانی که در سنه
 ۱۸۳۵ م تالیف شده و بعد ازان در هند طبع گشته است، از شاگردان
 او اخوندزاده عزیز الله قندهاری در افغانستان شهرتی داشت و زیجی
 از او باقی مانده که نسخه خطی آن در کتابخانه مخطوطات کابلست (ح)
 (۳) البیرونی کتاب بیست و زبان اردو نوشته سید حسن برنی (هندی)
 که طبع دوم آن در سنه ۱۹۲۷ م در پوهنتون علمی گرهند در ۲۵۶ صفحه
 شده و بردوش تحقیق جدید مقارن و مفید است. یک ترجمه پشتوی آن
 در کابل در ۱۳۵۲ ش به مناسبت جشن هزاره البیرونی طبع شده است (ح)
 (۴) من درین ترجمه یک نمره مسلسل و بعد ازان بد ترتیب عناوین،
 شماره خاصی هم داده ام و بنوشتن نامهای عربی و فارسی کتاب اکتفا
 و از ترجمه انگلیسی آن صرف نظر شد (ح)

عناوین

نامهای کتب از ۱ تا ۱۸۳ همانطور است که پ، کراوس در فهرست البیرونی چاپ کرده است. اگر این نام در نسخ خطی یا در کشف الظنون حاجی خلیفه یا منابع دیگر نحوی دیگر باشد و یا یاقوت آنرا نام دیگری داده باشد، این مطالب را هم در ذیل همان عنوان می آوریم.

از نمره ۱۳۹ تا ۱۸۳ نامهای کتابهاییست که در نسخ خطی دیگر مذکورند، یا خود البیرونی در یکی از آثارش مانند آثار الباقیه یا کتاب الهندیا کتاب الاستیعاب نام آنرا آورده، و یا یاقوت و حاجی خلیفه به ذکر آن پرداخته اند.

تشریحات

بعد از ذکر نام کتاب شرحی در باره آن داده میشود، اگر در آغاز این شرح علامت (ف) باشد، از آن می فهمیم که این ذکر و شرح از خود فهرست البیرونیست، و اگر در آغاز آن (س و) باشد، این شرح از ه، سوترووای، ویدیم است، که در باره تألیفات البیرونی نوشته اند. علاوه ازین اگر در منابع دیگر هم ذکر و شرحی در آن باره بدست آید، نوشته شده است.

مثلاً: از نمره ۱ تا ۱۶۷ علامت (س و) دلالت خواهد کرد، که شرح آن از ه، سوترووای، ویدیم گرفته شده، ولی معلومات اضافی از یاقوت و حاجی خلیفه و سی، بر و کلمان، یا از نوشته های خود البیرونی در آثار الباقیه و کتاب الهند و کتاب الاستیعاب است، و اگر اختلافی در ضبط نام کتاب باشد، آنهم نوشته شده و گاهی برخی از توضیحات شخصی برای تکمیل مطالب نیز داده میشود.

حواله به نسخ خطی

کتابهایی را که مخطوطات آن معلوم و موجوداند، درین رساله نشان داده ایم، از جمله ۱۸۳ کتاب (۳۱) آن چنین اند که نسخه های خطی آن در کتابخانه های دنیا موجوداند، و اگر فهرس این کتابخانه ها طبع شده باشد، آنرا هم نشان میدهم.

چاپها

از جمله ۱۴ کتاب خطی البیرونی که در کتابخانه هاموجودند، ۳ کتاب آن بتمام و کمال چاپ شده اند، و از پنج کتاب، برخی اقتباسها را نشر کرده اند، که درین رساله ذکر مفصل این چاپها و ناشران و عدد جلد و صفحات و تاریخ طبع آن آمده است.

ترجمه ها

دوازده کتاب البیرونی بزبانهای دیگر کاملاً ترجمه شده و از هفت کتاب دیگرش برخی از بخشها و فصول ترجمه کرده اند، که این ترجمه ها از ستون عربی به المانی، انگلیسی، روسی، فارسی، اردو، فرانسوی و ترکی شده است.

مقالات

برسی کتاب البیرونی در کتب و مجلات و نشرات سقوته، تبصرها و مقالات انتقادی انتشار یافته، که برخی از آنرا مانند ایم، ولی از مؤلفات دیگر و ذکر ارباب نظر و تحقیق، از آن مقالات و کتب خبری داریم.

درین رساله بیش از ۵ تبصره با عناوین آن ضبط گردیده و نامهای مجلات با مخففات آن جدا گانه آمده است.

فهارس این رساله

در آخر این کتاب برخی از فهارس ضروریه داده شده، که نخستین آن مشتمل است بر فهرست مرتب الفبائی کتابهای البیرونی و نمره آن درین کتاب.

دوم: تقسیم موضوعی تالیفات وی و نمره آن درین کتاب.

سوم: طبقه بندی علمی مؤلفات البیرونی.

چهارم: فهرست نسخه های خطی البیرونی در کتابخانه های هند.

موضوعها و مأخذ

بیرونی در فهرست خویش، موضوعهای تالیفات خود را هم تشخیص کرده (درین رساله هم این موضوعها را بطور عنوان آورده ایم) که جمله ۱۶ عنوان است. ولی این تفکیک موضوعها بسیار اصیل نیست، و او تنها ۱۳۸ کتاب خود را از جمله ۱۸۳ نام می برد که موضوعهای آنها از نام کتاب نمی توان فهمید.

برخی از کتابهای بیرونی دارای موضوع خاصی نبوده و جامع مضامین شتی دیده می شوند مانند آثار الباقیه و کتاب الهند و قانون مسعودی، و هم بنا برین کوشیدم که درین رساله معلوماتی را برگزینم، که در کتب معیاری در باره زندگی و آثار البیرونی مضبوطند مانند این کتب:

«معلومات در باره دار و سازی البیرونی» از م، سییر هاف: وی درین مقالات که در مجله مؤسسه مصر (ج ۲۲ ص ۱۳۳ تا ۱۳۹) در ۱۹۳۰ م نشر کرده، از کتابهای عربی، فارسی و اروپائی نام می برد، که در آن شرح حال البیرونی آمده است. ارشا دالاریب یاقوت: (ج ۶ ص ۳۰۸ تا ۳۱۰) طبع لیدن ۱۹۱۳ م که این معلومات را، ویدیمین و ج، هیل (۱) به المانی در مجله علوم طبی و طبیعی (۲) (۱۱ شماره ۳) نشر کرده اند.

علی بن زهد بیهقی: در تتمه صوان الحکمه طبع لاهور ۱۹۳۵ م (ص ۶۲ تا ۶۷). سیوطی: در بغیة الوعاة طبع مصر ۱۳۲۶ ق (ص ۲۰) که ای، ویدیمین ترجمه آنرا بالمانی در سپهری، بیتریگک (۳) ۲۸ ص ۱۱۷-۱۱۸ نشر کرده است.

این ابی اصیبعه: در عیون الانباء ۲ ص ۲۰.

(1) J. HELL

(2) MITT. Z. GESCH. D. MED. U.

NATURWISS., 11 NO 4.

(۳) SPMS: = SITZUNGSBERICHTE DER PHYSIKALISCH-MEDIZINISCHEN SOZIJETAT IN ERLANGEN. BETTRAGE.

ای، سخاو: (۱) در مقدمه المانی آثار الباقیه (لندن ۱۸۷۹) و مقدمه انگلیسی او بر کتاب الهند (لندن ۱۸۸۸ م)
سی، بروکلبان: در تاریخ ادبیات عرب (۱ ص ۳۷۵) طبع ویمبر ۱۸۹۸ م و تکمله آن (۱ ص ۸۷) طبع ۱۹۳۷ م لیدن.

دائرة المعارف اسلام: کلمه البیرونی. جلد اول طبع اول، که در طبع جدید آن (۱ ص ۱۲۳۶) پروفیسور بویلوت در شرح حال البیرونی مقالتی دارد (مخفف حواله آن در این کتاب: دائره).

ه، سوتر (۲): در کتاب دانشوران ریاضی و اختر شناسان عرب ص ۹۸ تا ۱۰۰ طبع لیزیگ ۱۹۰ م. هم وی بهمکاری ای، ویدیمین (۳) شرحی بر تالیفات البیرونی در سیمسی، بیتریگ ۵۲، ۵۳ (۱۹۲۱ م) ص ۵۵ تا ۹۶ دارد.
جارج سارتون (۴): «مدخل تاریخ علم» ج ۷ ص ۷۰۷ طبع با لیمور ۱۹۲۷ م.
ل، لیکلیرس (۵): «تاریخ طب عرب» ج ۱ ص ۳۸۰ تا ۳۸۲ طبع با ریس ۱۸۷۶ م.
کاره دوآخ (۶): کتاب مفکران اسلام، ج ۲ ص ۷۵ تا ۸۷ و ۲۱۵ تا ۲۱۷.
ه، ریتز (۷): تالیفات البیرونی در اورینتلیا، ج ۳ ص ۷۸ تا ۷۸ (استانبول ۱۹۳۳ م)
پ، کراوس (۸): رساله البیرونی و غیره (پاریس ۱۹۳۶ م)
احمدزکی ولیدی توغان: معلومات جدید جغرافی و نژادی، در مجموعه جغرافی جرمنی ص ۳۶۳ (۱۹۳۴ م)

(1) E. SACHAU.

(2) H. SUTER.

(3) E. WIEDEMANN.

SARTON

(5) L. LECLERC.

(6) CARRADE VAUX.

(7) H. RITTER.

(8) P. KRAUS.

د، را سزی رایت (۱): مقدمه کتاب التفهیم فی صناعه التنجیم ابوریحان البیرونی
طبع لندن ۱۹۳۳ م

ضیاء الدین احمدوف، کرینکو (۲): در اسلامک کلچر ۶ جولائی واکتوبر ۱۹۳۲ م.

برای مقالات بر البیرونی بنگرید :

سی، بر و کلمان : تاریخ ادبیات عرب ، ج ۱ ص ۲۶ تا ۶۲۷ (طبع دوم)

ف ، تچنر (۳) زد سگ (۴) ۷۷ ص ۳۱ (۱۹۲۳ م)

م، کراوسی (۵): البیرونی و تحقیقات ایرانی. دیر اسلام ۲۶ (۱۹۳۲ م) ۱۵۱.

ج، کور تویس (۶): زندگی البیرونی، در اندوایر انیکاشما ره (۱۹۵۲ م) کلکتہ

نقیس احمد : خدمات مسلمانان به علم جغرافیا ، ص ۲۹ ، ۸ ، ۳ ، ۸ ، ۱۵۵ ،

طبع لاہور ۱۹۳۷ م .

ر، بلاچر (۷): البیرونی کبیر، در علمای جغرافیای عرب در قرون وسطی (پاریس ۱۹۳۲ م)

ایلیوت و داسن (۸): در تاریخ هند وستان ۲ ص ۱ .

ریناود (۹): ترجمه جغرافیای ابوالفدا ، جلد اول ۱۹۳۸ م ، ص ۹۵ (فرانسه)

مهران (۱۰): نمره ۱۵ (۱۸۵۷ م) ص ۲۳ .

س، م علی : البیرونی و جغرافیای عرب بزبان انگلیسی ترجمه مضمون فوق ریناود

ج ۱ فصل ۲ نشر کرده مؤسسه تحقیقات اسلامی پوهنتون ه علی گر

(هند) ۱۹۶۰ م ، ص ۸۱ تا ۸۷ .

(1) R. RAMSAY WRIGHT.

(2) F. KRENKOW.

(3) F. TAESCHNER.

(4) ZDMG=ZEITSCHRIFT
DES DEUTSCHEN MORGENL-
ANDISCHEN GESELLSCHAFT.

(5) M. KRAUSE.

(6) J. CURTOIS

(7) R. BLACHERE.

(8) ELLIOT, DAWSON

(9) REINAUD.

(10) ANNALER FUR NERDI
SK ELDKUNIGHEID.

ای، ایس کنهدی (۱): مقاله بر البیرونی در بیوگرافی علمی ج ۲ نیویارک، ۱۹۷۰ م.
 زکی ولیدی توغان: مقاله او بر البیرونی در اسلام انسکو پید یسی ج ۲
 ۱۹۴۴ م، ص ۶۳۵ تا ۶۳۹.

ماخذ عربی :

خیرالدین الزرکلی: الاعلام ج ۶ ص ۲۰۵ تا ۲۰۶ (۱۹۵۵ قاهره)
 عمر رضا الکحله: معجم المؤلفین ج ۵ ص ۲۴۱ تا ۲۴۲ (۱۹۵۹ قاهره)
 اسماعیل باشا البغدادی: هدیة العارفین کلمه البیرونی.
 یاقوت حموی: معجم الادب ج ۱۷ ص ۱۸۰ تا ۱۹۰.
 عبدالرحمن الحلیمی: جهود العلماء المسلمین فی میدان العلم ۳.
 مجله الزهر فی قاهره ۲۴ ر ۷۹ (۱۹۵۲ م)
 نبیه امین فارس: عبقریة العرب العلمیه فی تراثنا القدیم ۳.
 العلوم بیروت: ۲۱ ص ۳۵ (۱۹۵۶ م) البیرونی.
 م، یحییٰ هاشمی: نظریات الاقتصا د عند البیرونی در
 RAAD ۱۵ ص ۵۶ تا ۶۵ (۱۹۳۵ م)

ماخذ فارسی

محمد قه، یرتره کی و سرور گویا: بیرونی نا شناخته در کابل ۵ ص ۹۱
 تا ۹۶ (۱۳۱۴ ش)
 عبدالحی حبیبی: یک صفحہ از حیات البیرونی در آریانا ۶ ص ۲۹
 تا ۳۰ (۱۳۲۶ ش)
 علی اکبر د هخدا: شرح حال نابغه شهیرا بوریحان البیرونی،
 در مجله آموزش و پرورش ۱۵ ص ۱ تا ۸۱ (۱۳۲۴ ش)
 سعید نفیسی: ا بوریحان بیرونی در پیام نوم ص ۲۲ تا ۲۶ (۱۳۲۷ ش)

مآخذ اردو :

سید حسن برنی : البیرونی (زندگی و مؤلفاتش) پوهنتون علی گر
چاپ دوم ۱۹۲۷ م .

عبد السلام ندوی : البیرونی در یاد نامہ البیرونی کلاکتہ ۱۹۵۱ م .
عبد اللہ خان : البیرونی در مشیر عالم فصل اول .

محمد عنایت اللہ : تذکرہ ابوریحان . علی گڑھ ۱۸۹۳ م .

لطیف ملک : ابوریحان البیرونی . لاہور ۱۹۶۵ م . (۱)

(۱) مقالات ذیل ہم بر احوال و افکار البیرونی نشر شدہ .

عبد العلی حبیبی : (۱) بشنو در آثار البیرونی در مجلہ ۴ و ۵

فا کولتہ ادبیات کابل شمارہ ۱۲ (۱۳۴۷ ش) کابل .

(۲) البیرونی و افغانستان ، در مجلہ آریانا جلد ۵

شمارہ ۵ - ۶ (جدی ۱۳۴۶ ش) کابل .

(۳) آریانا بور یحان خراسانیت یا خوارزمی ، آریانا

جلد ۳۱ شمارہ اول (جولائی ۱۳۵۲ ش) کابل .

(۴) بیرون و البیرونی در آریانا جلد ۴ شمارہ ۴

(اول نور ۱۳۲۵ ش) کابل .

سید حسین نصر : (۱) نظریات ابوریحان بیرونی در بارہ معنی طبیعت

در و شہای تحقیق در علوم طبیعی .

مجلہ دانشکدہ ادبیات تہران شمارہ ۴۰ سال ۸ تیر ماہ

۱۳۳۹ ش . ۵۰مین موضوع در کتاب نظر متفکران اسلامی

در بارہ طبیعت طبع تہران ۱۳۴۵ ش . فصل ۵ تا ۹ .

مقاله‌ها

یادنامه‌ الپیرونی، کلکته ۱۹۵۱ م.

یادنامه‌ الپیرونی بروسی: مقاله‌ الپیرونی و زندگانی او بقلم س. پ. تولستوف (ص ۳ تا ۲۹)
سید حسن برنسی: مقاله‌ ابن سینا و الپیرونی، مشابهاً
و مخالفت‌های ایشان. در یادنامه‌ ابن سینا، ص ۳ تا ۱۳ طبع کلکته

۱۹۵۶ م.

بقیه باورقی صفحه ۱۷:

(۲) ابوریحان بیرونی، معرفی یک دانشمند و محقق برجسته
به مناسبت هزاره‌ ابوریحان طبع تهران ۱۳۵۲ ش
ج، ذوبلچینسکی: نظریات داروینی الپیرونی ۸۰۰ سال پیش از
داروین بفرانسه در نشریه هم‌اره ۳ علوم طبیعی پوهنتون لیژان
۱۹۵۸ م که ترجمه‌ فارسی آن بقلم دکتر حسین علی‌هروی در مقالات
و بردسپهای دانشکده‌ الهیات و معارف اسلامی تهران (دفتر ۷ - ۸
زمستان ۱۳۵۰ ش) انتشار یافت.

فهرست عمومی تالیفات البيروني

(۱) المسائل المفيدة ۱۹۵ لجوابات المسئلة : ۵

ف. کتایبست برجداول نجومی الخوارزمی در ۲۵۰ ورق (۱) (س و - ۱۰۱)
ترجمه لاتینی زیچ عبدالله محمدبن موسی الخوارزمی (متوفی ۸۳۰ م) رااد یلارد
(۲) کرده که ه، سوتر بران حواشی نوشت و در مجله یا دگار اکادیمی علوم
دنمارک بخش ادبیات ص ۳، ۲۸۰، طبع کوپنهاگن ۱۹۱۳ م نشر کرد (مقابله
شود: دائرة المعارف اسلام ۳ - ۵۰۲ چاپ ۱۹۱۶ م).

برای الخوارزمی بتکرید: ه، سوتر ۱۰ - ۱۱ - ۱۹ ویک مطالعه انتقادی
الجبر خوارزمی از ج، روسکا (۳) در مجله اکادیمی هیدلبرگ ۱ - ۱۲۵ طبع
۱۹۱۷ م و سارتن (۴) در مدخل تاریخ علم ج افصل ۹ ۲ بعنوان عصر
الخوارزمی بویژه ص ۵۶۳ - ۵۶۴ و سوتر در مضمون الخوارزمی والبیرونی
در ریاضیات ۳ - ۳ (۱۹۰۳ م) ص ۱۲۷ - ۱۲۹.

(۴) ابطال البرهان بایران البرهان

علمی العمل الخوارزمی فی زیجه:

ف. ردی بودبر اعتراضیکه ابو طلحة طیب در رساله خود بر زیج الخوارزمی
نوشته وهم اکثر مطالب البيرونی را در کتاب شماره اول بالانتقاد کرده بود.

(۱) در فهرست احمد سعیدخان عدد اوراق ۱۲۵۰ طبع شده،
ولی خود البيرونی گوید: قدمت از زیج الخوارزمی علمه فی
۲۵۰ ورقاً (مقدمه آثار الباقیه XXXXX) وسید حسن برنی نیز در کتاب
البيرونی خود چنین آورده (ص ۱۱۰ طبع علمی گر ۱۹۲۷) ذکر زیج
خوارزمی در کتاب الپند (ص ۴۱۰ - ۴۳۸) هم آمده است (حبیبی)

(2) Adelard

(3) J. Ruska

(4) Sarton

که درین رساله ۳۶۰ وقتی البیرونی به ابطال آن پرداخت (۱) .

(۳) کتاب الوساطة بین الاهیوازی و الخوارزمی :

ف ۱۰ ابو الحسن الاهیوازی (۲) در یکی از تألیفات خویش انتقادی دو راز انصاف برزیج خوارزمی نوشت. چون این کتاب بنظر البیرونی آمد بوساطت و حکمیت

بین ایشان پرداخت که در ۶۰۰ ورق بود (۳) (بنگرید عدد ۱)

(۴) تکمیل زیج حبش با العمل و تهذیب اعماله من الزلال (۴)

ف . کتابیست در ۲۵۰ ورق (۵) بر زیج حبش (س و ا، م) که این زیج در حدود

۸۲۰ م تالیف گردیده و قسمتی از آن مبنی بر محاسبات دقیق نجومی خود

حبش بود و شهرتی عظیم داشت، که سی، نللینو (۶) هم بسامطالب آنرا نقل نماید.

برای احوال حبش بنگرید : ۵، سوتر ۱۲-۱۳ عدد ۲۲، و سارتن در مدخل

(۱) در مقدمه سخاو بر آثار الباقیه و هم در البیرونی سید حسن

برنی ذکر شده است (ح)

(۲) نام این ریاضی دان بزرگ اسلام معلوم نیست ، وی جد اول

حرکات اختران را از روی ثبت عالم قرن ۵ هجری بهینه ترتیب داد

که البیرونی هم ثبت کرد (کتاب الهند) ایام زندگانی اهوایی

اواخر قرن ۹ میلادی است (ح) (۳) مقدمه آثار و برنی ۱۱۰

(۴) همین کتاب (۵) نگارنده این فهرست در ترجمه

متن عربی سهو شده .

البیرونی گوید که یک سوم این کتاب در ۲۵۰ ورق بود که

تکمیل شده ، پس تمام کتاب در حدود ۷۵۰ ورق باشد (ح)

(۶) c. nallino

تاریخ علم ۱- ۵۶۵ بنام احمد بن عبدالله المروزی حبش الحاسب (۱) و پروکلمان
۱- ۲۲۱ و تکمله او ۱- ۳۹۳ (عدد ۱۱۷-۱۲۳ پایین هم بنگرید) .

این کتاب البیرونی در حقیقت تکمیل زوج همین منجم معروف احمد بن عبدالله
حبش (موسوم به زیچ مامونی) است، که البیرونی خطاهای آنرا تصحیح کرد،
و معلومات جدید خویش را بران افزود .

۵) **جوامع الموجودات الفلکیة الحسابیة** (۲)
ف. کتابیست بر سندهند و معلومات نجومی هندیان که یک بخش آن در ۵۵
ورق بوده است (س و ا، ۵).

نام اصلی سندهند در سنسکریت سیدهانت (۳) است که جامع نظریات نجومی
دانشمندان هند باشد و از آن جمله سور یا سیدهانت (۴) و برهما سیدهانت (۵) مهم ترند
(بنگرید: سی، تللینو در تاریخ علم الفلک باب ۲۱-۲۳ برای ترجمه این
دو کتاب از سنسکریت به عربی بنگرید: عدد ۴۰. این فهرست و متن عربی کتاب الهند
ص ۷۳، ۷۴، ۱۸۸ و مقدمه ترجمه انگلیسی XXVI, INXX (مقابله شود
مقدمه متن عربی پرگراف ۵).

البیرونی بعد از مطالعات و تحقیقات خویش در علم نجومی هند، این کتاب جوامع
الموجودات در شرح سندهند (سیدهانت) نوشت، و محمد عنایت الله گوید: که این کتاب
یک ترجمه عربی پولیسه سیدهانت برهماگوپتا (۶) است (بنگرید):

(۱) این ریاضی دان بزرگ خراسان در سنه ۲۲۰ ق ۲۸۳۵ از
چهاران رفت، وی سه زیچ و کتب دیگر فلکیات نوشت و در سنه ۲۱۴ ق
۲۸۲۹ طریقه نوی برای استخراج کسوف آفتاب کشف کرد و بعد
صد سالگی بعرد، تولد او را در حدود ۱۲۰ ق تعیین کرده اند .
(افغانستان بعد از اسلام از حبیبی ص ۸۴۰)
(۲) به کتابهایی که علامت ستاره داد ۱۰۰:م، متعلق به هند اند .

(۳) Sidhanta

(۴) Surya-Siddhanta (۵) Brahma-Siddhanta

(۶) Brahmagupta's Paulisa Siddhanta ۱۸۳ بنگرید عدد

تذکره ابوریحان البیرونی طبع آگره ۱۸۹۳ م، ص ۲۶ (۱)

۶. تهذیب زیج الارکند: (۴)

ف. این کتاب نمودار جداول نجومی زیج الارکند هندی بزبان عربیست، که اصطلاحات هندی آنرا عبری درآورده و درخورفهم و درك ساخته است. عدد اوراق آن معلوم نیست (س و ا، ۶)

بقول ج، ریناود در یادداشتهای هند (ص ۳۲۲) از کند (س) محرف کلمه هندی اهرگنه (م) است که معنی آن (مجموعه روزها) باشد.

سی، نلینو در تاریخ علم الفلك ص ۱۶۶ گوید: که این کتاب عبارت از کهنه کهدیکه تالیف برهماگوپته (۵) است (مقابله شود کتاب الهند ۲۰۶ — ۲۲۶) البیرونی خود در کتاب الهند (ص ۳۰۰) درباره این کتاب تصریح دارد: که کتابی برای سیاوه بله (۶) کشمیری (۶) بنام کهنه کهد یکه عربی نوشته شده بود، و او مطالب مبهم آنرا توضیح کرد.

(۱) در سنه ۱۵۴ ق ۲۷۲۱ و دو سال پس ازین سفارنی از هند بدر بار منصور خلیفه عباسی آمد که در آن يك عالم هندی بنام مانکا — کاناکا هم بود و با خود يك رساله علم هیئت هندی داشت، که آنرا الفزاری و یعقوب بن طاریق عبری در آورد و به «کتاب السندهند» مشهور شد. نام کتاب برهماگوپته اصلا «براهما سفوتاسید هانت» تالیف سال ۲۶۲۸ باشد. (الادب الجغرافی ۷۰) از کراتشکوفسکی ترجمه عربی طبع قاهره ۱۹۶۳) شرح کلمات سید هانت و پولیس در باورقی عدد ۱۸۳ آینه دیده شود (ج)

(3) Arkand

(۲) مقدمه آثار ۴۰ بر فی ۹۱۰

(4) Ahargana

(5) Khandakhadyaka of Brahma Gupta

(6) Syavabala the Kashmirian

در حقیقت کتاب برهماگو پته برنجوم هند بسیار پیش از البیرونی بزبان عربی ترجمه شده بود، ولی این ترجمه ثقت و وضاحتی نداشت و دارای سهوها و فرو گذاشتهای متعدد بود، بنا برین البیرونی در رسنی دانش خویش آنرا ابعربی باز آورد.

۷ کتاب مقالید علم الهیئیه ما یحدث فی بسیط الکرم :

ف. کتابیست مشتمل بران مطالب علم نجوم، که با کمره زمین تعلق دارند و بر ای اسفهد جیلجیلان سر زبان بن رستم در ۱۵۵ ورق تالیف شده است (س و ا، ۷)

شاید اسفهد بمعنی سپه سالار (۱) باشد (مقابله شود: آثار الباقیه ۳۹، ۲۰۹)

قراریکه ج ۴، وولرس گوید: اسفهد یکی از القاب پادشاهان

طبرستان بود (قاموس ریشه های کلمات فارسی و لاتینی ۱، ۹۲ طبع

۱۸۵۵ م) و هم درین باره رک: کشف الظنون طبع استانبول ۲، ۱۷۸۳

تحت عنوان مقالید الهیئیه و تکمله بروکلیمان ۱، ۸۷ عدد ۱۳ و استیعاب

عدد ۳۶ پایین. در یک نسخه خطی لیدن عدد ۱۰۶۶ و ورق ۶۱ ب

البیرونی گوید: وی درین کتاب طرق متعدد تعیین درجات اختران

و اربادستارگان آسمان را او نموده است (مقابله شود س و ا، ۱۰)

چون این نسخه خطی را ر، رمزی زائت دید تشخیص کرد، که

کتاب التفهیم (عدد ۷۳ پایین) است. (مقابله شود: مقدمه طبع و ترجمه

(۱) Commander-in-Chief

ابوالعباس مرزبان بن رستم بن شروین اسفهد طبرستان جیلجیلان

بود که عصر اقتدار او در حدود ۴۰۰ ق است (مقدمه تفهیم هو مجم

الانساب ۲۸۶ ح)

تفهیم از ر، رمزی رایت، لندن ۱۹۳۳ م، ص XII ، XIV (۱)

❖ (۸) خیال الکسوفین عند الهند (۴)

ف . در بیان دودایره متوازی آفتاب و ماه ، نماینده کسوف و خسوف ، که وضع آن بر هندیان روشن بود ، ولی آشنایان بیرونی از آن اطلاعی نداشتند . عدد او راق این کتاب گفته نشده ، و البیر و فی در کتاب الهند (ص . ۳۰۰) از آن ذکر کرده .

موضوع کتاب ، مدارین متساوی شمس و قمر است ، که این مبحث در کتب نجومی و زیج های هند و جود دانت ، ولی منجمان و علمای هیئت دنیای اسلام با آن آشنا نبوده اند .

(۹) فی امر الممتحن وتصویب ابن کیسوم الممتحن (۴)

چون ابن کیسوم در باره زیج سمتن از راه تحقیق برگشته و به سوء تفاهم مبتلا شده بود البیر و فی قلت معلومات او را مورد انتقاد قرار داده و این کتابرا در ۱۰۰ ورق نوشت (س و ۱ - ۹) .

زیج سمتن ساخته منجمان در بار خلیفه مامون است (مقابله : ه ،

(۱) مقدمه آثار و برنی ۱۱۱۰ در یکی از کتابخانه های اروپا یک نسخه خطی مصور درباره علم هیئت البیرونی موجود است که در سنه ۲۶۰ ق (۹) در غزنه استنساخ شده .

(تذکره النوادر از قول کرینکو ی ۱۵۵) ذکر مقابله در میونالاباه (ص ۲۰) هم شده است (ح)

(۲) مقدمه و برنی ۱۱۱ در متن عربی کتاب الهند (ص ۵۱۲) کلمات عند الهند است (ح)

(۳) همین کتب .

سو ترص ۸-۹ عدد ۱۳) و هم بنگرید: مقاله سی، فلینو درد ایره تحت عنوان استر ونومی ۱ ر ۵۰۶ و هم مقاله د، بنگری (۱) بر علم هیئت، د ر دایره (طبع جدید) ۱۱۳۶ و ۱۱۳۷. (۲)

(۱۰) اختلاف الاقا و یل لاستخراج التحویل (۳):

ف. یکی از متبحران علم نجوم در باره تحویل سالها از البیرونی پرسش هایی داشت که وی در جواب آن سوالها این رساله را در ۳۰ ورق نوشت (س و ۱-۱۰)

درین رساله طریقه تبدیل سالهای عادی به سالهای منطوقی بیان شده بود تا از روی آن استخراجهای نجومی درست آید. بنگرید: سی، فلینو در البتانی ۱ ر ۱۲۸ و ۳۰۴، ۳۰۵ و مقاله او در دایره ۵۰۳. و هم مقاله بنگری زیر عنوان علم الهیئه در دایره (طبع جدید) ص ۱۱۳۵.

(۱۱) مقاله فی التحلیل والتقطیع للتعدیل (۴):

ف. یکی از دانشمندان شکی در باره جداول تعدیل شمس داشت و با طریقه نیکوی تحلیل و تقطیع حبش آشنا نبود. چون از البیرونی شرح آنرا

(۱) D. PINGREE

(۲) مؤلف زیج ممتحن، منجم دربار مأمون، یحیی بن ابی منصور است که بامر خلیفه در چهل قاسیون دمشق رصد بست و زیج خود را ترتیب داد، در خاندان او منجمان دیگر هم گذشته اند که تألیفات متمدن دارند. (ح)

یادداشت: درین رساله مرجعاً که در حواله جات دایره ذکر شود، مراد دایرة المعارف اسلام (انسایکلو پیدیای اسلام) است (ح)

(۳) مقدمه و برنی ۱۱۱ (۴) مقدمه XXXXI برنی ۱۱۱

خواست، وی این مقاله را در ۷۰ ورق نوشت (س و ۱، ۱۱)

مراد از تعدیل الشمس در علم نجوم تحویل حرکت متوسط آن به حرکت کامل است. (۱) برای حبش بنگرید: عدد م بالا.

مقالات:

ی، س کنیدی و مروة احمد: البیرونی و تعدیل آفتاب، در جنیس (۲)

۱۷ (۱۹۵۸ م) ۱۱۲، ۱۲۱.

۱، س سیدان: ترتیب مجدد سایل البیرونی و ابن سینا، در اسلامک

کلچر ۳۳ (۱۹۶۰) ۱۷۳ - ۱۷۵.

(۱۲) تهبذ یب الطریق المحتاج الیها فی استخراج

هیئة الفلك عندالموا لید و تحویل السنین و غیرها من الاوقات ۳:

ف. مقاله ۶۰ و رقی درباره استخراج هیئت فلك در موقع سوا لید

و تحویل سالها و اوقات دیگر.

✱ (۱۳) مفتاح علم الهیئته ۴:

ف. این کتاب در اصول علم هیئت برای قاضی ابوالقاسم العامری

تاء لیف شده که در کتاب الهند ذکر از آن دارد، و هم خود البیرونی

آنرا بزبان سنسکریت ترجمه کرده بود (بنگرید: البیرونی از سیدحسن برنی

۱۲۷ طبع دوم علی گره ۱۹۲۷ م).

(۱) برای شرح تعدیل شمس بنگرید: کتاب التفهیم ۱۱۷ (ح)

(۲) JOURNAL OF THE NEAR-EASTERN STUDIES=JNES

(۳) مقدمه و برنی ۱۱۱ این رساله در باره HOROSCOPES و طالع

و ذابچه است (ح)

(۴) مقدمه و برنی ۱۱۱. در کتاب الهند طبع حیدرآباد (ص ۲۳۲)

ذکر این کتاب آمده است و برنی عدد اوراق آنرا (۳۰) مینویسد (ح)

(۱۴) تهذیب فصول الفرغانی (۱) :

ف . کتاب الفصول از تالیفات دانشمند معروف عبدالله بن محمد بن کثیر الفرغانی (۲) درسی فصل است که البیرونی آنرا در ۲۰۰ ورق برای ابوالحسن مسافر تهذیب کرد (س و ا، ۱۳) .

برای شرح حال الفرغانی و کتاب مشهور سی فصلی او بنگرید :

ه ، سوتر : ص ۱۸ - ۱۹ عدد ۳۹ .

در مخطوطه برلین عدد ۷۳۰۷ نام این مسافر ، الحسین ابوالحسن است .

(۱۵) افراد المقال فی امر الظلال (۳) :

ف . این کتاب نیز برای همان ابوالحسن مسافر در ۲۰۰ ورق دربارۀ انداز گیری خطوط مستیمی که در علم مساحت ظل نامیده میشود ، بشمول شرح برخی از مشکلات تالیف شده و تمام مسائل مربوطه ظلال را در برداشت (س و ا، ۱۵) .

ظلال جمع ظل است که با اصطلاح نجوم خط سماس باشد . (م)

(۱) همین کتابها

(۲) این دانشمند شرقی در اروپا ALFRAGANUS نامیده میشود که کتاب جوامع علم النجوم او را گولیوس در سنه ۱۶۶۹ در لیدن طبع کرد ، نام وی احمد بن محمد بن کثیر از مردم خوارزم است که منجم دربار مأمون خلیفه دارای آثار نجومی زیاد است ، وی نام سنه ۲۴۷ق ۲۸۶۱ زنده بود (افغانستان بعد از اسلام تالیف حبیبی ص ۸۴۰)
(۳) مقدمه و برنی ۱۱۲ برای شرح ظل بنگرید : التفهیم ۱۸۴-۱۷۶ (ح)

بنگرید: بروکلیمان ۱ / ۳۷۶ عدد ۲۸ و تکمله او ۱ / ۸۷۳ عدد ۱۷۵.
در باره ابو الحسن مسافر رک: عدد ۱ م با لا.

منحوظات

بانکی پور ۲۳۶۸ / ۳۶. پتنه ۲ / ۳۳۵، ۲۵۱۹ / ۳۳.

طبع

این کتاب در حیدرآباد دکن در مجموعه رسایل البیرونی در ۱۲۶ صفحه از طرف دایرة المعارف العثمانیه در سال ۱۹۳۸ م با سه رساله دیگر چاپ شده است (مقابله شود عدد ۳۸، ۳۵، ۶۳، پائین).
مقالات

ساری لوپس ۱، داویدین: «مطالعات البیرونی بر تعیین وقت روزا از روی طول ظل» در جاوس (۱) ۸۰ (۱۹۶۰ م) ص ۳۳۰ - ۵.
هم بنگرید: ببلوگرافی نشرات پوهنتون اسریکائی بیروت از ۱۸۶۶ تا ۱۹۶۶ م طبع بیروت ۱۹۶۷ م ص ۱۳۹، سیدان: ترتیب مجدد رسایل البیرونی و ابن سینا در اسلامک کالج ۳۳ (۱۹۶۰ م) ۱۷۳ - ۵.

(۱۶) استعمال د واٹر السموت لاستخراج مراکز البیوت (۲)

ف. این کتاب نیز برای همان ابو الحسن مسافر در بیش از صد ورق در بیان تسویه نوشته شده (س و ۱، ۱۶) که بعد از آن مخصوصاً در کتاب فی استیعاب او شرح آنرا داده است (عدد ۴۶ پائین دیده شود).

برای شرح این اصطلاح علم هیئت مطابق منابع عربی بنگرید:

م، ف ریتز: (۳) اصطراب (نورمبرگ، سی ۱۹۲۰)

(1) JOURNAL OF THE AMERICAN ORIENTAL SOCIETY
—JAOS

(۲) مقدمه و برنی ۱۱۲ شرح سمت و بیوت در کتاب التفهیم ص ۱۸۳

(3) M.F.RITTER (۲) دیده شود

ی ، وو پیکک: (۱) مجموعه اکادیمی برل ۱۸۵۸ م، ص ۲۶ .
 برای ابو الحسن مسافر عدد ۱۳ ، بالا و برای سر اکز البیوت مقاله سی،
 نلینو بر علم هیئت در دایره (طبع قدیم، ج ۱ ص ۵۰۳ تا ۵۰۵ و هم مقاله علم
 الهیة بقلم د، پنگری در طبع جدید دایره ۱۱۳۶ ر۳ خوانده شود .

(۱۷) مقاله فی طالع قبة الارض وحالات الثوابت ذوات العروض (۳):

ف. این مقاله برای برخی از منجمان جرجان در ۳۰ و رق تالیف شده
 (س و ۱، ۱۷) و بر سر کوزمین و اخترا نیکه در شمال خط استوا واقعند
 و دارای عرض و ضلوع شرحی داشت .

(۱۸) اعتبار مقدار ا لیل والنهار (۳):

ف . مقاله ککو چکی بو دمقدار او راق آنرا نگفته اند (س و ۱، ۱۸۴۱)
 بنگرید و ید یمن: (م) و ج، هیل (۵) : البیرونی در مجموعه علوم طبی و طبیعی
 ۱۱ (۱۹۱۲ م) ، ۳۱۶۲ .

درین رساله ثابت شده که در منطقه قطبی یک شب و روز مساوی سال تمام
 است که نصف سال یکر و زو نیمه دیگران یک شب باشد . این رساله
 مقاد پر روز و شب را در مناطق مختلف کرده ارض تعیین میگرد (۶)

(۱) E.WOEPCKE

(۲) مقدمه و برنی ۱۱۲ برای شرح طالع صفحه ۲۰۵ کتاب التفهیم
 و برای عرض صفحه ۱۳۳ دیده شود (ح) (۳) مقدمه و برنی ۱۱۲

J. HELL

(۵)

E.WIEDEMANN (۴)

(۶) البیرونی در سنه ۴۲۷ ق بهمر ۶۵ سالگی مقالتهی

بر تالیفات محمد زکریا نوهت ، که در آن تمام تالیفات خود در
 تا عمر ۶۵ سالگی هم نام برد ، این نامها در مقدمه آثار الباقیه طبع
 سنه ۱۸۲۶ در لپزیک در ۱۱۶ صفحه آمده است ، که در پنجاه تا عدد ۱۸
 ذکر شد ، چون بعد ازین موافقات البیرونی بر موضوع تقسیم شده بنا برین
 نخست نمره عمومی و پس ازان نمره خاص موضوعی داده میشود (ح)

کتاب تعیین طول و عرض و سمت بلاد:

(۱۹-۱) تعیین نهیات الاماکن لتصحيح مسافات

المساکن (۱) :

ف. این کتاب ۱۰۰ ورق داشت (س و ۱۰۲).

در باره رابطه این کتاب با قانون سعودی بنگرید: عدد ۱۰۰ م. پابین.

و هم بنگرید: سیمسی، بیترینگ (۲) ۲۹ و ۱۲۵ و تکمله بر و کلمان ۸۷ م. ر. ۱۵

عدد ۱۵.

مخطوطات

سلطان فاتح ۳۳۸۶ (در غزنه بتاریخ ۲۳ رجب ۴۱۶ ق = ۱۹ سپتمبر

۱۰۲۵ م. در اوقات زندگانی البیرونی ختم شده و شاید بخط خود او باشد

بنگرید: دیراسلام ۱۹ (م ۱۹۳۱) ض ۵۳ و دنیای شرق ۱۲۷ ر. و ف، کرینکو

در اسلامک کلچر ۶ (۱۹۱۲ م) ۵۲۸ تا ۵۳۳ و ج، ۵ کریمرس در یادنامه البیرونی

کلکته ۱۹۵۱ ص ۱۹۰)

(۱) مقدمه و برای ۱۱۲ زکی ولیدی توفغان نسخه خطی کنایه

سلطان محمد فاتح را چنین معرفی مینماید: تمام کتاب ۱۶۱ ورق

است (۲۱+۱۸ سائتی) که بتاریخ ۱۸ سپتمبر ۱۰۲۵ م. غالباً بخط

خود البیرونی نوشته شده، و بر ورق نخستین آن (بخط) دیده میشود

و هم این کتاب باین کلمات آغاز میگردد: کتاب ابی الریحان

محمد بن احمد البیرونی در پایان این نسخه مینویسد: قد فرغت منه

بغزله لسبع بقین من رجب سنه ست عشر و اربع مائة (ح)

(2) BEITRAGE 'SPSE =

SITZUNGSBERICHTE DER PHYSIKALISCH-MEDIZINISCHEN
SOZIOLOGISCHEN ANSTALT IN ERLANGEN.

چاپها:

تمام متن عربی این کتاب در سنه ۱۹۶۲ م در جلد هشتم مجله مؤسسه مخطوطات عربی قاهره طبع شده، و هم مستخرجاتی از آن در کتاب «صفة المعورة علی البیر و نی» بشمول التقاطها از قانون سعو دی و الجمال هرو صیدنه البیر و نی ترتیباً حمد زکی ز لیدی تو غان در سنه ۱۹۳۱ م تحت نمره ۵۳ مؤسسه باستان شناسی هند چاپ شد.

همچنین ف، کرینکو التقاطها و ترجمه آنرا از روی نسخه خطی فاتح در یاد نامه البیر و نی طبع کلاکته ۱۹۵۱ م ص ۱۹۶ تا ۲۰۸ + چاپ کرد.

ترجمه ها:

احمد زکی ولیدی تو غان: اسلام و علم جغرافیه، در مجله جغرافی المان ن. ۴ (۱۹۳۳ م) ص ۳۶۱ تا ۳۷۲. اقتباس و ترجمه از ورق ۱۲۳ ب تا ۱۲۴ ب مخطوطه تجدید، کتابخانه سلطان فاتح شماره ۳۳۸۶ (مقابله کنید: ف، کرینکو: بیرونی).

و مخطوطه شماره ۳۳۸۶ فاتح در یاد نامه البیر و نی، کلاکته ۱۹۵۱ م، ص ۱۹۵ تا ۲۰۸ + متن عربی و ترجمه جمیل عالی در انگلیسی طبع پوهنتون امریکائی بیروت ۱۹۶۷ م (ج ۱۸ ص ۲۷۸).

مقالات:

احمد زکی ولیدی تو غان: مردم سرزمین های شمالی. در زدسگ (۱) ۹۰ (۱۹۳۶ م) ص ۳۸ تا ۵۱. مقابله کنید: آیسس (۲) ۳۴ (۱۹۳۳ م)

(1) ZEITSCHRIFT DES DEUTSCHEN
MORGENLANDISCHEN - GESELLSCHAFT = ZDMG
(2) ISIS

۱۵۶ و ف کرینکو: در مجله اکادیمی عرب، دمشق ۱۳ (۱۹۱۳ م) ص ۳۳۸ تا ۳۸۴ قسمتی در بیان چین، که ترجمه ترکی آنرا مؤسسه ترک استانبول نشر کرده است.

سید حسن برنی: تحقیقات مسلمانان در علم مساحت. در یاد نامه البیرونی، کلکته ۱۹۵۱ ص ۱۷-۱۸ و ۵۲ تا ۱۱۱ تا ۱۳۰.

ج ۵، کریم س: البیرونی و تعیین طول بلد از روی فواصل، در همین یاد نامه ص ۲۳ و ۱۷۷ تا ۱۹۳ و ۱۹۰ تا ۱۹۳.

و، مینار سکی: در باره برخی از معلومات البیرونی در همین یادنامه ص ۲۶ تا ۲۷ و ۲۳۳ تا ۲۳۶.

آی، ج کرا تشکوسکی: البیرونی و سهم او در علوم تاریخ و جغرافیای شرق. در یادنامه البیرونی، مسکو و لنین گراد. ۱۹۵۰ ص ۵۵ تا ۷۳.

سید حسن برنی: کتاب تحدید یک شهکار نشر نشده جغرافیای نجومی البیرونی و اسلامک کلچر ۳۱ (۱۹۵۷) ص ۱۶۵ تا ۱۷۷.

م، الفمین: البیرونی و سهم او در علم جغرافیای قرون و سلطای اسلام. در اسلامک کلچر ۳۳ (۱۹۵۹ م) ۲۱۳ تا ۲۱۸.

فرینز تیچنر: مؤلفات جغرافیای عصر عثمانیان. در زدسگ ۷۷ (۱۹۲۲ م) ۳۱.

در فارسی:

ابو الکلام ازاد: ابوالریحان البیرونی و جغرافیای دنیا. در مجله ایران و هند

بمی شماره اول (۱۳۳۱ ش) ۱۶ تا ۲۵ و شماره ۱۱۰ (۱۳۳۱ ش) ص ۵ تا ۷

ترجمه عربی این مقاله در ثقافت الهند ۳۲ (۱۹۵۱ م) ص ۲۶ تا ۳۷ و ۳۳ و ۱

(۱۹۵۲ م) ص ۲ تا ۳ چاپ شده است.

(۲۰-۲) تهذيب الاقوال في تصحيح العروض والاطوال: (۱)

ف. کتابی در ۲۰۰ ورق (س و ۲، ۲) درباره تهذيب طول و عرض بلاد برای رابطه این کتاب با قانن مسعودی بنگرید (عدد ۱۰۳۰۰ پاين) و نیز دیده شود: سپمسی، بتر یگک ۲۹ ص ۱۲۵.

(۳۲۱) تصحيح المنقول من العرض والطول: (۴)

ف. رساله یی بود در ۳۰۰ ورق (س و ۳۲۲) در تصحيح نادرستی های دیگران درباره عرض و طول بلاد. بنگرید: عدد ۱۰۳۰۰ پاين و سپمسی، بتر یگک ۲۹ ص ۱۲۵.

(۴۲۲) مقاله في تصحيح الطول والعرض لمساکن المعمور من الارض:

ف. این رساله ۲۰۰ ورقی هم در تصحيح طول و عرض بلاد و مساکن قسمت آبا دزمین (س و ۲۰۲) و شبیه کتب عدد ۲۱ - ۲۳ بود. بنگرید: عدد ۱۰۳۰۰ پاين و سپمسی، بتر یگک ۲۹ ص ۱۲۵.

(۵۲۳) مقاله في تعيين البلد من العرض والطول كلاهما: (۴)

ف. مقالتي بود در ۲۰۰ ورق در شرح طرقی که موقعیت شهری را بر نقشه از روی طول و عرض آن تعیین میکرد (س و ۵۲۲) و شبیه بود با کتب شماره ۲۱-۲۲. برای رابطه این مقاله با قانن مسعودی بنگرید: عدد ۱۰۳۰۰ پاين و هم بتر یگک ۲۹ ص ۱۲۵.

(۱) مقدمه و برای ۱۱۲

(۲) مقدمه آثار و برای ۱۱۳

(۳) همین .

(۴) همین

(۶۲۴) مقاله فی استخراج قدر الارض بر ضد انحطاط الافق

عن قتل الجبار : (۱)

ف. رساله یی بودد ر. ۶ ورق (س و ۶۲۲) شتمل بر طرق پیمایش ارض بر اساس
رصد پستی افق از قله های جبال ، که در قانون سعودی نیز شرحی درین
باره وارد است .

بنگرید: ای ، وید یمن : مقاله او در آرشیف علوم طبیعی و تکنیک المان
۱ (۱۹۰۹ م) ص ۶۶ تا ۶۹ .

مخطوطه شماره ۵۷۹۴ برلین صرف یک تلخیص این کتا بست (بنگرید:
فهرست اهلوارده و تکمله بر و کلمان ۱۸۷۳ عدد ۱۶) .

(۷۲۵) مقاله فی غروب الشمس عند منارة اسکندریه : (۳)

ف. در بیان آفتاب نشست نزد مناره اسکندریه در ۳۰ ورق (س و ۷۲۲) مناره
اسکندریه رصد گاه و دیدگاه (۳) معروف آن عصر بود .

(۸۲۶) مقاله فی اختلاف الواقع فی تقاسیم الاقالیم (۴)

ف. در بیان اختلاف در تقسیم اقالیم ربع مسکون . ۲ ورق (س و ۸۲۲) بنگرید: بتریگ
۲۷ ص ۱۳۹ و تکمله بر و کلمان ۱۸۷۳ عدد ۲۵ .

یا قوت در مبحث تقسیم اقالیم در معجم البلدان ازین کتاب سودبرده است
(مقا بله کنید: عدد ۱۵۳ پابین)

(۹۲۷) مقاله فی اختلاف ذوی الفضل فی استخراج العرض والمیل . (۵)

ف. در استخراج عرض و میل (۶) بین ارباب فضل اختلافی بود ، که البیرونی آنرا

(۱) مقدمه و برنی ۱۱۳ - ۱۸۸

(۲) مقدمه ۴۲ برنی ۱۱۳

(۳) LIGHT- HOUSE

(۴) مقدمه و برنی ۱۱۳ (۵) مبین

(۶) میل : بعد منطقه البروج است از معدل آنها ، که بعد

کلی آن ۲۳ و نیم درجه است (قیات) .

درین رساله شرح داد و عدد او را ق آن معلوم نیست (س و ۹۲) .

(۱۰۲۸) کتاب الاجوبة والاسوله لتصحيح سمت القبلة : (۱)

ف. رساله ۳۰ ورقی در باره تعیین صحیح سمت قبله (س و ۲۰۲) .

(۱۱۲۹) ايضاح الادله على كيفية سمت القبلة : (۲)

ف. رساله ۲۵ ورق در باره دلائل چگونگی سمت قبله (س و ۱۱۲) .

بناگرید : عدد ۲۸ بالا .

(۱۲۳۰) تهذيب شروط العمل لتصحيح سمت القبلة : (۳)

ف. این رساله (م) ورقی نیز در باره طرق تصحیح سمت های قبله بلاد

مختلف نوشته شده بود (س و ۲ و ۱۲) .

(۱۳۳۱) تقويم القبلة بيست بتصحيح طولها وعرضها : (۴)

ف: درین رساله ۱۵ ورقی شرحی بر تصحیح طول و عرض شهر بیست و تعیین سمت قبله

آن نوشته شده بود (س و ۱۳۲) .

عدد ۲۸ بالا هم دیده شود . بیست در سجستان بر کنار هلمند در غرب

قند ها واقع است .

(۳) همان .

(۱) همان .

(۳) همان

(۴) همان . در نسخه اصلی فهرست الجیرونی کلمه بیست نقاط داشت

و سخاوترا بقید شکک (۱) نقل نمود ، که در یک نسخه خطی بیست

هم بود و این صحیح است ، زیرا مؤلفان قدیم بیست را ناحیتی از

سجستان وسیع باستانی شمرده اند ، ولی امروز بیست و لشکر گاه

آن مرکز ولایت هلمند افغانستان است (ح) .

(۱۴۳۲) مقاله فی الانبعاث تصحیح القبله :

ف. این مقاله ۵۴ ورق داشت (س و ۲ رس ۱) و در باره تصحیح ست
قبله در ایسپا ر شهاور هنمائی ها بود ه

کلمه انبعاث را در اینجا به

GEOGRAPHICAL DISTRIBUTION

ترجمه کرده اند (!) عدد ۲۸ با لام هم دیده شود .

(۱۵۳۳) تلافی عوارض الزله فی کتاب دلائل القبله : (۱)

ف. چون در کتاب دلائل القبله سهو ها و خطا ها ئی بود ، البیرونی
این کتاب را که عدد اوراق آن معلوم نیست در تصحیح و رفع آن سهو ها نوشت
(س و ۲ رس ۱۵) عدد ۲۸ و ۲۹ هم دیده شود .

(۱) مقدمه و بر نی ۰۱۱۴ - دلائل القبله کتابی بود از تألیفات

ابوالعباس احمد بن ابو احمد مشهور به ابن القاس طبری شافعی
که در سنه ۲۳۵ ق وفات یافته است (کشف الظنون - ح)

کتاب حساب

* (۱۳۴) تذكرة في الحساب والعد بارقام السند والهند : (۱)

ف . گزارشی بود درسی ورق راجع به ارقام سند هند (س و ۳ را) که این کتاب در آثارا لباقیه (ص ۱۳۸) بنام کتاب الارقام مذکور است ، وسخواو آنرا در سبخت الجبر بیرونی در زد سگک ۲۹ (۱۸۷۵م) ص ۱۳۸ تا ۱۵۶ معرفی کرده است . بنگرید : بتریگک ۱۳ ص ۳۱ .

(۲۳۵) استخراج الكعاب و اضلاع ماورائه من مراتب الحساب (۲)

ف . کتابی بود در صدورق در بیان طرق استخراج کعب ها (۳) و اضلاع .

* (۳۳۶) كيفية رسوم الهند في تعلم الحساب: (۴)

ف . عدد اوراق این کتاب معلوم نیست وطرق هندیان را در آموختن ریاضی شرح میگرد .

* (۴۳۷) مقالة في ان رأى العرب في مراتب العدد اصوب من رأى الهند

فيها : (۵)

ف . این رساله ۱۵ ورقی که در کتاب الهند (ص ۸۳) (۶) هم ذکر شده بیان میداشت که رای عرب در باره مراتب اعداد بهتر بود از رای هندیان در باره آن .

(۲) همین

(۱) همین کتاب ها

(۴) همین

(3) CUBES AND SQUARES

(۶) کتاب الهند طبع حیدرآباد ۱۳۹۹ (ح)

(۵) همین

* (۳۸) مقاله فی راشیکات الہند : (۱)

ف. این رساله ۱۵ ورق بود (س و ۳۵) که در سنسکریت نام آن «ترای راشیکا» است والبیرونی جمع آنرا «راشیکات» ساخته است (عدد ۶۳ پایین دیده شود وهم بنگرید :

سپمسی ، بتریگ ۱۶۳۸ و ۴۸۲ (۱۹۱۶ م) وبرو کلمان ۱۷۶۱
 عدد ۲۹۰۸ وهم تکلمه بروکلمان ۸۷۳۱ عدد ۱۸۰۸ (این نام رارساله فی اشکال الہند سه ؟ هم ساخته اند)

مخطوطات :

باذکی پور ۳۷۲۳۶۸ - پتہ ۳۳۵۲۲ و ۲۵۱۹ ر ۳۵ . دیوان ہند
 ۱۰۴۳ (ناقص)

چاپها :

دایرة المعارف عثمانیہ حیدرآباد دکن در سنہ ۱۹۴۸ م مقاله فی راشیکات الہند را در مجموعہ رسائل البیرونی در ۳۰ صفحہ باسد رسالہ دیگروی طبع کرد (بنگرید: عدد ۱۵ بالاو ۶۴۵ و ۶۴۶ پایین).

مقالات :

ای ، ویدیمین : دو مقاله در سپمسی ، بتریگ ۴۸ - ۴۹ (۱۹۱۶ - ۱۹۱۷ م)
 ص ۱۵ تا .

(۱) سید حسن برنی راشیکات را بہ اربعہ متناہیہ ترجمہ کرده (۹) کہ صحیح بنظر نمی آید در سنسکریت راشی فراہم آوردن است و کمیت چندی را راشیکہ گویند (سنسکریت انگلش د کشنری ۸۷۹) و ترای راشیکا TRAI-RASHIKA رسالنی بود در بیان وزن مخصوص مواد THE METHOD OF CALCULATING SPECIFIC GRAVITY البیرونی در بارہ وزن و ترازوی جواہر مباحث خاصی ہم دارد ، بر مخطوطہ دیوان ہند لندن ، نام ہندی این کتابرا تری راشیک نوشہ اند (ح)

ك ، كيفر

DER KETTEN SATZ' EIN BEITRAGE ZUR GESCH. U. THEORIE
U. METHODIK DES KAUFM AENNISCHEN RECHNENS'
MITT.D. HANDELSWISS. SEM.ZURICH.

* (۶۳۹) مقاله فی سکلِب الاعداد (؟) (۱)

ف. عدد اوراق این مقاله تعیین نشده (س و ۳ ، ۶) و معنی سکلِب هم معلوم نیست. محمد عنایت الله گوید که نام کامل این رساله « سمسکا لیتایا » (۲) بود که با اصول حساب ربط داشت (تذکره ابوریحان بیرونی « طبع آگره ۱۷۹۳ م ، ص ۲۶) (۳)

* (۷۴۰) ترجمه مافی براهم سدهاند من طرق الحساب (۴)

ف. کتاب . م ورقی در طرق حساب هندی براهمه سد هانته (۵) که البیرونی آنرا از سنسکریت به عربی در آورد (بنگر بد : متن عربی کتاب الهند ۷۳ - م و مقدمه ترجمه انگلیسی ص ۳۶ و هم عدد ۵ بالا)

(۸۴۱) منصوبات الضرب : (۶)

ف. عدد اوراقش معلوم نیست (س و ۳ ، ۸) و با اصول مختلف پیچیده ضرب تعلق داشت .

(۱) عمان SAMSKALITAYA (۲)

(۳) سخاو کلمه سکلِب را در مقدمه آثار الباقیه بدون نقطه چاپ کرده ، که در نسخ خطی نیز نقطه نداشت . برنی (ص ۱۱۴) سکلِب مینویسد و نویسنده این فهرست هم (۱) SAKLAB را با علامت شکک ضبط کرده است . شاید اصل کلمه در سنسکریت سنگشپ SANKSHEP بمعنی اختصار و کوتاه ساختن باشد که یکی از اعمال متوسط ریاضی است . و اگر این کلمه مجهول را سنگشپ بنویسیم ، نام کتاب نجومی نالیف براهمه هندوست که البیرونی بسا مطالب آنرا نقل کرده است (ح) .

(۴) مقدمه و برنی ۱۱۴ (5) BRAHMA SIDDHANTA

(۶) بحسب من کلمه منصوب به عربی را البیرونی برای جد اول ضرب استعمال کرده باشد که اکنون «ضرب زبانی» گوئیم (ح)

کتاب شمعاعات وممر (۱)

(۱۷۴۲) تجرید الشعاعات والانوار، عن الفصایح المدونة فی الاسفار: (۲)

ف. کتابی بود ۵۵ ورق در بیان اشعه و ممر (۳) آن (س و م ر ر) مخصوصاً مدار شعاعها در اوقات کسوف و خسوف.

برای شرح نجومی اشعه و انعکاس آن بنگرید: البتانی تألیف نللینو ۳۰۷۱ تا ۳۰۹ و سوتر در طبع جداول خوارزمی درین باره شرحی بسیار عمیق دارد (بنگرید عدد اول این فهرست) خود البیرونی نیز در قانون مسعودی (فصل ۳) درباره انعکاس اشعه شرحی درسه بخش نوشته است، که در آثار الباقیه (ص. ۱۰) این کتاب را بنام «کتاب فی تجرید الشعاعات والانوار» نامیده و در کتاب فی الاستیعاب (ورق ۸۳ ب) محظوظه ۱۰۶۶ لیدن هم چنین است.

مقاله کنید: کشف الظنون حاجی خلیفه طبع استانبول ۱۹۳۱ م جلد اول ص ۳۳۵ تحت عنوان: تجرید الشعاعات والانوار.

(۲۷۴۳) مقاله فی تحصیل الشعاعات بآب الطرق عن الساعات: (۴)

ف. ده ورق بود (س و م ر ۲) در بیان تحصیل وضع اشعه با استعمال طرق و قتیبه. از نام این کتاب بطریق روشن، سطلبی بدست نمی آید، شاید بجای کلمه (عن) من باشد.

(۱) بقول سید حسن برنی مراد شعاعات و ممر علم الایضه و علم المناظر است (ص ۱۱۴) ولی از نام کتاب چنین بدید می آید که در کتب مدونه این علم برخی از نا درستیها روی داده بود، که البیرونی درین کتاب به درستی آن پرداخت (ح)
(۲) مقدمه و برنی ۱۱۴

(3) RAYS AND TRANSITS

(۴) مقدمه و برنی ۱۱۴

(۳۴۴) مقاله فی مطرح الشعاع ثابتاً علی تغییر البقاع : (۱)

ف. درباره افتادن گاه اشعه که با وجود تغییر مواقع ثابت می ماند، یک

مقاله ۱۵ ورقی بود (مانند عدد ۳۳،۳۲ بالا)

(۴۴۵) تمهید المستقر لتحقيق معنی الممر : (۲)

ف. کتابی بود در ۶۰ ورق که در تکمله بروکلمان ۱ ص ۸۱۳ عدد ۱۹۰

نیز مذکور است و درازنای سایه (۳) را بیان میداشت .

ممر در لغت بمعنی گذرگاه و مراد ازان جای گذشتن اشعه است .

مخطوطات :

بانکی پور ۲۳۶۸-۳۸ = پته ۳۳۵،۲ و ۲۵۱۹-۳۶ .

چاپ :

رسالة التمهید المستقر لتحقيق معنی الممر در مجموعۀ سایل البیر و فی در حیدرآباد

دکن از طرف دایرة المعارف العثمانیه با سه رساله دیگر اودر سنه ۱۹۳۸ م در ۱۰۷

صفحه (عدد ۳۸،۱۵ بالا و ۶ پایین هم بنگرید)

ترجمه :

ی، س کنیدی و م سفوری و ۱، ایفرم ترجمۀ انگلیسی این رساله را بنام

«البیر و فی بر ممر» (۳) در سلسله نشرات شرقیه پوهنتون امریکا نیویورک

(شمار ۳۲۰ شامل ۲۰۱ X ۹ صفحه در سنه ۱۹۵۹ م نشر کرد . (۵)

(۱) مقدمه و برنی ۱۱۵

(۲) همین .

(3) SHADOW LENGTHS

(4) ALBIRUNI ON TRANSITE

(۵) در مجموعۀ ۲۵۱۹ بانکی پور هند نیز مخطوطۀ تمهید

مخفوط است که در سنه ۶۳۱ ق کتابت شده است (ح)

کتاب آلات نجومی و بکار بردن آن

(۱۶۶) استیعاب الوجوه الممكنه فی صنعة الاصطربلاب: (۱) .

ف. کتابی بود در ۸۰ ورق (س و ۵-۱) که طرق مختلف ساختن اصطرلاب را بیان میداشت. بقول وید یمن در دس و یلتل (۲). ۲۰ (۱۹۱۹) ص ۲ تا ۲۶ این کتاب تمام معلومات تقسیم دوائر و خطوط و طرق ساختن اصطرلاب را استیعاب میکرد (بنگرید: ل، ام سیدیلوت) (۳): تذکار چند دانشمند در نشرات اکادیمی (ج ۱ سال ۱۸۴۴ م) و مقاله فرانسوی وی بعنوان: بیرونی و ساختن مقاطع مخروطی (۴) با نشریح قطب نما (۵) ای، وید یمن: در مجله پیمایش زمین ۲۲ (۱۹۱۰ م) ص ۲۳ و مقاله همین شخص در مجله اسلام ۴ (۱۹۱۳ م) ص ۵ تا ۱۳ بعنوان: آلات ارساد آفتاب و ماه و سیدیلوت در همان نشره (ص ۲۰۷) در آثار الباقیه (ص ۳۵۷) این کتاب بنام «کتاب الاستیعاب الوجوه الممكنه فی صنعة الاصطربلاب» مذکور است (بنگرید: بر وکلیمان ۱-۷۶ ص عدد ۶ و تکمله او ۱-۸۷۳ عدد ۶)

منحطوطات:

ایاصوفیه شماره ۲۵۷۶، عاشر ۵۷۲، برلن ۵۷۹۵، پاریس ۲۳۹۸، بودلیان ۱۰۳۷-۱ ص ۳، ۱۶ (تنها بحث عمومی اصطرلاب) موزه برتانیای شرقی ۵۵۹۳ (۳۸) جارالله ۱۳۵۱، لیدن ۱۰۶۶، راپور ۱-۲۵ بنام رساله فی

(۱) مقدمه ۳۳ برنی ۱۱۵

- (2) DAS WELTALL.
- (3) L. AM. SEDILLOT.
- (4) THE CONICAL SECTIONS
- (5) AD-HOC COMPASS.

معرفة الاضطراب، توپقا پوسرای ۳۵۰۵-۷، تهر ان ۲-۱۵۰ (لغت العرب
 ۹ ص ۹۶ ر ک : بسواس (۱) ۵ (۱۹۲۸-۳۰ م) ص ۲۰۱) زیتونی تیونس
 ۵۵۳۹ و ۵۵۴۰ (بنام رساله فی الاضطراب) که بخط نستعلیق در یک مجموعه
 کتب نوشته شده)

ولی سیدحسن برنی گوید: که الرساله فی الاضطراب کتاب جدا گانه است
 و با کتاب الاستیعاب تعلقی ندا ردینگرید: مقاله تحقیقات مسلمانان بر علم
 مساحت در یادنامه البیرونی کلکته ۱۹۵۱ م ص ۳۲ وهم اشرف علی در
 مجله جمعیت آسیائی کلکته ۱۸۹۹ م شما ره ۶۶ نام آنرا رساله اضطراب
 می نویسد در حالیکه محمد اسحق در همین مجله ۱۳۸۱ رساله فی صنعة
 الاضطراب نوشته است.

چاپها:

ای، ویدیمین: یک بخش استیعاب را در باره اضطراب درداس ویلتل ۲۰
 (۱۹۱۹) چاپ کرد، ص ۲۴ تا ۲۶، که مقدمه آنرا هم همین ویدیمین و
 ج فرانک و او، ریچر در سپمی بتریگ ۵۲-۵۳ (۱۹۲۰-۲۱ م) ص ۹۷ تا
 ۱۲۱ بزبان المانی ترجمه و نشر نمودند (مقاله کنید: ایسیس ۵ (۱۹۱۷)
 ص ۴۹۸.

معالجات:

یک فهرست علمائی که بیرونی ذکر کرده با معلومات دربارۀ ایشان از

وید یمن.

وهم مقاله وی: بر مخروطات در مجله ریاضی و علوم طبیعی المان. ۵ (۱۹۱۹م) ص ۱۷۷
و مجموعه تاریخ طب و طبیعیات ۶-۲-۱ ص ۹ عدد ۲

ج- فرنک: مقاله فرانسوی وی بر اصطراب در سیمسی بتریگ. ۵-۵۱

(۱۹۱۸-۱۹) ص ۵۵۲.

۵، سیمن و میتلبرگر: مقاله المانی در باره اصطراب کر وی ص ۳-۳۳ طبع
۱۹۲۵ م (مقا بنه کنید اسیس ۷ «۱۹۱۹م» ص ۷۳۳ وید یمن و جی فرنک
مقاله بر اصطراب در سیمسی بتریگ ۵۲-۵۳ (۱۹۲۰-۲۱) ص ۹۷ تا ۱۲۱

(۴۷) تسهیل التصحیح الا صطرلابی

وا لعمیل بمرکباته من الشمالی والجنوبی: (۱)

ف: مقالته بود در ده ورق (س و ۲، ۵) در بیان تسهیل درست کردن

اصطرلاب و عمل به سرکبات شمالی و جنوبی آن.

در چنین اصطرابها انعکاس خسوف و کسوف بر خط استوا طوری
نشان داده میشود، که یکی قطب جنوبی و دیگری قطب شمالی را قطع کند
و درین مقاله همین مسئله شرح شده بود (بنگرید کشف الظنون ۱-۸۴۵
طبع استانبول ۱۹۳۱م بنام رساله الا صطرلاب و اعماله وهم برو کلمان

۱-۲۷۶ عدد ۵.

مخطوطات

برلن ۵۷۹۳ (مقابله کنید: آثار الباقیه ص. ۵) پاریس ۲۳۹۸-۱.

مقالات:

ویدمن: تعیین طول مدار زمین از طرف البیرونی در آرشیف علوم

طبیعی و تکنیک المان (۱۹۰۹م) ۱۶۶-۶.

مقاله المانی هم او: علمای مسلمان و مدار زمین در همین مجله

٣ (١٩١١ م) ص ٢٥٣ تا ٢٥٥ (مقاله کننید : محاضرات فلینیوس
٢٨٩ عدد ٣) .

سید حسن برنی : تحقیقات مسلمانان در علم مساحت
دریا دنامه البیرونی کلکته ١٩٥١ م ، ص ٣٢ ، و دران گوید :
که کتاب فی الاطرلاب البیرونی از کتاب فی الاستیعاب
الوجوه الممكنه فی صنعة الاطرلاب وی جداست و کتاب دیگر
اوست در همین موضوع ، که نسخه واحد آن در لیدن است (ب
د (١) ١٩٠٨ م ص ٦٧) .

(٤٨ ر ٣) تسطیح الصور و تبطیح الکور : (٢)

ف : این هم رسالتی در ده ورق (س و ٥ ، ٣) بود که یک نسخه خطی
بی نام آن در لیدن است (عدد ١٠٦٨٠٠ فهرست ٥ ، سوتر) و هم
بخشی از آن در آثار الباقیه (ص ٣٥٨) آمده که شرحی بر آن
م ، فیورینی در بوتن جمعیت جغرافی ایتالیا نا (٣٠٣ سنه ١٨٩١ م)
ص ٢٨٧ نوشته است (بنگرید : تکمله بر و کلمان ١٨٧٣ عدد ١٣)

ترجمه :

٥ ، سوتر : ترجمه المانی در مجله علوم طبیعی و طب المانی (٣)
(١٩٢٢ م) ص ٧٩ تا ٩٣ در ترجمه انگلیسی کتاب آثار الباقیه
(همین قسمتی که بدین موضوع تعلق دارد از (٣٥٨) بعد بانگلیسی
ترجمه شده است .

(١) هـ

(٢) هـ

مقاله :

م، فیورینی مقالتي بفرانسوی در باره نقشه برداری البیرونی در
بولتن جمعیت جغرافیائی ایتالیا شماره (٣) ١٨٩١ م ص ٢٨٧ تا ٦٩٣
دارد (بنگرید: آپسیس ٥ ص ٣٩٨ سال ١٩٢٣ م).

(٤٤٩) فیما اخرج ما فی قوة الاصطرلاب الی الفاعل: (١)
ف. در. ٣ ورق طرق استعمال اصطرلاب را با فوائد یکه از آن
بدست می آید بیان میداشت. و توضیح میکرد که بوسیله اصطرلاب کدام
معضلات را حل توان کرد.

(٥٠) مقاله فی استعمال الاصطرلاب الکری: (٢)

ف. مقاله ده ورقی بود (سوه ٥) که طریق استعمال اصطرلاب کروی را بیان میداشت.

مقالات :

ای، سکنیدی: البیرونی و تعیین نصف النهار در مجله انگلیسی معلم ریاضی
٥٦ (١٩٦٣ م) ص ٦٣٥ تا ٦٣٧.

وهم بنگرید: بیلوگرافی نشرات پوهنتون امریکائی بیروت از ١٨٦٦ تا

١٩٦٦ م طبع بیروت ١٩٦٧ م، ص ١٣٣.

ازمنه و گاه شناسی

(۱۶۵۱) مقاله فی تعبیر الهمیزان لتقدیر الازمان: (۱)
ف. مقاله در ۱۵ ورق، که میزان اندازه گیری زمان را بیان می‌کند، و موضوع آن اوقات و ازمنه بود.

(۲۵۴) مقاله فی تحصیل الان من الزمان عند الهمند: (۲)
ف. کتابی بود در ۵۰ ورق، که طریقه تعیین وقت را به دقیقه و ثانیه از روی قواعد هندی شرح میداد.

1- EXPLANATION OF THE BALANCE FOR THE MEASUREMENT OF TIME.

2- ASCERTAINMENT OF PRESENT MOMENT OF TIME ACCORDING TO THE INDIANS.

(۳۵۳) تذکره فی الارشاد الی**صوم النصارى والاعیاد : (۱)**

ف. در بیان اعیاد و روزه مسیحیان یک رساله . ۲. ورقی بوده (سرو ۶۳) که شرح آن در آثا الباقیه هم آمده است . (۲)

(۴۵۴) مقاله فی الاعدتذ ار**عما سبق لی فی تاریخ الاسکندر : (۳)**

ف. بیرونی در باره تاریخ سکندر مقدونی سهوهای داشت که درین مقاله ده ورقی به اصلاح آن پرداخت و درباره آن خطاها پوزش نمود .

در بین عرب گاه شماریهای متعددی رواج داشت ، البیرونی در آثار الباقیه

(ص ۱۳۷) جداول مفصل ده گاه شماری و سبدها تاریخ را میدهد ، که جدول سوم

آن عبارت از تاریخ سریانی اسکندر بنام طیلسان المضعف (م) باشد .

(۵۵۵) تکمیل حکایات عبدالملک**الطبیعی البستی فی مبدء العالم وانتهائه : (۵)**

ف. این کتاب البیرونی در حدود صدورق بود (س ۱۱۷) عبدالملک پزشک بستی

روایاتی درباره ابتداء و انتهاء عالم داشت که البیرونی آنرا درین کتاب تکمیل

کرد و معلوت شخصی خود را از روی عقاید ملل مختلف درباره آغار و انجام جهان

بر آن افزود .

(۱) همان . (۲) متن عربی آثار الباقیه ص ۲۸۸ تا ۳۰۹ (ح)

(۳) مقدمه ۴۳ بر نی ۱۱۵ . (4)-TWO FOLD TAYLASAN

(۵) متاسفانه اکنون نه این کتاب عبدالملک بستی و نه تکلمه

البیرونی باقی مانده ، ولی هر دو در بستی و غز نه نوشته شده اند

که سلسله تفکر علمی قدیم این مردم را روشن می سازد ، در بستی

روایات قدیم خلقت عالم موجود بود ، و مطهر بن طاهر مقدسی هم در

سنه ۳۵۵ ق کتاب خود البک و التاریخ را در همین بستی نوشت

(تاریخ ادب عرب از بروکلیمان ۶۳۳ طبع پاریس ۱۸۹۹) (ح)

مذنبات و ذوايب (۱)

(۱۷۵۶) مقاله في دلالة آلانا والعلو يه على الاحداث السفليه : (۲)

ف . مقاله سى ورقى (س و ۷ ر ۱) متعلق به بيان ستارگان دنباله دار يا گيسودار و غيره بود با شرح اثر هاييکه از عالم بالا بر حوادث اين جهان فرود مى آيد ، و يک نسخه خطى آن در برلن بود (وى ، ۱۸۱۳ م اهلوارت عدد ۵۷۳۴) بيرونى در کتاب التفهيم خود (عدد ۷۳ پا يين) نيز شرحى در باره ستارگان افتان (۳) دارد .

(۲۷۵۷) مقاله في ابطال ظنون فاسده خطرت على قلوب بعض الاطباء
في امر الكواكب الحادثة في الجوى : (۴)

ف . برخى از پزشکان معاصر البيرونى در باره ظهور ستارگان در جو هوا (۵) خيالات فاسده داشتند ، و البيرونى آنرا در اين مقاله . ۷۰ ورقى رد کرد ، و چنين افکار نا هنجار را در باره ستارگان باطل شمرد .

(۳۷۵۸) مقاله في الكلام على الكواكب ذوات الاذناب والذوايب : (۶)

ف . در بيان ستارگان دنباله دار و گيسودار يک مقاله بود در ۶۵ ورق (بنگريد : عدد ۵۶ با لا) .

(۴۷۵۹) مقاله في مضيآت الجوالحاده في العلو : (۷)

ف . عدد او راق اين مقاله معلوم نيست ولى در باره اجسام نورانى پديدار شونده در فضا نوشته شده بود .

(1) COMETS AND LION'S MANE.

(2) FALLING STARS

(۲) مقدمه ۴۳ بر نى ۱۱۶

(5) ATMOSPHERE

(۴) همين

(۷) همان

(۶) همان

(۶۰هـ) مقالة في تصفح كلام ابی سهل القوهی فی الكواكب.

المنقضة (۱)

ف : آنچه ابوسهل قوهی درباره ستارگان شکسته (۲) گفته بود در این مقاله

۱۵ ورقی شرح و تفصیل آن نوشته شد (س و ۷ ، ۵) .

درباره ابوسهل قوهی بنگرید : سوتر ۷۵ عدد ۱۷۵ . (۳)

(۱) همان

2 METEORITES

(۴) ابوسهل و یون بن رستم کوهی منجم ممر و ف طبری و صاحب

رصد و دارای تألیفات متعدد است متوفی ۴۰۵ ق (ح)

متفرقات

(۱۶۱) کتاب فی تحقیق منازل القمر: (۱)

ف. کتابی بود در تحقیق منازل قمر در حجم ۱۸۰ ورق (س و ۱۷۸) که بیهقی یک سخن البیرونی را از آن اقتباس نماید (متابله کنید: آثارالباقیه ص ۵۲ و هم عدد ۱۷۳ پایین و تکمله برو کلمان ۸۷۳۱ عدد ۲۳).
علی بیهقی هم در تنمّه صوان الحکمه (ص ۶۳ - ۶۴) ذکر ازین کتاب نموده است (مقابله کنید: س و ۶۵) و هم خود البیرونی در کتاب الهند (ص ۲۳۲) به ذکر آن پرداخته است.

(۲۶۲) کتاب فی الفحص عن نو ادرا بی حفص عمر بن الفخر خان: (۲)

ف. کتاب ضخیم ۲۳۰ ورقی در بیان مسائل نادره منسوب به عمر بن فرخان (س و ۸۰).
برای عمر بن فرخان بنگرید: سو تر ۷ عدد ۳.

(۳۶۳) مقاله فی النسب التي بین الفلزات و الجواهر فی الحجیم: (۴)

ف. این مقاله درسی ورق بود (س و ۸۰) و موضوع آن نسبت

-
- (۱) مقدمه ۴۳ بر نی ۱۱۶
(۲) همین
(۳) ابو حفص عمر بن حفص یا عمر بن الفخر خان طبری حکیم و منجم بود که در بار مامون و بیهقی بن برمک بود که مؤلف و مترجم کتب متعدد علمیهست (الفهرست ۳۸۱ و تاریخ الحکما قفطی ۳۴۴)
شرح وی بر چهار مقاله بطلمیوس در شوال ۱۹۶ ق ۸۱۲ م خاتمه یافته و در حدود ۲۰۰ ق ۸۱۵ از جهان رفته است (برو کلمان ۲۴۹۱ و تکمله ۱ و ۳۶۴-۳۹۲).
(۴) مقدمه ۴۳ بر نی ۱۱۲

حجم (۱) فلزات و جواهر است. مقابله شود: سپسی، بتریگک ۸ ص ۱۶۳ چند
مطلب این کتابرا خازنی در میز آن الحکمه گرفته است. بنگرید: د بلیو،
خائیکوف در جاوس (۲) ۶ (۱۸۵۷ م) ۱، و هم:

وید یمن: بیرونی و نسبت حجم، درود پگک (۳) ۶ (۱۹۰۸ م) ص
۳۳۹ - ۳۴۳ و اسلام ۲ (۱۹۱۱ م) ص ۳۵۳.

۵، باویریس: مقاله در ERLANGEN ۱۹۱۳ م، ص ۲۸.

ته، آپیل: مقاله در همین مجله ۱۹۰۸ م، ص ۱۸۲.

کلمه مانا ناطیاس MANATIYAS که در یک فقره این کتاب آمده، نولدکه
خاورشناس آنرا به کلمه MANTIAS یونانی ربط داده است (تکمله پرو کلمان
۱ ر ۸۷ عد ۱۲)

نسخه خطی:

بیروت ۲۲۳ (فهرست ل، شیخو. ۲۰ - ۵۵).

مقالات:

ج، ج کلیمنت سولی: طریقه الیرونی در وزن نسبی مواد متنوع
و اقتباس از آئین اکبری درین مورد. در ژورنال آزیا تک ج ۱۱
(۱۸۵۸ م) ص ۳۷۹ تا ۴۰۶ با ترجمه متن مذکور بفرانسه.

ل، شیخو: همین موضوع در المشرق بیروت. ۱ (۱۹۰۶ م) ص ۰۹.
ای، وید یمن: (۱) وزن مواد خاص (المانی) در سپسی، بتریگک
۳۸ (۱۹۰۶ م) ص ۱۶۳ تا ۱۶۶. (۲) طریقه الیرونی در تعیین وزن

1 SPECIFIC DENSITY.

(2 JAOS =

مجلة جمعیت شرقیات امریکا

3 VDPG = VERHANDLUN GEN D. DEUTSCH. PHYS GESCH.

اشیاء خاصه (المانی در سباحث فیزیک ۹۸، ۶ (۱۹۰۸) م ص ۳۳۹ تا ۳۴۳ .
 (۳) در همین موضوع مقاله المانی در سیمسی ، بتریک ۳۱ ۴۵ (۱۹۱۳ م)
 ص ۳۱ تا ۳۴ .

**(۴، ۶۴) مقالا له فی استخراج الاوتار فی الدائرة
 عواص الخیط المنحنی فیها (۱) :**

ف . مقاله هشتاد و رقی در بیان استخراج وتر های دائرة (۲) (س و ۸، ۴)
 که سوتریک ترجمه این مقاله را در بیلو تهیکا ماتهیماتیکا (۳) نشر کرده است .
 مقابله کنید : برو کلمان ۱ ، ۳۷۶ عدد ۷ و تکمله او ۱ ، ۷۸۳ عدد ۷ .

مخطوطات :

بانکی پور ۲۳۶۸ ، ۳۲ — پتنه ۲ ، ۲۲۶ ، ۲۵۱۹ ، ۲۰ قاهره ۲۰۳۵ ، ۲۰۳۵ لیدن
 ۱۰۱۲ مرادسلا ۱۳۹۶ ، ۱۳۴

چاپ : در مجموعه چهار رساله البیر و نی طبع حیدرآباد دکن ۱۹۳۸ م
 دائرة المعارف العثمانیه آنرا در ۲۲۶ صفحه بنام « رساله فی استخراج الاوتار
 فی الدائرة لخوص الخیط المنحنی الواقع فیها » چاپ کرده است . (بنگرید :
 عدد ۱۵ ، ۳۸ ، ۳۵ بالا) .

ترجمه :

ه ، سوتر : در بیلو تهیکا ماتهیماتیکا این مقاله را شرح و ترجمه کرده
 طبع لپزیک ۳F۲ (۱۹۱۰ م) ص ۱۱ تا ۷۸ .

(۱) مقدمه ۴۳ برنی ۱۱۷ . در مقدمه آثار الباقیه و برن عواص الخیط است ،
 احمد سعید خان در ان-کلیسی BI-KHWASS نوشته که ترجمه آن :
 BY THE PROPERTIES OF ITS CURVED LINE
 است . ولی عواص بمعنی مشکلی و صعوبت است و مراد بپچیده گیها
 و مشکلاتی باشد که از خطوط منحنی در دائرة بوجود می آید (ح)

(2) CORD OF THE CIRCLE.

(3) BIBLIOTHECA MATHEMATICA

مقالات:

کنیدی و سروه احمد: معادلہ شمسی (۱) و البیر و نی در جنیس (۲) ۱۷ (۱۹۵۸ م) ص ۱۱۲ تا ۱۲۱ .
 هم بنگرید : فهرست نشرات پوهنتون امریکائی بیروت
 ۱۸۶۶ تا ۱۹۶۶ م طبع ۱۹۶۷ م، ص ۱۳۳ و ۱ ، س میدان : رسا نل
 البیر و نی و ابن سینا ، د اسلامک کلچر ۳۳ (۱۹۶۰) ص ۱۷۳ تا ۷۵ .
 س ، سچای : طریقه البیر و نی در تقریب و تر . م درجه ، در مجله ما هو ار
 ماتھیما تیکا امریکا ۳۳ (۱۹۲۶ م) ۹۵ تا ۹۶ .

(۶۵ ، ۵) تذکره فی المساحة للمساظر المقوی : (۴)

ف . گزارش ده ورقی (س و ۵، ۸) در بیان اینکه یک سرد تند رست چقدر
 مسافت را پای پیاده طی کرده میتواند (مقاله کنید : باب الالباب
 ص ۲۳۹ ، ۲۵۱)

(۶۰، ۶) مقاله فی نقل خوص الشكل القطاع الی ما یغنی عنه: (۴)

ف . بیست ورق بود (س و ۸ ، ۶) در بیان خواص شکل قطاع (۵)، که
 این کلمه را پ، کر او سن در فهرست آثار البیر و نی و هم سخا و (بنگرید:
 عدد ۱۶۸) قطاع به تشدید ضبط کرده ، ولی در نسخه خجای کتاب التفهیم
 (موزه برتانیه شماره ۸۳۳۹ شرقی) که رامزی را یت ترتیب کرده
 (عدد ۷۳ بنگرید) قطاع به ضمه قاف ' QUTA است (ص ۲۳ عدد ۷۱ و پا ورقی
 آن که بدون تشدید دوم باشد . (۶)

(1) SOLAR EQUATION.

(2) JNES=JOURNAL OF THE NEAR EASTERN STUDIES.

(۳) مقدمه و برنی ۱۱۷ (۴) مقدمه و برنی : خواص

(۵) همین . شرح شکل قطاع را در کتاب التفهیم (ص ۳۲) بنگرید . «ح»

(6) TRANSVERSAL THEORUM OF MEMELAUS.

(۶) القطاع : بالضم و تهفیف الطاء (کشاف اصطلاحات ۱۰۱/۲ ح)

(۷، ۶۷) مقاله فی ان لوازم تجزی المقادیر لالی نهاییه قریبه
من امر الخطیون المذین یقر بان ولا یلتقیان فی الاستبعاد (۱):
ف. مقاله ده ورقی بود (س و ۸، ۷) در بیان اینکه دو خط پیوسته و در

فاصله دور باهم ناپیوسته، چگونه بدو بخش برابر تقسیم شده میتواند؟

خلاصه این مقاله مبحث قطع زائدو اسمپتوت (۲) آنرا داشت.

(۸، ۶۸) مقاله فی صفة اسباب السخونة لوجوده
فی العالم و اختلاف فصول السنه: (۳)

ف. این مقاله ۵ ورق (س و ۸، ۸) در بیان اسباب گرمی جهان و اختلاف
موسم های سال و زراعت غله ها بود (در باره گرمی کره زمین بنگرید:

آثار الباقیه (۲۵۶)

(۹، ۶۹) مقاله فی البحث عن الطريقة المتعرفه المذکوره فی کتاب

آثار العلویه: (۴)

ف. مقالته بود در ۳ ورق (س و ۸، ۹) در بیان همان طریق که
البیرونی در کتاب آثار العلویه خود (عدد ۵۶ بالا) در باره سذنبات

COMETS آورده بود.

شاید این کتاب البیرونی تعلق با معرفه الجوه (۵) ارسطو داشته باشد.

(۱) مقدمه و برنی ۱۱۷

(۲) HYPERBOLE AND THEIR ASYMPTOTES.

(۳) مقدمه و برنی ۱۱۷

(۵) METEORITES.

(۴) هـ

(۱۰۷۰) المسائل البلخية في المعنى المتعلقة بانكسار الصناعة: (۱)

ف. این رساله در ۷۰ ورق بود (س و ۸، ۱۰) و تحقیقات ابوزیدعلی بن سهل بلخی (۲) را بر فلسفه الکندی بیان میداشت. (بنگرید: حواله میرهوف از تتمه صوان الحکمه در شرح حال دانشمندان اسلامی در اوسیریس (۳) ۸ - ۲۲ (۱۹۳۸ م) ص ۱۳۵.

*** (۱۱۷۱) الجوابات عن المسائل الواردة من منجمي الهند: (۴)**

ف. برخی از پندتهای دانشمندان هند پرش هاوشکوکی در مسائل نجومی داشتند، که البیرونی در ۱۲ ورق بآن پاسخ داد (س و ۸، ۱۱) مقابله کنید: عدد ۷۲ پایین.

*** (۱۲۷۲) الجوابات عن المسائل العشر الكشميريه: (۵)**

ف. این هم پاسخ ده سوالی بود که علمای کشمیر از البیرونی پرسیده بودند. برای روابط البیرونی با کشمیر یا بنگرید: متن عربی کتاب الهند (ص ۲) وهم مقدمه ترجمه انگلیسی همین کتاب (ص ۲۳) مقابله عدد ۷۱ بالا.

(۱) همین

(۲) ابوزیدعلی بن سهل بلخی فیلسوف بزرگه داریای تا لیفات متعدد است - که از ۲۳۵ ق تا ۳۲۲ ق (۸۴۹ - ۲۹۳۴) حیات داشت بنگرید: الفهرست ۱۹۸، الاعلام ۱، ۱۳۱۹ تتمه صوان الحکمه ۲۶ تاریخ حکما از قفطی ۶۴ مجمع الادب ۱۴۱۱ برو کلمان ۲۲۹۱ کشف الظنون ۲ ر ۲۸۹

(3) OSIRIS.

(۴) مقدمه ویرنی ۱۱۷

(۵) همین

کتاب احکام نجوم

(۱۷۳) کتاب التفهیم لا وائل صناعۃ التنجیم ۱:

ف. کتابت بیست در ستاره شناسی ASTROLOGY (علم نجوم) که عدد او راق آنرا نگفته است (س و ۹ ر) در کشف الظنون (۱ ص ۳۶۳ طبع استانبول ۱۹۳۱ م) نام آن تفهیم لا وائل صناعۃ التنجیم علی طریق المدخل آمده که برای ابوالحسن علی بن ابوالفضل الخا صی تالیف شده است. ولی خود البیرونی در مقدمه گوید که آفرای ریحانه بنت ابوالحسن تالیف کرده است. (۲) (بروکلیمان ۱ ر ۷۶۶ مبر ۳ - ۹ و تکمله او ۱ ر ۷۲۱ مبر ۳ - ۹).

مخطوطات :

علی گر ۱۲۱ ۱۱۱ (دو نسخه فارسی) عدد ۹/۳.

زکی پاشا (قاهره) عکسی (تذکرۃ النوادیر، ص ۱۵۴)

(۱) مقدمه و برنی ۱۱۷.

(۲) کتاب التفهیم در سال ۴۲۰ ق برای ریحانه بنت الحسین یا

الحسن تالیف شد بنگريد:

ص ح - ۲ چاپ استاد جلال همای در تهران ۱۳۱۸ ش ناشر فاضل گوید: شاید این بانو از خانواده ابوالحسن احمد بن محمد سهیلی وزیر خوارزم شاهیان (متوفای ۴۱۸ ق) باشد، که یکم وزیر دانش پرور بود (ص ح مقدمه) ولی اینک حاجی خلیفه (کشف ۴۶۳۱) تالیف آنرا برای ابوالحسن علی بن ابی الفضل الخا صی گوید و بروکلیمان همین قول را نقل نماید (تکمله ۱ ر ۷۲۲ عدد ۳) با تصریح خود البیرونی در مقدمه کتاب تقیض است زیرا وی ریحانه را دختر حسن یا حسین شمارد نه ابوالحسن یا ابوالحسنین بنا برین در بین اولین تصریح خود البیرونی معتبر است. (ح)

-
- برلن شما ره ۶۶۶ ۵ (عربی).
 - بودلیان شما ره ۲۲۶۲ (عربی).
 - موزه برتانیان شما ره ۸۲۳۹ شرقی.
 - ۲۳۵۱-۵۲ (فارسی).
 - فیز ۱۳۳۳.
 - نورعثمانیه استانبول، شما ره ۲۷۸۰ (فارسی).
 - پاریس ۲۳۹۷ (ترجمه از فارسی).
 - ۴۹ (فارسی).
 - رباط ۴۳۹.
 - توپقاپی سرای ۳۳۷۷ ر ۸۰.
 - تهران ۱۶۲۲۲.
 - زاو. س. حمزه هسپ ۱۸ ره. (بنگرید: آثارا الباقیه XV عدد ۲)

چاپها:

متن و ترجمه انگلیسی کتاب التفهیم را در سنده ۱۹۳۳ م را مسی رایت از لندن از روی نسخه خطی ۸۳۳۹ سوزه برتانیان طبع و نشر کرد. تبصره این کتاب چاپی را در آیسس ISIS ۲۳ (۱۹۳۵ م) ص ۴۴۸ تا ۴۵۰ بخوانید. متن فارسی تمام کتاب التفهیم (با تعلیقات و حواشی بسیار سحقتا نه و روش انتقادی علمی) استا دجلال همانی در CXC صفحه مقدمه + ۶۷۷ متن از تهران در سال ۱۹۳۰ م انتشار یافت. بنگرید: تبصره برین طبع در آیسس ۳۷

(۱۹۳۷ م) ص ۱۹۰ و در ریویو اسکادیمی عرب درد مشق (۱۹۲۵ م)

ص ۲۳۷ .

مقالات:

۱، وید یمن بالمانی (۱): جغرافیا فی البیرونی در سپه‌سی، پیتر یگک

(۱۹۱۲ م) ص ۱-۳۰ (۲) اقدام به تبدیل الخازنی .

(۳) طبقه تناسب ابعاد در نظر البیرونی، در سپه‌سی، پیتر یگک ۸-۳۹

(۱۷-۱۹۱۶) ص ۱۵ و هم در آیسس ص ۳۰۲ .

(۴) جهیل های زمین، درار کایو علوم طبیعی و تکنیک اص ۶۶ تا ۶۹ (۱۹۰۹ م)

(۵) آراء دانشمندان اسلامی بر ابعاد ارض، در همین مجله ۳ (۱۹۱۱ م) ص ۲۵۳

تا ۲۵۵ .

(۶) آلات نجومی در مثلثات و مساحت در سپه‌سی پیتر یگک ۴۱ (۱۹۰۹ م)

ص ۲۶ تا ۷۸ و هم در مجموعه طب و فلزات و علوم طبیعی ۱۰ (۱۹۱۲ م)

ص ۲۵۲ تا ۲۵۵ و در مجموعه موقوفه یزانتین ۱۹ (۱۹۱۰ م) ص ۱۳۵ تا ۱۳۶

معرفی خلاصه مخطوطه کتاب التفهیم را مپور .

۱، س کنیدی: جدول اقترانات الکاخی در آیسس ۳۸ (۱۹۳۷ م) ص ۵۶ تا ۵۹ .

همچنین بنگرید: آیسس ۳ (۱۹۱۶ م) ص ۱۰۲ (س و ۱۹۰۹) ص ۸۷ تا ۸۸ .

سید حسن برنی: تحقیقات مسلمانان در علم مساحت در یاد نامه

البیرونی، کلکته ۱۹۵۱، ص ۱۷-۱۸ و ۱ تا ۵۲ .

محمد تزوینی: نامه فرهنگستان ۱، ص ۲۳ (۱۳۲۲ ش)

مقاله اردو در مجله معارف اعظم گر ۳۶ (۱۹۳۰ م) ص ۳۱۲ تا ۳۱۳ که

درین مقاله تلخیصی از مضامین کتاب التفهیم با تبصره بر آن آمده است. (۱)

(۲۷۴) مقاله فی تقسیط لقوی و والد لالات بی اجزاء البیوت الاثنی

عشر: (۲)

ف. مقاله در ۱۵ ورق (س و ۹، ۲) مشتمل بر بیان آن قواعد و دلالتها که در بین دوازده برج منطقه البروج تقسیم میشود (بنگرید: عدد ۱۶ بالا) (۳)

*** (۳۷۵) مقاله فی حکایة طریق الہند فی استخراج العمر ۴:**

ف. هندوان درباره پیدا گردانیدن مقدار عمر انسان چه طریقه داشتند؟ این مقاله که عدد صفحات آنرا نگفته برین طریقه بحث میراند (س و ۹، ۳) بنگرید: سیمسی، بیتر پگ ۳۷ ص ۲۳۱ عدد ۲۲، ۲۳ و ۳۷، ۳۸ (عدد ۱۵۱ و ۱۰۲ پایین هم بنگرید)

(۱) متن دری کتاب التفهیم که در سال ۱۳۱۸ ش بسمی استاد جلال همای در تهران چاپ شده (۶۷۲) صفحه متن دارد که در آغاز آن یک مقدمه مفصل ۱۹۰ صفحه هم چاپ شده است درین مقدمه نهایت عالمانه بر خصوصیات علمی و نجومی و ادبی و هم نسخه های خطی و لغات و اصطلاحات (دری و سنسکویت) این کتاب پژوهشی کافی و مفید بعمل آمده و فهرس لغات با شرح آن داده شده است.

متن کتاب هم از روی چند نسخه معتبر خطی قدیم با دقت و اعتناء عالمانه ترتیب گردیده که آنرا حقاً یک کار علمی گفته میتوانیم و مستحق تحسین است (ح)

(۲) مقدمه و برنی همان . (۳) برای شرح دلالت

۱۲ برج بنگرید: جدول دلالت در التفهیم ۲۷۴ و برای قوت س

(۴) مقدمه و برنی ۱۱۸

(ح) ۴۹۳

چاپ : این مقاله رازکی ولیدی طوغان در مجله تدریقات اسلامی ترکیه شماره ۱-۴ (۱۹۵۳م) ص ۲۵ نشر کرده است .

(۴۷۶) مقاله فی سیر سهمی السعادة والغیب: (۱)

ف . عدد اوراق این مقاله معلوم نیست (س و ۹، م) و مشتمل بود بر بحث اصطلاحات نجومی سهم و سهم سعادت و سهم غیب (بنگرید : سهمی ، بپتریک ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۳۳ و ۳۸۲، ۳۷۵ و ۷۵۵ بالاول و ۱۰۲ و ۱۰۱، ۱۵۱، ۱۵۲ و ۱۵۳ و هم بروکلیمان ۲۲۶، ۲۲۷ (عدد ۱۰)
مخطوطه : بودلیان عدد ۳۱۸۷۹ .

(۴۷۷) مقاله فی الارشاد الی تصحیح المبادی و اشتمال علی النموذارات: (۲)

ف . پنجاه ورق بود (س و ۹، م) و تصحیح مبادی نمودارات را شرح میداد، که بانگلیسی آنرا هوروس کوپس (۳) گویند (بنگرید فرهنگ سنتگا س و آثار الباقیه ۲۹۵)

(۴۷۸) مقاله فی تبیین رأی بطلمیوس فی الساعات: (۴)

ف . مطابق رأی بطلمیوس در شرح سال خداه مقاله ۷ ورقی بود (س و ۹، م) سال خدا نام فارسیست یعنی خدای سال . (۵)

*** (۴۷۹) ترجمه کتاب الموالید الصغیره لبرا همزه: (۶)**

ف . عدد صفحاتش معلوم نیست (س و ۹، م) ترجمه کتاب لگهو جاته کم (۷)

(۱) همین . برای سهم سعادت و غیب بنگرید : التفهیم ص ۸-۴۳۷ (ح)

(۲) همین . (۳) HOROSCOPES = طالع ،
زاویه ، درجه طالع ؛ برای شرح آن بنگرید : کتاب التفهیم -
ص ۵۳۰ (ح) (۴) مقدمه و برنی ۱۱۸ .

(۵) در عربی رب السنه یا صاحب السنه است (التفهیم ۵۱۸ - ح)

(۶) مقدمه و برنی ۱۱۸ (۷) LAGU — JATAKAM

است در ستاره شناسی و فلکیات هند که مؤلف آن وه ره هه مهره (۱)
است (پنجرید مقدمه کتاب الهند ۳۸ و متن عربی آن ص ۲۱ عد ۱۸۰).

VARAHA— MIHIRA (1) از فلک شناسان اواسط قرن
۶ میلادی هند است که تالیف دیگری بنام بهرینت سیهیته دارد ،
و درین کتاب او نام افغان بشکل اوه گوه آمده است (ح)

هزل و سغف و غیره

(۱۸۰) ترجمه قصه و مقوعذرا: (۱)

ف. عدد اوراقش معلوم نیست (س و. ۱۴۱) ترجمه عربی داستان عشق و امق و عذرا، که آنرا شاعر معاصرش عنصری نیزیه (دری) منظوم ساخته بود. (۲)
(مختصر تاریخ ادبیات فارسی از هورن و تکمله بروکلیمان ۱۸۷۵)

(۲۸۱) ترجمه حدیث قسیم السرور و عین الحیاة: (۳)

ف. این هم مانند عدد ۸ داستان عشقی بود که عدد اوراق آنرا ننوشته

است (س و. ۲۰۱)

(۱) مقدمه و برنی ۱۱۸ (۲) داستان و امق و عذرا یک قصه عشقی یونانی قدیم است که یک ترجمه بهلموی آن در حدود ۲۳۰ ق وجود داشت و از روی آن سهیل بن هارون دامنوی - (متون ۲۴۵ ق) بهر بی ترجمه کرد و بعد از آن حسن بن احمد - عنصری شاعر در بارفونه آنرا به دری نظم نمود که از این - منظومه ۳۵۳ بیت ناقص آن باقیست (وامق و عذرا طبع مولوی - محمد شفیع لاهور ۱۹۶۶ ۲- ح)

(۳) همین ۱۰ این داستان مربوط به کابلشاهان بود، سامنده دیوه کابلشاه است که در ۲۹۱ ق - ۹۰۳ م از کوباله و رمن راجه کشمیر شکست خورد، این نام در ادب دری و داستان منظوم عنصری سامند است و البیرونی ترجمه آنرا عین الحیاة کرده است که در پشتو سا به معنی نفس و زندگی + منداوات دارندگی است که همین عین الحیاة باشد اما شاد - سرور + بهر - قسیم است که آنرا به قسیم السرور ترجمه کرده است و نام سامند تا اکنون در روستاهای افغانستان سمند خان است (بنگرید به افغانستان بعد از اسلام ص ۹۰ ح)

(۳۸۲) تر جمه حدیث او رمزد یارومهر یار: (۱)

ف. مانند دو کتاب سابق است (س. و. ۳، ۱) نامهای خدایان فارسی اور رمزد و مهر عبارت از ارباب انواع جیو پتر JUPITER ششتری و آفتاب باشد (تکمله بروکلیمان ۱۸۷۵) .

(۴۸۳) تر جمه حدیث صنمسی البامیان: (۲)

ف. مانند سه کتاب سابق داستان بتهای بامیان بود (س. و. ۱، ۴) بامیان پارتیخت یکک ولایت بزرگ در شرق غور بهمین نامست (بنگرید: سرزمین های خلافت شرقی از لی، سترنج طبع کمبریج ۱۹۳۰ س ۴۱۸ و البیرونی برنی ۱۱۸ تا ۱۲۰)

(۴۸۴) تر جمه حدیث داذمه و کرامی دخت جهلی (?): الوادی: (۳)

ف. مانند چهار کتاب سابق، عدد او را قش معلوم نیست (س. و. ۵، ۱) نام داذمه شناخته نشد و کرامی بجای گرامی فارسی بمعنی عزیز است .

-
- (۱) همان کتابها . ازین داستان اکنون چیزی در دست نیست (ح)
 (۲) ابن دو بت بامیان بزبان دری خنک بت و سرخ بت باشد که آنرا خنکک بدو سرخ بدهم نوشته اند و در الفهرست ابن ندیم خنکیت و سرخ بت است ، ص ۴۸۵، عنصری این داستان را هم بزبان دری منظوم کرد ، ولی اثری از آن باقی نیست ، و اگر ترجمه عربی البیرونی یا منظومه عنصری بدست آید، البته در باره این بتهای عظیم بامیان که مورد توجه جهانیانست معلوماتی خواهد داد (ح)
 بنگرید: افغانستان بعد از اسلام ۶۸۵ حدود العالم ۶۲ باب الالباب ۲، ۳۲۰ .
 (۳) کذا در مقدمه ۴۵ و برای ۱۱۹ . گمان می رود که این داستان مربوط بدو دلداده داذمه و کرامی دخت باشد که در بین مردم رواج داشت و البیرونی آنرا بعربی در آورده که اکنون نه دری و نه عربی آن موجود است . کلمه جهلی در مقدمه آثار الباقیه بدون نقطه چاپ شده ، مگر مؤلفان ما بعد آنرا جهلی به جیم منقوط ساخته اند معلوم نیست که جهلی الوادی چه معنی داشت (ح)

* (۶۸۵) ترجمه حدیث نیلو فر فی قصة دیبستی وبر بها کر؟ (۱)
 ف. مانند کتب سابق عدد او را قش معلوم نیست (س و ۱۰، ۶) نیلوفریا
 نینو فرگل معروف آسمانی رنگست (۲)، که گاهی آنرا نام گذاری هم میکنند.
 (مقا بله کنید: بیتر یگک ۵۱ ص ۱۷۲ و تکمله برو کلمان ۱ / ۸۷۵)
 بر بها کر شاید شکلی از نام هندی پها کر باشد، که در هند بر مردان
 اطلاق میگردد.

(۷۸۶) ترجمه قافیه الالف من الانمام فی شعر ابی تمام: (۳)
 ف. عدد او راق این کتاب هم معلوم نیست (س و ۱۰، ۷) باب
 آخر دیوان ابوتمام «باب الهجا» عبارت از اییا تیسست که به الف ختم می
 شوند.

مقابله شودای، و ید یمن: مقاله بر الپیر و نی در مجله طب و علوم
 طبیعی المانی ۱۱ ص ۳۱۹ (۱۹۱۲ م) و تکمله برو کلمان ۱ / ۸۷۵.

(۸۸۷) مقاله فی الا ستنخار فی قد الا شجار: (۴)
 ف. عدد او را قش معلوم نیست و مقالتی بود در نبات شناسی، که بر
 بلندی قد درختان بحث میراند.

(۱) سید حسن بر نی ص ۱۱۹ نام آنرا (حکایت بیستی وبر بها کر
 بزبان نیلوفر) نوشته که اصل آن معلوم نیست. (ح)
 (2) BLUE LOTUS = NYMPHAEA CAERUDEA.

(۳) مقدمه و بر نی ۱۱۹ - ابوتمام حبیب بن اوس طایبی شاعر معروف
 عربیست که در سنه ۱۸۸ ق ۸۰۴ بدنیآ آمده و در سال ۲۳۱ ق ۸۴۶
 مرده است. سید حسن نام کتاب او را چنین نوشته: تمام اشعار دارای قافیه
 الف در دیوان ابوتمام ولی شرح احمد سمید خان غیر ازین مطلب است (ح)
 (۴) همین. در مقدمه آثار الباقیه کلمه الاسمجار بدون نقاطست
 که نسخه بدل الاسنخار هم دارد. بر نی این کلمه را الاسنخار خوانده
 ولی احمد سمید الاسنخار نوشته است. شاید اسنخار باشد که مراد
 ازان عملیه بخار شدن در تنه درختان است؛ (ح)

(١٩٨٨) تحصیل الرا حة بتصحيح المساحة: (١)

ف . عدد او را قش گفته نشده و بيان طريق آسانی بود برای اندازہ گیری زمین .

(١٠٨٩) التحذير من قبل التترك: (٢)

ف . مانند کتب سابق عدد او را قش تعیین نشده و مقاله یی بود در ازاله خوف و بیمی که بین مردم از ترکان افتاده بود .

(١١٩٠) القرعة المصرة حة بالعواقب: (٣)

ف . مانند کتب سابق او را قش معلوم نیست .

(١) همین . معنی مساحت را در انگلیسی LAND — SURVEY نوشته

اند ، که آنرا GEODESY هم گویند . (ح)

(٢) همین . برنی مقصد این مقاله را چنین نویسد : در خاطر مردم

راجع به ترکان اوهاام و اندیشه های بود ، که درین مقاله طرق ازاله آنرا گفته بود (تم کلامه) ولی با حدس توان گفت که در عصر زندگی الپیرونی برای سلطنت غزنه و غزنویان خطرات بزرگی از ترکان سلجوقی روی آورده بود که موجب ضعف و شکست سلطان مسعود و دیگر سلاطین غزنه گشت ، شاید الپیرونی این رساله را در نزدیر از آن خطرات سیاسی برای اندرز غزنویان نوشته باشد . (ح)

(٣) مقدمه و برنی ١٢٠ . برنی موضوع این مقاله را « بیان قرعه

ندازی که عواقب امور را روشن میساخت » نوشته است . (ح)

~~~~~
(۱۲۹۱) ۱ لقرعة المضمنه لاستنباط الضمائر المضمنه و شرح

مزا میر القرعة المضمنه: (۱)

ف . عدد او راقش معین نیست و موضوع آن آشکارا کردن نهفته های
باطن بود بوسیله قرعه هشتی .

* (۱۳۹۲) ترجمه کلب یاره: (۲)

و هو مقالة اللهندی الا سراض التي تجرى مجرى عفونه :
ف . مانند کتب سابق عدد او راق آن معین نیست و ترجمه يك رساله
هندیست درباره اسراض عفونی و جلوگیری از انتشار آن و علاج اینگونه
بیماریها .

(بنگرید : مقدمه کتاب الهند انگلیسی ۳۸) کتاب هندی کلب
یاره تا کنون یافته نشده است .

---

(۱) برای (ص ۱۲۰) معنی مضمنه را گرانچهها و اوز شمند نوشته،
ولی احمد سعید خان قرعه هشتی OCTUPLE QURA منسوب
به ثمن (هشت) عربی ترجمه کرده است و این صحیح بنظر می آید (ح)
(۲) مقدمه و برنی ۱۲۰ .

کتاب عقاید و غیر آن

* (۱۹۳) کتاب فی تحقیق مالہند من مفا لة (۱)

مقبولة فی العقل او مر ذولة: (۲)

فہا ین کتاب در ۷۰۰ ورق بود (۳) (س و ۱۱ و ۱۲) و بہ کتاب الہند INDIA
شہور است کہ در سنہ ۱۸۸۷ م چاپ شد و بعد از آن در سال ۱۸۸۸ م اید وارد
سخا و (۴) آنرا با نگلیسی ترجمہ و چاپ کرد ، کہ طبع دیگر آن در ۱۹۱۰ م
بر آمد .

این کتاب بہترین اثر است در شرح ادیان و فرہنگ و علوم و فلسفہ و
و دیگر اوضاع زندگی مردم ہند کہ در قرون میا نہ بزبان عربی نوشتہ
شدہ است . بر وکلماں ۱۷۵۱ عدد ۲ تکملہ او ۱۲۸۷ تحت عنوان تاریخ
الہند ، تحریر ما للہند .

مخطوطات

کوہر و لوزا دہ ۱۰۰۱ پارہس ۲۲۲۲ (نسخہ تازہ دارا ی فقط ۱۸ فصل)

(۱) در مقدمہ آثار الباقیہ چنین است ولی در طبع حیدر آباد دکن
مقبولہ است (ح)

(۲) مقدمہ و بر نی ۱۲۰ (۳) در یکک نسخہ خطی عدد اوراق

آن ۱۷۰۰ بود ؛ ولی نسخہ مطبوع ہند ۸۴۰ صفحہ دارد (ح)

(4) EDWARD SACHAU

پاریس ۲۲۸۰ (دارای ۸۰ فصل) (۱)

چاپها:

متن عربی آنرا ایدوارد سخا و درلندن در ۱۸۸۷ م چاپ کرد، که از روی آن در سنه ۱۹۲۵ م در لیبزینگ یک طبع عکسی صورت گرفت.

طبع دیگر آنرا دایرة المعارف عثمانیه حیدرآباد دکن در ۱۹۵۸ م در ۵۳۸ + ۳۰ صفحه انجام داد.

ترجمهها:

ترجمه انگلیسی کتاب الهند البیرونی مشتمل بر بیان دین، فلسفه، ادبیات جغرافیا، گاه شناسی، اخترشناسی، رسوم، قوانین و فلکیات هند در حد و د ۱۰۳ م، باحواشی و توضیحات و فهارس ایدوارد سخا. طبع لندن ۱۸۸۸ م، طبع دوم درلندن ۱۹۱۰ م و جلد و طبع سوم لندن ۱۹۱۳ م. طبع جدید هند در دهللی ۱۹۶۳ م ۳۰۸ + ۳۳۱ صفحه در دو جلد.

ترجمه فارسی: صرف ترجمه فصل فلسفه کتاب الهند از اکبر دانا سرشت طبع تهران بدون تاریخ در ۶۸ صفحه. (۲)

(۱) نسخه خطی کتابخانه ملی پاریس (مجموعه شیفر رقم ۶۰۸۰) در طبع کتاب الهند حیدرآباد دکن - مورد مرآة جمعه طابع بود، ولی سخا و مخطوطی ازین کتاب داشت که در آخر آن نوشته بود: «وقد فرغت منه بغزنه لسبع بقین من رجب سنه ست عشر واربعمائة» (۲) استنسخ من نسخه بخط المصنف . . . و کتب المصنف فی آخرها انه فرغ منها بغزنه فی اول المحرم مفتتح سنه ثلث و عشرين واربعمائة» و ازین پدید می آید که انجام تألیف کتاب الهند ۴۲۳ ق است (ح)

(۲) بقول زکی ولیدی توغان یک ترجمه فارسی کتاب الهند در عهد سلطان ایلتمش در هند شده (نیمه اول قرن ۸۷ هـ) که از نسخه خطی آن خبری نیست.

ترجمه اردو: از سید اصغر علی ویراجعه ثانوی سید حسن عطا طبع

انجمن ترقی اردو، دہلی ۱۹۴۱ - ۴۲ در دو جلد .

ترجمه تازه دیکر آن بنام کتاب الہند ابوریحان البیرونی از لطیف

سلاک طبع سنگ سیل لاہور ۱۹۶۵ م در ۸۰ صفحہ ،

مقالات :

ای، سخاو: مطالعات ہندی عربی مقالہ المانی در: M 1888 ABH. D. BERL. A.K.

م، شریتر: یہود والہیر و نی (فرانسوی) در مجلہ مطالعات یہودی

۱۹۱۳ م (۱۲ ر ۲۵۸)

ب، با مکو پگنی: کتاب الہند البیرونی (ایتالوی) در مجلہ بیلوگرافی

و تاریخ ۲ (۱۸۶۹ م) ص ۱۵۳ تا ۲۰۶ .

۱، سیلی: البیرونی و کیمیا (ایتالوی) در تاریخ کیمیا (روم)

۱۹۲۲ م ص ۲۱۷ تا ۲۳۳ .

ج، تریناود: (۱) جغرافی ابوالفدا (فرانسوی) جلد اول ص XCV (۱۸۴۸ م)

(۲) گزارشهای جغرافی؛ تاریخ علمی ہند . . . در یادداشتہای

اکادیمی ۱۸ - ۲ (۱۸۴۹ م) ص ۱ تا ۹۹ و ۵۶۵ تا ۵۶۶ .

او، شمیدت: اندازہ درازنای روشنی روز در آسمان شناسی

ہند (انگلیسی) در آریسیس ۳۵ (۱۹۴۴ م) ص ۲۰۵ تا ۲۱۱ .

ای، ہونیگمن: ترجمہ عربی کتاب ظاہرات اراتوس (۱) در آریسیس ۴۱ (۱۹۵۰ م)

ص ۳ تا ۳۱ (انگلیسی)

---

(۱) PHENOMENA OF ARATUS در کتاب الہند بہ نام ظاہرات

اراطس ترجمہ شدہ (ص ۷۴ و ۳۲۲) این شاعر و منجم یونانی در قرن

۳ ق، در صقلیہ میزیست و منظومہ نجومی اورا بر خس شرح کرد (ح)

- ۱، بوزانی: سفر دانه نشمند ان بز رگ مسلمان با بر والبیرونی در هند (ایتالوی)
 در یادنامه البیرونی، کلکته ۱۹۵۱ م، ص ۱۸ و ۵۳ تا ۷۶.
- سی، بولکی: البیرونی و رام کهتا (انگلیسی) در همین یادنامه ص ۷۷ تا ۸۱.
- سو نیتی کمار چترجی: البیرونی و سنسکریت (انگلیسی) همین یادنامه ص ۸۳ تا ۱۰۰.
- ج، فیلیوزات: البیرونی و کیمیا هند (انگلیسی) همین یادنامه ص ۱۰۱ تا ۱۰۵.
 ف، گبریلی:

LE CITAZIONI DELLE LEGI PLATONICHE IN AIBIRUNI

- در همین یادنامه ص ۲- و ۱۰۷ تا ۱۱۰.
- ج، گوند: اقتباسهای البیرونی از ستون سنسکریت (انگلیسی) همین
 یادنامه ص ۲- ۲۱ و ۱۱۱ تا ۱۱۸.
- ه، هراس: دکتورین ادوایتا در آثار البیرونی (انگلیسی) همین یادنامه
 ص ۲۱ و ۱۱۹ تا ۱۲۳.
- ۱، جفری: البیرونی وسطا لعنهقا بسوی ادیان (انگلیسی) همین یادنامه
 ص ۲۱- ۲۳ و ۱۲۵ تا ۱۶۰.
- ۱، افم پوپ: البیرونی بجهت یک مفکر (انگلیسی) همین یادنامه
 ص ۲۸ و ۲۸۱ تا ۲۸۵.
- ج، سی توادیا: البیرونی و شرق شناسی (انگلیسی) همین یادنامه، ص
 ۲۸ و ۲۸۷ تا ۲۹۱.
- م، م سورینو: فن ESPORRE در البیرونی (ایتالوی) همین
 یادنامه، ص ۲۳- ۲۵ و ۲۰۹ تا ۲۱۵.
- مقبول احمد: سازمان راههای هند مطبق بیان البیرونی (انگلیسی)
 که در کافرانس شرقی تمام هند علی گره ۱۹۶۶ م خوانده شد و
 یک نقشه راههای بزرگ هند آنوقت هم دارد.

س، اعلی: البیرونی محقق ونو یسنده (انگلیسی) در رو یداد کانفرانس

تاریخ پاکستان، مجمع دوم ۱۹۵۳ م از ص ۲۴۳ تا ۲۵۲

۱، ه، دانی: البیرونی و ادبیات سنسکریت (انگلیسی) در مجله جمعیت تاریخ

پاکستان ۱ (۱۹۵۳ م) ص ۳۰۱ تا ۳۱۷ .

از همو: جشن های هزاره البیرونی (انگلیسی) در اندو ایرا نیکا ۴۵

(۱۹۵۲-۵۳ م) ص ۱۴ تا ۳۴ .

ب، س، دتا: دو آریا بهته البیرونی (انگلیسی) در بسی مس (۱) ۱۷

(۱۹۲۶ م) ص ۵۹ تا ۷۴ .

د، سی گنگولی: جوزهرات البیرونی (انگلیسی) در اسلا سک کلچر

۱۳ (۱۹۳۹ م) ص ۷۶ تا ۷۸ .

هیلن (ل): بحور سنسکریت و البیرونی (انگلیسی) در رسو (۲) ۲۶

(۱۹۵۱ م) ص ۵۷ تا ۶۶ .

ر، د کرسر کر: ادبیات فلسفی هندو ان و البیرونی (انگلیسی) در ابوری (۳)

۳۸ (۱۹۵۸ م) ص ۲۴۵ تا ۲۴۸ .

ب، سی لاو: معلومات البیرونی در جغرافیای هند (انگلیسی) در

اندو ایرا نیکا ۷-۴ (۱۹۵۴ م) ص ۲۶ تا ۲۶ .

ر، سی ماجمدا ر: نندا ایرا؟ در کتاب الهند (انگلیسی) در جبورس (۴)

۹ (۱۹۲۳ م) ص ۲۴۷ تا ۳۱۸ .

(1) BCMS = BULLETIN OF THE CALCUTTA MATHEMATICAL SOCIETY.

(2) RSO = REVISTA DEGLI STUDI ORIENTALI.

(3) ABORI = ANNAIS OF THE BHANDARKAR ORIENTAL RESEARCH INSTITUTE, POONA.

(4) JBORS = JOURNAL OF THE BIHAR AND ORISSA RESEARCH SOCIETY.

- گ، مارگستیر نه : کلمات کنونی هند و آریائی در کتاب الهند البیرونی (انگلیسی) در مجله لسانیات هندی ۱۹ (۱۹۵۸م) ص ۳۱۹ تا ۳۲۲.
- ب، ن سکهر جی : یک نگاه انتقادی بر اعتراضات البیرونی که بر مستنسخان پور آنها وارد کرده است (انگلیسی) در آیهق (۱) ۳۵ (۱۹۵۹م) ص ۱۳۲ تا ۱۳۸.
- م، ل رای چود هری : البیرونی و مطالعات هندی او (انگلیسی) در اند و ایرانیکا ۷-۳ (۱۹۵۳م) ص ۹ تا ۲۲.
- ج، سی تو ادیا : البیرونی و فردوسی (انگلیسی) در مجله چار ماهه ویسوه بهارتی (نشره جدید) ۱۵ (۱۹۳۹-۵۰م) ص ۵۹ تا ۶۱.
- یوسف علی : کتاب الهند البیرونی (انگلیسی) در اسلامک کلچر (۱۹۲۷م) ص ۳۱ تا ۳۵ و ۲۳ تا ۲۳ و ۲۷ تا ۳۸۷.
- ضیاء الدین احمد : البیرونی، زندگانی و تالیفات او (انگلیسی) در اسلامک کلچر ۵ (۱۹۳۱م) ص ۳۳ تا ۳۵۱.
- س، مقبول احمد: اوضاع قدیم هند در عربی (انگلیسی) در موسسه مطالعات مترقی هند.
- م، غیاث الدین : تحلیل انتقادی نوشتنی های ابوریحان محمد بن احمد البیرونی در باره هند. رساله دکتری عربی او در پوهنتون اسلامی علی گره ۱۹۶۸م
- مقالات عربی و فارسی وارد و :
- محمد یحیی هاشمی: نظریات اقتصاد عند البیرونی در رااد (۲) ۱۵ (۱۹۳۵م) ص ۳۵۶ تا ۳۶۵.
- محمد پروین کنبادی: موارد هم فکری ابوریحان و داروین (فارسی) در مجله ماهانه سخن تهران ۴ (۱۳۳۱ش) ص ۵۳۰.

(1) IHQ = INDIAN HISTORICAL QUARTERLY.

(2) RAAD = REVUE DE L'ACADEMIE ARABE DE DAMAS.

- هادی حسن: جهانگردان اسلامی در هند، البیرونی وغیره، در مجموعه مقالات
ص ۱۷۳ تا ۱۸۵ .
- عبدالحی حبیبی (۱) بیرون والبیرونی، در آر یا نا (کابل) م (۱۳۲۴ ش)
ص ۸۸۴ تا ۸۸۸ (هم بنگرید: اورینتل کالج میگزین لاهور ۱۹ - ۳
(۱۹۴۲ م) ص ۱ تا ۵ (ضمیمه)
- (۲) یک صفحه از حیات البیرونی، در آر یا نا (کابل) ۶-۶ (۱۳۲۶-۲۷ ش)
ص ۲۹ تا ۳۰ .
- محمد قدیر تره کی و سرور گویا: بیرونی ناشناس، در مجله کابل ۵
(۱۳۱۴ ش) ص ۹۱ تا ۹۶ .
- اکبر داسرشت: ابوریحان بیرونی ودانش پزشکی در جهان پزشکی
تهران ۱-۲ (۱۳۲۶ ش) ص ۲۹ تا ۳۱ .
- دهخدا، علی اکبر: شرح حال نابغه شهیر ابوریحان محمد بن احمد خوارزمی
بیرونی، در مجله آموزش و پرورش تهران ۱۵ شماره ۳-۴-۵-۶-۷
(۱۳۲۴ ش) ص ۱ تا ۸۱ .
- سعید نفیسی (۱) ابوریحان بیرونی، در پیام نو تهران ۴-۶-۷
(۱۳۲۷-۳۰ ش) ص ۲۶ تا ۳۲ .
- (۲) آثار چاپ شده ابوریحان بیرونی، در اندوایرانیکا ۵، م
(۱۹۵۲ م) ص ۱ تا ۴ .
- محمد ابوصلاح: الرحلات البیرونی فی الهند، در ثقافت الهند دهلی جدید
۱-۱۲ (۱۹۶۱ م) ص ۳۴ تا ۴۷ .
- شبیر احمد خان غوری: نگاهی به یادنامه البیرونی (اردو) در مجله معارف
اعظم گره ۸۶ (۱۹۶۰ م) ص ۱۰۵ تا ۱۱۸ و ۱۸۸ تا ۲۰۰ و ۲۶۴ تا
۲۸۴ و ۳۴۱ تا ۳۵۸ .

عبد السلام ندوی : البیرونی در یاد نامه البیرونی ، کلکتہ (۱۹۵۱م) ص
۲۷ تا ۲۸ و ۲۵۱ تا ۲۷۹ .

(۲۹۴) مقالة فی علة علامات البروج فی السزجات من حروف الجمال (۱)

ف . مقاله در ۱۵ ورق (س و ۱۱ ، ۲) در بیان اینکه چرا در زیج ها
علامات بروج آفتاب را به حروف جمل مطابق ارزش عددی ذیل وانموده اند :
ابجد ۱ ، ۲ ، ۳ ، ۴ ، ۵ ، ۶ ، ۷ ، ۸ ، ۹ ، ۱۰ کلن ۲۰ ،
۳۰ ، ۴۰ ، ۵۰ ، ۶۰ ، ۷۰ ، ۸۰ ، ۹۰ قرشت ۱۰۰ ، ۲۰۰ ، ۳۰۰ ،
۴۰۰ ، ۵۰۰ ، ۶۰۰ ، ۷۰۰ ، ۸۰۰ ، ۹۰۰ ، ۱۰۰۰ .

(۳۹۵) كلام فی المستقروالمستودع؟ (۲)

ف ، رساله ده ورقی (س و ۱۱ ، ۳) بود (بناگريد عدد ۴۵ با لا)
معنی مستقر و مستودع بصورت يقيني معلوم نیست . (۳)

* (۴۹۶) مقالة فی با سدیوالهند عند مجيئة الا دنی : (۵)

ف . عدد او راقش معین نیست (س و ۱۱ ، ۴) مقالتی بود بر بحث
آینده با سدیو . شاید بجای کلمه الهند صحیح آن الهندی باشد . و اسو دیوه

- (۱) مقدمه ۴۵ برنی ۱۲۰ . از نام کتاب برمی آید که در مسایل زیج
و نجوم بود ، ولی در تحت عنوان کتب عقائد آورده شده است ؟ (ح)
(۲) همین . (۳) برنی گوید : این رساله در بحث
مرکز است (ح) (۴) در مقدمه آثار الباقیه و برنی ناسد یو است ؛
ولی در کتاب الهند آمده : باسد یو يقول فی الکتاب المعروف
بکیقا (ص ۳۰) باسد یو نام کرشنا پسر و اسود یوه است (دکشنری
هندی ۹۰) (ح)
(۵) مقدمه و برنی ۱۲۰ .

یکی ازنا سهای ویشنو است (بنگرید : آثار الباقیه ، ص ۱۴ مقدمه) این مقاله مشتمل بر شرح ظهور عادی آینه و اسود یوه بود . (۱)

* (۵۹۷) ترجمه کتاب شامل (شامکم) فی الموجودات

المحسوسة والمعقولة: (۲)

ف . عدد او را قش معلوم نیست (س و ۱۱ ، ۵) عدد ۱۷۴ با بین دیده شود .

* (۶۹۸) ترجمه کتاب با تنجیل فی الخلاص من اربابک: (۳)

ف . عدد او را قش معلوم نیست (س و ۱۱ ، ۶)

پاتنجلی (۴) عالم صرف و نحو هند است که در قرن دوم (ق ، م) زندگی و شهرت داشت و در کتاب الهند هم ذکر این ترجمه آمده است (مقابله کنید : مقدمه ترجمه انگلیسی کتاب الهند ، ص ۳۸ و تکمله بروکلیمان ، ۱۸۷۴ عدد ۲۶ که بنام کتاب الباتنجلی الهندی فی

(۱) هندوان عقیده داشتند : که با سدیو برای اصلاح جهان و کوشش

جباران مبعوث شده بود ، قصص مها بهارت مشتمل بر جنگهای وی با جباران

است ، که آنرا ۱ بیاس در ۱۲۰ هزار بیت منظوم داشته (مقدمه)

آثار الباقیه گویند با سدیو هند نظیر مهدی موعود سوشیانس

در دشتی است (ح) (۲) مقدمه : کتاب شامل ؛ برنی : کتاب سانکک

در کتاب الهند هم سانکک است (ص ۳۶) و در سنسکریت هم سانکک

نوعی از فلسفه هند است (ح) (۳) مقدمه ۴۵ برنی ۱۲۱ .

(۴) PATANJALI

الخلاص الامثال (؟) نامیده شده و به یوگه (جوك) تعلق داشت . (۱)

مخطوطه :

کو پرولووزا ده ۱۸۵۹ (ورق ۰۸ الف ۱۵ الف) بنگرید :
مقالات ل ، ماسینون ۷۹ عدد او یادنامه البیرونی ، کلکته ۱۹۵۱ ص ۲۱۸ .

مقالات :

ج ، وها ویر : یکک نسخه خطی عربی . . . در اولس (۲) ۳۳

(۱۹۳۰) ص ۲۷۳ تا ۲۸۲ (المانی)

ه ، ریتزر . کتاب با تنجلی لابی ریحان البیرونی در المنتقی من دراسات

المستشرقین طبع صلاح الدین المنجد ، قاهره ۱۹۵۵ م ، ص

۵۹ تا ۷۳

هم از و : مقاله انگلیسی ترجمه کتاب با تنجلی از البیرونی

در کتاب هزاره بوعلی سینا (تهران) ۲ (۱۹۵۵ م) ص ۱۳۴

تا ۱۳۸ .

(بنگرید : یغما ، تهران ۷ (۱۳۳۳ ش) ۹ - ۱۰ ص ۶۰ تا ۶۶ .

هم از و : مقاله المانی : البیرونی و یوگا ستره پاتنجلی ، در

(۱) در نام عربی کتاب کلمه ارتپاکک بمعنی علاقه ، اضطراب

و اختلاطت (المنجد) پاتنجیل طریقه یوگه فلسفه هند است

(قاموس هند ی ۱۶۱) و یوگه با هم یکی شدن و با هم پیوستن

و اتحاد و اختتام فرصت را گویند (ص ۸۰۱) البیرونی در کتاب

الهند میباحث مهم فلسفه هند را ازین کتاب نقل نماید و در باب

هفتم کیفیة الخلاص من الدنیا طرقی را نشان میدهد ، که بوسیله

آن انسان از دنیا رها می یا بد (ح)

اورینس (۱) ۹ (۱۹۵۶ م) ص ۱۶۵ تا ۲۰۰ .
س ، پائینس وت ، گلبلوم ترجمہ عربی یوگا مترہ ہاتنجلی و مقابله فصل
اول آن با متن سنسکریٹ (انگلیسی) در بسواس (۲) ۲۹ -
۲ (۱۹۶۶ م) ص ۳۰۲ تا ۳۷۵ .

---

(1) ORIENS.

(2) BSOAS = BULLETIN SCHOOL OF ORIENTAL AND AFR-
ICAN STUDIES, UNIVERSITY OF LONDON.

کتاب مفقوده (۱)

(۱۹۹۹) التنبیه علی صناعة التمویه (وهی احکام النجوم) (۲)

ف، عدد او را قش معین نیست (س، و تکمله ۱۹) و بخصوص درباره دوام زندگی انسانی در بین سیارات مجرد بحث میراند (مقاله کنشید: آثار الباقیه ص ۷۹ که بنام کتاب التنبیه علی صناعة التمویه یاد شده و در کشف الظنون ۸۸۱ م تنبیه علی صناعة التمویه است.)

(۲۱۰۰) تنویر المناهج (۳) الی تحلیل الازیاج: (۴)

ف. مانند کتاب سابق (۹۹) عدد او را قش معلوم نیست و مشتمل بود بر بیان

طرق تحلیل جدول نجومی.

---

(۱) از عدد ۹۹ تا ۱۰۴ کتا بها بیعت که بقول خود البیرونی تألیفات اوست ولی نسخه های آن تلف شده و نقل آن نامانده است (ح).
(۲) برنی گوید: این کتاب به صنعت مطبع کاری ربط داشت (ص ۱۲۶) ولی سهواست، زیرا خود البیرونی گوید که در احکام نجوم بود، و هم در مبحث «استخراج التواریخ بعضها من بعض» خود البیرونی در کتاب آثار الباقیه می نویسد: من در کتاب التنبیه علی صناعة التمویه مباحثات خود را درباره سالهای تمام ستارگان به منجمان شرح داده و ناموده ام که چگونه طریقه بهترین این کار را اختیار نماید (ص ۷۹) استاد همامی این مطلب را در مقدمه کتاب تفهیم چنین تصریح کرده: البیرونی کتاب التنبیه علی صناعة التمویه را در موضوع احکام نجوم و کشف تلبیسات و تمویهات و تحقیق در سخنان زانود منجمان که احکام عالم را با محاسبات غلط و میادی ناصواب استخراج و بتهمت بر ستارگان از پیش خود همه نوع پیشگویی می کنند تألیف کرده است (مقدمه ص ۱۵)

از این اقوال موضوع کتا برا در نجوم تشخیص توان کرد (ح)
(۳) در مقدمه آثار الباقیه چنین است ولی در حاشیه نوشته است که باید المنهاج باشد (ح)
(۴) برنی از یاج را جمع ذایچه بنداشته که سهواست از یاج جمع ز بیج است که عبارت از جدول نجومی ASTRONOMICAL TABLES باشد (ح)

(۱۰۱) التطبيق الى تحقيق حركة الشمس: (۱)

ف. مانند کتاب ۹۹ عدد اور ایش تعیین نشده و رسالتی بود در باره حرکت شمس.

(۱۰۲) البرهان لمنیر فی اعمال التیسیر : (۲)

ف. عدد اور ایش کتاب نیز معلوم نیست (س و ۱۲ ر م) مقاله کنه کنه:
التبانی تالیف نللینو ۱۳۲۵ و ۲ و ۳۳۹ و هم عدد ۷۵، ۷۶ با لا و ۱۵۱ پایین،
خلاصه کلام اینست که این کتاب بر مرکبات کیمیاوی بحث میراند.

(۱۰۳) کتاب تنقیح التواریخ: (۳)

ف. مانند کتب سابق عدد اور ایش معلوم نیست، بر تصحیح تواریخ DATES
و غیره مشتمل بود.

(۲) برنی این

(۱) مقدمه و برنی ۱۲۱

کلمه را تیسیر بمعنی اعمال کیمیاوی خوانده و احمد سعید خان هم
این کتاب را مشتمل بر بیان مرکبات کیمیاوی نویسد؛ که هر دو سهو
کرده اند. تیسیر و انتها دو اصطلاح نجومیست نه کیمیاوی. بنگرید
کتاب التفهیم ۵۲۴ - ۵۲۵ کشف اصطلاحات الفنون ۱/ ۲۸۵ احمد -
سعید خان تیسیر را در انگلیسی به EQUALIZATION (تساوی) ترجمه
کرده است (ح)

(۳) بعد ازین البیرونی «وامثال ذالک» مینویسد و ازین بدید می آید

که دیگر مؤلفات مفقوده هم داشت، این کتاب تاریخ HISTORY
نه بود، و هم نباید آنرا مانند نویسنده این فهرست تصحیح تاریخها
CORRECTION OF DATES خواند، بلکه مراد مبداه
تاریخ ERA یا EPOCH است که در آثار الباقیه
(ص ۱۳) این مبحث مبداه های تواریخ (گاه شماری) به تفصیل
آمده است (ح)

کتاب دیگر (۱)

(۱۹۱۰۴) القانون المسعودی: (۲)

کتابیست در علم هیئت که نظریات البیرونی را درین علم نمایندگی میکند، و نتایج تحقیقات ستو الی دانشمندان را درین موضوع از آغاز تا عصر خودش شرح میدهد. ف. عدد اوراق این کتاب مشخص نیست (س و ۱۳، ۱۴).

القانون (۳) در سال ۴۲۱ ق. ۱۰۳ م به سلطان مسعود بن محمود (۱۰۳۰-۱۰۴۰ م) اهدا شد، و این سلطان ازین کارنامه البیرونی آنگاه خوشگشت، که یک پیلو را رسم بدو بخشید، ولی البیرونی آنرا نه پذیرفت، و بجای آن سلطان و عده داد، تا در اسور پز و هش های علمی او در بقیه ایام زندگانی نیش تسهیلات لازمه فراهم آورد (مقابله شود: سپسی، بیتر یگج. ص ۲۰، ص ۶۶) بقول ابن القفطی با تألیف این کتاب عظیم البیرونی خود را به صف آسمان شناس معروف یونان بطلمیوس وارد نمود (مقابله شود: سپسی بیتر یگج. ص ۴۳) اگرچه پیش ازین بیهقی لقب بطلمیوس ثانی را به ابن الهیثم داده بود ولی ابن القفطی البیرونی را بمنزلت او شمرد، زیرا وی در علم هیئت همان مقام عالی دارد، که ابن الهیثم در مناظر و برای OPTICS داشت و سخن یا قوت

---

(۱) البیرونی در سنه ۴۲۷ ق. بهمر ۶۵ سالگی میزیسد که این کتابها (از عدد ۱۰۴ تا ۱۹۳) با انجام نیافته دیا مسوده های آن پاک نویس نشده است. و ازین برمی آید که قانون بعد از ۴۲۱ تا ۴۲۷ ق هم در معاق تسوید بود. (ح)

(3) CANON MAS'UDICUS

(۲) مقدمه ۳۶ بر نی ۱۲۱

درین مورد شنید نیست که قانون مسعودی نامشخ تمام کتب سابقه در آسمان
 شناسی و ریاضیات است (معجم الادبا، ۱۸۷۱۷) برای شناختن این قانون
 مقدمه انگلیسی ترجمه کتاب الهند ص ۱۰ و ۱۲ بنگرید، همچنین بنگرید:
 معجم الادبا، یاقوت ۱۸۱۷ تا ۱۸۵۱ حاجی خلیفه در کشف الظنون ۱۳۱۴
 تحت عنوان القانون المسعودی فی الهيئة والنجوم و تکملة بر و کلمان
 ۱۸۷۳ عدد ۴ و متن او ۱۶ ر ۶۷ عدد ۴.

مخطوطات:

- علی گر ۱۸ ۱۸۹۱ ر (بنگرید: مقاله سید حسن بر نی دریا دنامه البیرونی
 کلکته ۱۹۵۱ ص ۱۹ و ۴۵ .
 کتابخانه دولتی برلین ۵۶۶۷ (فهرست ۱۹۲۷ عدد ۲۱۳) .
 آصفیه ۳۳۳۶ (۳۷ الف) .
 موزه اسکیر و (بی شماره) .
 بودلیان ۲۳۷۰ .
 موزه برلین (ضمیمه فهرست ۷۵۶) = ۱۹۹۷ شرقی .
 جار الله استانبول ۱۴۹۸ .
 کندیلی رستانی (بوسفیریوس) بی نمره .
 سلا فیروز بمبئی (ص ۳۵ فهرست، عدد ۶۵) .
 پاریس ۶۸۴۰ .
 قونیّه، یوآغا ۱۷۹۷ .
 رامپورا، ۴۲۸ ر ۶۴۰ .

طلعت پاشا (قاهره) ۸۶۶ (میقات) .

ولی الدین استانبول ۲۲۷۷ .

چاپها:

آن حصه قانون که برالوان مختلف مرثیه ما هتاب گرفت بحث میراند ، بسعی ای، و ید یمن در سالنامه EDERS ۱۹۱۳ م چاپ شد .

همچنین بیان ربع مسکون از همین کتاب راوید یمن و جوزف هل در سپهسی ۲۹ (مذکور در عدد ۱۹ بالا) طبع کرد .

سی ، نللینوهم برخی از جملات آنرا استعمال کرده و ابو الفدا نیز معلومات جغرافی آنرا در تقویم البلدان گرفته است .

محمد فاروق : از کتاب چهارم قانون مسعودی فصل اول عربی با ترجمه انگلیسی و حواشی در مطبع پوهنتون اسلامی علیگر (هند) در سنه ۱۹۲۹ م بطور نمونه تمام کتاب که همین نویسنده ترتیب کرده بود نشر گردید (مقاله شود : آپسیس ۳۵ (۱۹۳۳ م) ۵۷ .

احمدزکی ولیدی توغان: کتابی بنام BIRUNTI'S PICTURE OF THE WORLD

تحت نمره ۵۳ نشرات اداره باستان شناسی هند در دهلی جدید در سنه ۱۹۳۱ م با مقدمه انگلیسی و متن عربی نشر شده که اقتباسهایی از آثار البیرونی دارد : فصل ۵ باب ۹ و ۱ قسمت جغرافی قانون مسعودی فی صفة المعمورة با جمال و تحدید اقا لیمها طولاً و عرضاً . همچنین درین کتاب منتخباتی از سه کتاب دیگر

البيروني داد ه شده . (۱) (مقا بله شود : عدد ۱۹ بالا و اعداد ۱۵۶ و ۱۵۸ پا يين ، وهم : آيسيس ۳۳ (۱۹۴۲ م) ۵۲۶ و ۳۳ (۳۳ ۱۹ م) ۳۱ يك چاپ تمام متن عربي كتاب القانون المسعودي در سه جلد از طرف دائرة المعارف عثمانية حيدرآباد دکن در هند شده است :

جلد اول ۵۰۵ صفحه ۱۹۵۴ م

جلد دوم ۵۹۰ زر ۱۹۵۵ م

جلد سوم ۶۸۰ زر ۱۹۵۶ م

ترجمه ها :

می ، سخای : ترجمه جرمی قسمت ۶ فصل ۲ بعنوان علم هیئت وجغرافیا
عرب در آیسيس ۵ (۱۹۲۳ م) ص ۵۲ تا ۷۴ .

ج ، ه کرامرس : تعیین طول بلد از روی اندازہ گیری فواصل (انگلیسی)

در یاد نامه کلکته ۱۹۵۱ م ص ۲۴ و ۱۷۷ تا ۱۹۳ . همچنین

بنگرید : انا لکتا اور ریئتلیا مقاله منتخبات آثار ج ، ه کرامرس

جلد اول طبع لیدن ، بریل ۱۹۵۴ م ص ۲۰۵ تا ۲۲۲ .

(۱) این کتاب صفة المعمورة علی البيروني عدد ۵۳ نذا کیر دیوان الآثار القديمة بالهند التقاطا ، زکی ولیدی توغان است که در دهمی ۱۹۳۷ م طبع شده و قسمت اول آن منتخبات جغرافی از باب ۸ مقاله ۵ فی صفة المعمورة با جمال و تحدید اقا لیمها طولاً و عرضاً بشمول باب عاشر از مقاله ۵ در بیان جداول طول و عرض بلاد از (ص ۳ تا ۵۳) است . بعد ازین از (ص ۵۴ تا ۶۸) مستخرجات کتاب تحدید نهايات الاماکن است . از (ص ۶۹ تا ۱۰۷) مقتطفات نیست از کتاب الجماهر فی معرفة الجواهر و بعد ازین از (ص ۱۰۸ تا ۱۴۲) منتخبات مطالب جغرافی کتاب الصيدنه و فهرس کتابت و يك مقدمة انگلیسی در باره ابوریحان و نسخ خطی این کتابها هم دارد و تمام مطالب با دقت عالمانه تحشیه شده است . (ح)

ترجمه روسی: گویند که یک ترجمه روسی القانون را پر و فیسرب ، الف
روزن فیله کرده است که از خصوصیات آن اکنون اطلاعی ندارم .
م ، فاروق : ترجمه فصل اول کتاب چارم (مذکور در بالا) .

مقالات :

ای ، وید یمن : (مقالات المانی)

(۱) ظهور رنگها در اوقات کسوف و خسوف در سالنامه ایدرس ۱۹۱۳ م .

(۲) ظهور و حرکت روشنی وتار یکی ، در ارکانیوطب و تاریخ ۱۵

(۱۹۲۳ م) ص ۳۳ تا ۵۲ .

(۳) مباحث جغرافی قانون مسعودی در سپهسی ، پیتر هگک ۲۹

(۱۹۱۲ م) ص ۱۱۹ تا ۱۲۵ .

م ، الف سیل (مقاله روسی در تاشکند)

مجله اکادیمی علوم تاشکند (شوروی) ۳۵ ص ۳۸۶ جلد ۲ .

الف ، ب خالدوف وجو ، ن زودوفسکی :

همین مجله ۷۲۷ ر ۳ جلد سوم .

ب ، گک بولگا دوف :

تاشکند ۱۹۶۶ م ص ۳۶۳ ، ۳۶۲ ، ۳۶۱ (AR) .

سی سخای : (جرمنی)

تعیین طول و عرض جغرافی شهر مخزنه . در سالنامه آب و هو شناسی

۵۳ (۱۹۲۵ م) ص ۳۱ تا ۳۷ و آیسس ۶ (۱۹۲۳ م) ص ۱۳ تا ۷۱ .

۷ و (۱۹۲۵ م) ص ۵ تا ۳۶ ، ۸ و (۱۹۲۶ م) ص ۷ تا ۳۹ و ۱۰ .

(۱۹۲۸ م) ص ۳۹ تا ۵۷ .

یوسف کمال: نقشه‌د نیا پیمش از قرن ۳ (المانی) در کنار توگرافی افریقا و مصر،
ورق ۷۱۳.

ف، کرینکو: در باره چین (المانی) در مجله اکادیمی عرب دمشق ۱۳-۳۸۳
(۱۹۳۳م)

س، ح برنی: تحقیقات مسلمانان در مساحت (جیو دیسی) در یادنامه البیرونی،
کلکته ۱۹۵۱م، ص ۱۷ تا ۱۸ و ۵۲. مخصوصاً در صفحات ۱۶ تا
۳۵ و ۳۹ تا ۳۹ (انگلیسی)

م، الف کاظم: البیرونی و علم مثلثات (انگلیسی) در همین یادنامه، ص ۲۳ و
۱۶۱ تا ۱۷۰.

و، مینار سکی: برخی از مطالعات البیرونی (انگلیسی) در همین یادنامه، ص
۲۶ تا ۲۷ و ۲۳ تا ۲۳۶.

خ، یوسادویکوف: نظریات نجومی البیرونی (روسی) یادنامه تولد
البیرونی، مسکو و لنین گراد. ۱۹۶۰ ص ۷۳ تا ۸۷.

ه، آی هیرمیلنک: مکتوب وی به سید حسن برنی (انگلیسی) در اندو ایر انیکا ۸
(۱۹۵۵م) ص ۳ تا ۳۳.

س، ح برنی: کارنامه‌های علمی البیرونی (انگلیسی) در اندو ایر انیکا ۵-۳
(۱۹۵۱-۵۲م) ص ۳۷ تا ۳۸. ترجمه عربی همین مقاله در ثقافت الهند،

دهلی جدید ۳ (۱۹۵۳م) ص ۵۷ تا ۷۵.

ای، س کنیدی: تقویم هندوان، در قانون مسعودی البیرونی (انگلیسی)
در جنیس (۱) ۲۳ (۱۹۶۵م) ص ۲۷ تا ۲۸.

ما رك لسلى : بيرونى و طول اشعه آفتاب در اوقات روشنى روز (انگليسى)
در جينتا و روس ۵ (۱۹۵۶-۵۸م) ص ۱۲۱ تا ۱۳۱ .

لوى ماسينون : مقام البيرونى در ساحه دانش بين المللى و عرب (فرانسوى)
در يا دنامه لبير و نى، كلكته ۱۹۵۱ م، ص ۲۱۷ تا ۲۱۹ .
م، نظام الدين : البيرونى و كارنامه هاى علمى او (انگليسى) اين مقاله در
كانگرس بين المللى مستشرقان در مسكو (اگست ۱۹۶۶ م)
خوانده شده .

س، پائينس : (۱) نظريات البيرونى بر حركت زمين و ازمنه در مجله آسيايى
پاريس ۲۳۳ (۱۹۵۶ م) ص ۳۰۱ تا ۳۰۶ (فرانسوى) (۲) فرق
استرونومى (علم هيئت) با استرولوجى (علم نجوم) در نظرا لبيرونى
(انگليسى) در ايسيس ۵۵ (۱۹۶۳ م) ص ۳۳۳ تا ۳۳۹ .

ت، آى راينو : بيرونى دانشمند بزرگ آسيايى ميانه (روسى) در بوليتن اكاډيمى
علوم و ادبيات ولسانيات شوروى ۸ (۱۹۴۹ م) ص ۱۰۱ تا ۱۱۶ .
سى، سخاى : طريقه البيرونى در بصحت نزديك ساختن و تر. م درجه (انگليسى)
در مجله ماهوار رياضيات اسريكا ۳۳ (۱۹۲۶ م) ص ۹۵ تا ۹۶ .
س، پ، تولستوف، بيرونى و عصر او (روسى) در يا دنامه تولد البيرونى،
مسكو و لينن گراد ۱۹۵۰ م، ص ۳ تا ۲۹ .

و، يوزا هدوف : بيرونى بحيث يك مفكر (روسى) در يا دنامه مذكور
ص ۳۰ تا ۵۴ .

ضياء الدين احمد: (۱) لبيرونى، زندگاني و كارنامه هاى او (انگليسى)
در اسلامك كلچر ۵ (۱۹۳۱ م) ص ۳۳۳ تا ۳۵۱ .
(۲) تحقيقات البيرونى در علم مثلثات، بقرار با بسوم قانون مسعودى،

در اسلامک کلچر ۶ (۱۹۳۲ م) ص ۳۶۳ تا ۳۶۹ .

ثقا فة الهند: مقاله بر فصول انگلیسی شده قانون مسعودی . طبع دهلئ

جدید ۶-۱ (۱۹۵۵ م) ص ۲ تا ۷۸ (عربی)

ابن عا شور: مقاله عربی درالعلوم بیروت ۲، ۳ (۱۹۵۷ م) ص ۱ تا

۴۴ و ۸۶ تا ۸۸ .

علی احمد الشهات: مقاله عربی درالعلوم بیروت ۱۳، ۴ (۱۹۶۸ م) ص

۱۱ تا ۱۳ .

محمد یحیی الهاشمی: مقاله عربی درالعلوم بیروت ۲، ۷ (۱۹۵۷ م)

ص ۵۸۶ تا ۵۸۷

همچنین مقالات ذیل در باره البیرو نیست:

۱- در مجله اکادیمی عرب، دمشق ۴ (۱۹۲۴ م) ص ۴۹۵ تا ۵۰۸ و

۴۴۴ و هم ۹ (۱۹۲۹ م) ص ۵۳ تا ۵۴ و هم ۱۰

(۱۹۳۰ م) ص ۷۷۱ (عربی)

۲- علی اکبر دهخدا: شرح حال نابغه شهیر بوریحان محمد بن احمد

خوارزمی بیرونی . در مجله آموزش و پرورش ۱۶-۳ تا ۴ و ۵ تا ۶

و ۷ (۱۳۲۴ ش) جمله در ۸۱ صفحه (که این شرح حال را وزارت

معارف باز در ۲۹ صفحه چاپ کرده ۱۹۴۵ م (فارسی)

۳- غلام حسین رهنما: ریاضی دان ماهر ابوریحان بیرونی (فارسی) در

کنجکاویهای ادبی . تهران ص ۹ تا ۵۴ .

۴- سعید نفیسی: ابوریحان بیرونی (فارسی) در پیام نو تهران ۳-۱۱، ۱۲

۱۳۲۷-۳۰ ش) ص ۲۶ تا ۳۲ .

۵- ای، س کنیدی : معاینه زبانه‌های اسلامی (انگلیسی) در نشرات جمعیت
فلسفه اسر یکا ۳۹ (۱۹۵۶ م) ص ۲۳ تا ۱۷۷ .

۶- ابوالفتح محمد توائسی: ابوریحان محمد بن احمد البیرونی (عربی)
قاهره از نشرات مجلس عالی اسلامیات ۱۹۶۷ م، ص ۱۵۸

۷- علی احمد اشها ت : ابوریحان البیرونی (عربی) طبع دارالمعارف قاهره
۱۹۶۸ م، ص ۲۳۲

کتابهای سودمند درین باره :

بوعلی سینا (۹) شرح الخطبة المسعودیه لابو (؟) ریحان البیرونی فی
علم الیهیئة : (مقابلہ کنید: تکملہ بروکلیمان ۱۸۲۳ عدد ۷۹)
ه، ا و ایرگن : بیلوگرافی ابن سینا، استانبول ۱۹۳۷ م عدد ۲۰۲
نسخه خطی کتابخانه وهبی ۸۳۳ .

گ، گکاناوتی : بیلوگرافی ابن سینا (فرانسوی) قاهره . ۱۹۵۰ م
عدد ۱۶۳ .

ی، مهدوی : بیلوگرافی ابن سینا (فارسی) تهران ۱۹۵۳ م عدد ۱۷۶ .
سی، سخای : مباحث مثلثات در قانون مسعودی البیرونی منجم (جرمنی)
در یادنامه جو لیس روسکاو هنر یچ و پلینتر ۱۹۲۷ م، ص
۷ و ۱۰۸ (شاید شرح ده فصل باب ۳ قانون مسعودی باشد)

(۲۱۰۵) الآثار الباقیه عن القرون الخالیه : (۱)

ف. مانند عدد ۱۰۰ م با لاعداد و راق آن مذکور نیست (س و ۱۳۲)
گاه شماری (کرونولوجی) ملل گذشته است، که ایدو رسخوا و آنرا درسته

---

(۱) در مقدمه طبع سخاومن القرون است . برنی ۱۹۲۱: عن القرون،

که نسخه مطبوع نیز بهمین نام چاپ شده است (ح)

۱۸۷۸ م در لیبز یگک طبع کرد (۱) و هم او آنرا در انگلیسی ترجمه و در سال ۱۸۷۹ م از لندن طبع و نشر نمود .

این کتا برا حاجی خلیفه (۱۵۴۱ عدد ۷) بنام الاثار الباقیه من القرون الیخالیه آورده است . بروکلیمان ۱ ۷۵۷ عدد ۱ و تکمله او ۱۰۱ ر ۸۷۲ عدد ۱ .

مخطوطات:

ایا صوفیه ۲۹۳۷ . بانکی پور ۹۶۳ (ناقص از ص ۲۸ تا ۱۹۶ مطبوع) پتنه ۱، ۲۶۵، ۲۲۱۸، موزه برتانیه ۱ ۷۴۹ (در مجموعه کتب) و ۳۵۷ (= ۱۳۹۵ شرقی) . قاهره ۲۵۵ . گوتها ۲۲۲۵ .

نورعثمانیه ۲۸۹۳ . پاریس ۱۳۸۹ .

بقرا نوشته بولیتن اکادیمی علوم ۶۶۶ (۱۹۱۲ م) یک نسخه خطی آثار الباقیه در سنت پترسبرگ بود . توپقای سراسی ۳۰۳۳ .

کتا بخانه عمومی استانبول ۳۶۶۷ (بنگرید: م، کروسه مقاله المانی نسخه خطی کتاب یکری یا ضی دان اسلامی در استانبول . در مجله ریاضیات و هیئت و فیزیک برلن ۳-۳ (۱۹۳۶ م) ص ۳۷۹) .

(۱) این طبع ۳۶۲ صفحه متن عربی و ۳۰ صفحه فهرستها و ۸۳ صفحه مقدمه المانی و عربی دارد بقلم سخا و ، که از روی آن در سنه ۱۹۲۳ م طبع دیگری در لیبزیک بوسیله ف ، الف بروخاوس شده است (ح)

ترجمه ها :

ترجمه انگلیسی آثار الباقیه بنام :

THE CHRONOLOGY OF ANCIENT NATIONS

با حواشی و فهارس از سی، ایدورد سخا و، طبع لندن ۱۸۷۹ م

در ۱۳ + ۳۶ صفحه.

متن عربی و ترجمه فرانسوی اعیاد ملل از قول ابوریحان با مقدمه و توضیحات از طرف ر، گریو یو در پاتر و لوژی اورینتال ۱۰ (۱۹۱۵ م) ص ۲۸۹ تا ۳۱۲ طبع شد (این قسمت در متن عربی آثار الباقیه بین ص ۲۸۸ تا ۳۰۱ طبع شده است).

آثار الباقیه را علی قلی میرزا اعتضا دالسلطنه (شهزاده قاجاری متوفای ۱۲۹۸ ق) بزبان فارسی ترجمه کرده بود، و باز آنرا اکبر داناسرشت بنام ترجمه آثار الباقیه ابوریحان بیرونی بزبان فارسی برگردانید که در سنه ۱۳۲۱ ش در تهران در ۳۳ صفحه چاپ شد.

یک ترجمه از یکی آن بنام تاو لنکن اثر لر (۲) ، را ویو و جو، حاکم زوف و گ، زالولوف در اکادمی علوم تاشکند کرده اند.

مقالات:

۱، او وان لیپمن (۱) آثار الباقیه و گاه شناسی ملل ماضیه (جرمنی) در شیمیگر زیتونک (۱۸۹۹ م) ص ۳۵.

(۲) مقاله المانی همین نویسنده: در باره فهرست موضوعهای علمی آثار الباقیه و شرح آن، در مجله ابها ند لنکن اندورتریک طبع لپیتریک (۱۹۰۵ م) ص ۹۷ تا ۱۰۲.

ت، و آرنولد: بیان قیصره در یک نسخه خطی عربی مکتوب به ۷۰۷ ق (انگلیسی)

د ر عجب نامه اهدایی به ایدورد براون طبع لندن (۱۹۲۲م)

ص ۶-۷ .

ای، ویدیمن: (۱) توضیحات البیرونی بر آب بحر محیط (المانی) در شیمیکر

زیتونگ ۳۶ (۱۹۲۲م) ص ۲۳۰ .

(۲) هواشناسی در آثار الباقیه (المانی) در مجله هواشناسی

۳۹ (۱۹۲۲م) ص ۱۹۹ تا ۲۰۳ .

کک، گاریس: تکمله چاپ سخا و در قسمت بیان مردم شرقی آثار الباقیه

البیرونی (المانی) در اسلام ۳۰ (۱۹۵۲م) ص ۳۹ تا ۸۰ .

(هم بنگرید: ج، فوک: در اسناد اسلامی ص ۵ تا ۸

طبع سال ۱۹۵۲م)

۱، جفری: سباحت البیرونی بر دین مقایسوی (انگلیسی) در یادنامه البیرونی

کلکته ۱۹۵۱ ص ۲۱-۲۳ و ۲۵ تا ۱۶ .

کک، سسینا: آغاز مسیحیت در سر و بقراریان البیرونی. در همان یادنامه

ص ۲۶ و ۲۲۱ تا ۲۲۳ .

ج، فوک: شش تکمله بر فصل بیان مردم شرقی آثار الباقیه البیرونی

چاپ سخا و (المانی) در اسناد اسلامی ۱۹۵۲ م ص ۶۹ تا ۹۸ .

ب، تانکلیسا ریانا: نامهای شاهان هخامنشی در البیرونی (انگلیسی) در

رویداد جلسه ۱۲ کانفرانس شرقیات تمام هند، بنارس ۳

(۱۹۳۳-۳۴م) ص ۶۹۲ تا ۷۰۲ .

ا، ب خالدوف: نسخه‌های خطی قدیم آثار الباقیه البیرونی در لینن گراد

واستابول (روسی) در یادنامه پالستینسکی ۴، ۶۷

(۱۹۵۹م، ص ۱۳۷ تا ۱۷۱ .

کر چکو فسکی: بیر و نی و کار نامه های اودرتار یخ و جغرافیای شرقی (روسی)
در یاد نامه تولد بیر و نی، ماسکو-لنین گراد. د. ۱۹۵۰ م
ص ۵۵ تا ۷۳.

م، کروی: مطالعات قرون میانه ایرانی البیرونی (المانی)
در اسلام ۲۶ (۱۹۴۲ م) ص ۱۰۵.

(هم بنگرید: مقاله آغا زسیحیت در سر و از مسینا
مذکور در بالا، که ترجمه انگلیسی آن از س، نویلی در اند و ایر انیکا
۵-۴ (۱۹۵۲-۵۳ م) ص ۴۹ تا ۵۹ نشر شده)

ه، ریتز: کتب تاریخی البیرونی در کتابخانه های ترکیه (المانی) در اورینتلیا
استانبول ۱ (۱۹۳۳ م) ص ۶۷ تا ۸۳.

نجیب الله: ابوریحان بیرونی و عصر وی (انگلیسی) در مجله افغانستان
طبع کابل ۶-۱ (۱۹۶۱ م) ص ۱۷ تا ۳۰.

اکبر دانا سرشت: ابوریحان البیرونی و دانش پزشکی (فارسی) در جهان
پزشکی، تهران ۱-۲ (۱۳۲۶ ش) ص ۲۹ تا ۳۱.

عبدالسلام ندوی: البیرونی (اردو) در یاد نامه البیرونی، کلکته ۱۹۵۱ ص
۲۵۱ تا ۲۷۹.

سید عبد الله: لغات هندی در کتابهای قدیم عربی مثل آثار ابوریحان (اردو)
در اورینتال کالج میگزین لاهور ۱۹۳-۳ (۱۹۴۲-۴۳ م) ص ۳ تا ۴۲

همچنین بنگرید:

ف، وستنفلد: درباره حیات و آثار البیرونی در لو دیس زیتسچر ۱۴ (۱۸۴۰ م)
ص ۷۵ تا ۷۶ و توار یخ عربی عدد ۱۲۹ و در مورخان عرب

عدد ۱۹۵ ج ۲ (۱۸۴۱ م) ص ۶۲ تا ۶۴.

ای، وید یمن: (۱) زندگانی البیرونی (المانی) در سیمسی، بیتریگک ۲ م ۱۹۱۰ ص ۵۹ تا ۷۷.

(۲) همین موضوع (المانی) در همین کتاب ۳ م (۱۹۱۲ م) ص ۱۱۳ تا ۱۱۶
 (۳) شرح حال البیرونی در ابن ابی اصیبعه (المانی) در همین کتاب
 ۳ م (۱۹۱۳ م) ص ۱۱۷ تا ۱۱۸.

(۳۱۰۶) الار شادالی ما ید رك ولاینال من الابعاد : (۱)

ف. مانند عدد ۱.۳ مقدار او را قش معین نشده، و مشتمل بود بر قواعد دریافت مقدار فاصله هایی که رسیدگی بدان دشوار است. و اگر کسی بخواهد بعد جایی را که بدان رسیده نمیتواند معلوم نماید، باید از یسن رهنمایی البیرونی کار بگیرد.

(۴۱۰۷) الکتاب فی المکا یسل

والموازین وشرائط الطیار والشواہین: (۲)

ف. عدد او را قش معین نشده (س و ۱۳ ر م) و شرح ترازو و وسایل پیمایش و شروط سوزن ترازو و شاهین را داشت.

(۵۱۰۸) جمع الطرق السائر ة فی معرفة او تار الدائرة (۳)

ف. درین رساله که مقدار او را قش معلوم نیست، طریقه های شناسایی و ترهای (م) دایره را بیان کرده بود (س و ۱۳ ر ۵)

(۶۱۰۹) تصور امر الفجر والشفق فی جهتی الشرق و الغرب

من الافق : (۵)

ف. عدد او را قش معلوم نیست، به مسائل طلوع و غروب آفتاب تعلق داشت. و تصور فجر و شفق را در شرق و غرب افق بیان میکرد.

(۲) مقدمه و برنی ۱۲۲

(4) Chords

(۱) مقدمه و برنی ۱۲۱

(۳) همین

(۵) همان

(۷۱۱۰) تکمیل صناعة التسطیح : (۱)

ف . عدد او راقش معین نشده و در باره تسطیح کره شرح مکمل میداد .

(۸۱۱۱) جلاء الاذهان فی زیج البتانی : (۲)

ف . این کتاب که مقدار او راقش معین نشده ، بر زیج منجم معروف البتانی نوشته شده بود . این زیج را نللینود رارو پا چاپ کرده است .

(۹۱۱۲) تحدید المعموره و تصحیحها فی الصوره : (۳)

ف . عدد او راق آن مانند کتابهای سابق معلوم نیست ، بر موضوع تعیین و تثبیت کشورها و شهرها بر روی نقشه و تصحیح مواقع آن کتابی بود . کلمه عربی معموره همان حصه دنیاست که انسانان بر آن میزیند .

(۱۰۱۱۳) علل زیج جعفرالمکنی بابی معشر : (۴)

ف . عدد او راقش مانند کتب فوق معین نشده (س و ۱۳ ر ۱۰)
برای شرح حال ابو معشر (متوفی ۸۸۸ م) بنگرید : سوتر ۲۸ عدد ۵۳ ،

(۱) همان .

(۲) همان . این شخص ابو محمد عبدالله محمد بن جابر بن سنان البتانی الصابی (۲۴۴ - ۳۱۷ ق) = (۸۵۸ - ۹۲۹ م) عالم و منجم بزرگ اسلامیت که به بنجاه سال در فلکیات و هیئت کاوش و پژوهش نمود و کتابهای زیاد بران نوشت . زیج او در نهایت شهرت بود ، که در سنه ۱۱۱۳ م به لاتینی ترجمه شد و باز الفانسوی دهم آنرا از عربی به اسپانیولی برگردانید و در دانشانس اروپا اثر عظیمی داشت . در سنه ۱۵۳۷ م یک مجموعه او بنام علم الکواکب در اروپا چاپ شد . مغربیان این دانشمند نامور اسلامی را بنام البتانیکی یا البتانیوس میشناسند . (ح)

(۴) همان .

(۳) همان .

که در آن گوید: این منجم بزرگ را هم عصران او با لفاظ مختلف ستوده
یا نکوهیده اند، در آثار الباقیه (ص ۲۶) خود البیرونی باشمار ادوار
ابومعشر مخالفت شدید دارد. (۱)

---

(۱) البیرونی در مبحث ادوار کواکب گوید که: ابومعشر درین
مورد جاهلانه حکم کرده است و برای خود سخت مغرور بود (آناد-
الباقیه ۲۵) شاید البیرونی درین رساله نیز نواقص و خطاهای زیج
اورا دانوده باشد. (ح)

کتابهای دیگران بنام البیرونی (۱)

(۱) مؤلفات ابو نصر منصور بن علی (۲)

(۱) در اینجا بودیمان در رساله فهرست خود مینویسد : که من مقالات دیگری هم نوشته‌ام و ترجمه کتابهای هند را در نظر دارم ولی تمام این امور وابسته به مدد الهی و امان و آسودگی فکر و سلامتی حواس و صحت بدن است . من کتابهایی هم دارم که آنرا در جوانی نوشته‌ام ، ولی بعد از آن در همان فن معلومات نوی را کسب کرده‌ام که با وجود این همان کتابها را متروک قرار نمیدهم ، زیرا مانند اولاد منند ، و هر کس اولاد و شعر و نوشته خود را دوست دارد . کتابهایی که دیگران بنام من نوشته‌اند ، آنهم پرورده آغوش منند ، و بین هر دو دسته فرقی نمی‌بینم (مقدمه آثار الباقیه ۴۷)

در اینجا باید گفت که اساتید قدیم ، بیانات شفاهی خود را به شاگردان و همراهان خود می‌گفتند ، که از روی آن شاگردانش مینوشتند که عرب آنرا «امالی» گفته‌اند ، مانند کتاب جمهوریت فلاطون یا طریقات الصوفیه و تفسیر خواجه عبدالله انصاری که شاگردان او نوشته‌اند . کتب البیرونی که بعد از این ذکر میشوند ، بمنزله «امالی» اویند ، که دوستان و شاگردان از تقاریر و کلام او نوشته باشند (ح)

(۲) ابو نصر منصور بن علی بن عراق مولی امیرالمؤمنین از شاهان آل عراق خوارزم است که یک خاندان پرورنده علم و علما بود و البیرونی را هم پرورده‌اند ، و این منصور که دوست و استاد بیرونیست در ریاضی و نجوم دستی نیر و منند داهت و سه کتاب علمی او در کتا بخانه های خطی محفوظند : اول رساله او برزیج حبش حاسب دوم کتابش بر مثلثات سوم جدول الدقائق .

سومیک رساله او تناسب جیب الاضلاع را بالمانی ترجمه و چاپ کرد ۲۱۹۱۰ هجری البیرونی بنام منصور در سنه ۴۲۷ ق ۱۰۳۷ هجریه انارالله برهانه نوشته و ازین برمی آید که پیش ازین سال مرده است . (ح)

(۱۱۴) کتاب فی السموات: (۱)

ف. این کتاب تألیف خود البیر و نی نیست، بلکه ابو نصر منصور بن علی بن عراق بنام او نوشته که عدد او را آن معلوم نیست (س و م ۱۳ و ۱۴) برای شرح حال این ابو نصر منصور (از خاندان حکمرانان آل عراق خوارزم) که در خوارزم و غزنه میزیسته و در اینجا در حدود ۱۰۲۵ م در گذشته بنگرید: ه، سوتر ۸۱ عدد ۱۸۵.

بیر و نی در آثار الباقیه (ص ۱۸۳) او را استاد خود گوید، و استخراج اوج (۲) او را می ستاید (مقابل شود: عدد ۱۳۶ پایین) برو کلمان ۱-۳۷۲ و تکمله او ۱-۸۶۱-۸۶۲ و مقدمه آثار، ص ۳۳.

* (۲۱۵) کتاب فی علة تصنیف التعدیل عند اصحاب السند**هند: (۳)**

ف. مانند عدد ۱۱۳ شماره برگهای آن گفته نشده (س و م ۱-۲) و مطابق قول مؤلفان سید هانته هندی، قواعد نیمه ساختن تعدیل (م) را بیان میداشت. بنگرید: زیچ محمد بن موسی الخوارزمی طبع سوتر در کوینها گن ۱۹۱۳ م، ص ۳۹ تا ۵۲ و عدد یکم بالا.

(۱) برنی در (ص ۱۲۳) کتاب السموات نوشته که سهو است.

سموت جمع سمت (طرف) است. (ح)

Apogee (۲)

(۳) همان.

(۴) تعدیل اصطلاح خاص نجومیست. بنگرید: النفرهیم

۱۱۷ - ۱۲۵ - ۱۷۲ - ۲۱۹.

کتاب فی تصحیح کتاب ابراہیم بن سنان فی تصحیح اختلاف
الکواکب العلویہ : (۱)

ف . ما نند عدد ۱۱۴ سما را و راقش معلوم نیست (س و م و ن - ۳) این کتاب بر
تصحیح اختلاف کواکب آسمانی و سیارات (۲) برای درست ساختن کتاب
ابراہیم بن سنان تالیف شده بود . (۳)

(۱۷) رساله فی براهین اعمال حبش بجدول التقویم : (۴)
ف . مانند شماره ۱۱۴ بالا شمار اورا قش معین نشده . تکملہ برو کلمان اعداد
م (تحت نام ابو نصر منصور بن علی بن عراق) برای شرح حال حبش الحاسب
بناگردد : سو تر ۱۲ - ۱۳ اعداد ۲۲ و ہم مقابله کنید عدد م بالا .
جد اول تقویم که منجم مشهور حبش حاسب ساخته بود ، ابو نصر منصور بران
درین رساله براهین خود را نوشت .

مخطوطه :

با نکى پور ۶۸۲ - ۸ بنام مجموعه رسائل البيروني و ابو نصر منصور بن علي
بن عراق وغيره .

چاپ :

در سنه ۱۹۴۳ م دائرة المعارف عثمانیه حيدرآباد دکن این رساله را در ۷۱
صفحه در مجموعه رسائل ابو نصر على الى البيروني چاپ کرد که جمله م رساله
با شد . عدد ۱۱۸ و ۱۲۵ و ۱۷۸ و ۱۷۹ پابین دیده شود .

(۲) Celestial planets.

(۱) همان .

(۳) ابراهیم بن سنان بن ثابت حرانی (۲۹۵ - ۳۳۵ ق) مهندس
و طبیب بزرگ صاحب تألیفات زیاد مثل زبدة الحکم ، اغراض المجسطی ،
المخروطات ، آلات الظلال ، رساله اصطrolab ، رسم القطوع وغيره . (ح)
(۴) تقویم همین سالنما - چنتری - Calendar است و دلسی

برنی گوید که جد اول جغرافی بود ؟ (ح)

مقالات:

محمد عبدا لرحمن خان: مقاله انگلیسی برین رسائل دریا د نامه البیر و فی ،
کلیکتہ ۱۹۵۱ ص ۲۳ و ۱۷۱ تا ۱۷۵ .

(۱۱۸هـ) رساله فی تصحیح ما وقع لابن جعفر الخازن من السهو فی زیج

الصفایح : (۱)

ف . ما نند عدد ۱۱۳ شماره بر گها یش گفته نشده (س و ۱۳۵) .

برای ابو جعفر الخازن و زیج الصفایح او بنگرید: سوتر ۵۸ عدد ۱۲۳ و تکمله
بر و کلما ن ۱ و ۳۸۷ و آثارا را لبا قیه ۲۰۲ و ۲۵۹ و ۳۲۶ و هم تکمله بر و کلما ن
۱۸۶۱ عدد ۵ تحت نام ابو نصر منصور بن علی بن عراق .

مخطوطه :

با نکی پور ۲۳۶۸ زو (با عدد ۱۱۷ با لامقا بله شود)

چاپ:

در همان مجموعه رسائل ابو نصر علی الی البیرونی مذکور در سابق در ۵ صفحه
طبع حیدرآباد دکن ۱۹۳۷ م (مقا بله شود : عدد ۱۱۷ بالا و ۱۱۹ تا ۱۲۵ و
۱۷۸ ، ۱۷۹ پایین) .

یکمقا له برین رساله در همان یاد نامه مذکور در عدد ۱۱۷ هست .

(۱۱۹هـ) رساله فی مجازات دوائر السموات فی الاضطراب : (۲)

ف . ما نند ۱۱۱ عدد اور اقش معلوم نیست ، و رساله یی بود در باره دوائر سمواتها

(۱) زیج الصفایح رابه Disk Tables ترجمه کرد .

اند . ابو جعفر خازن خراسانی دانشمند بزرگ ریاضی و رصد بود
که وفاتش بین ۳۵۰ - ۳۶۰ ق است . عمر خیام اورا یاد نماید . شاید
درین زیج مواد قابل تصحیحی بود که درین رساله تصحیح شده است (ح)
(۲) مقدمه و برنی ۱۲۳ . ولی برنی این نام را غلط نوشته :

رساله فی محارات دوائر السموات فی الاضطراب ؛ یعنی دوائر برای
نمایش آسمانها در اضطراب ؛ ترجمه آترا Azimuth Circles
نوشته اند و مراد قوسی باشد که افق را بزایوه قائمه قطع کند (ح)

درا صطرلاب (تکمله بر و کلمان ۸۶۱ ر ۱ عدد ۷ د)

مخطوطه :

با نکی پور ۲۳۶۷ ر ۱۲ در همان مجموعه مذکور عدد ۱۱۷ .

چاپ:

در همان مجموعه رسایل طبع حیدرآباد دکن ۱۹۳۷ م در ۲۷ صفحه (رک: عدد ۱۱۷ ۱۱۸۴) یک مقاله برین رساله در همان یادنامه مذکور در عدد ۱۱۷ هست.

(۱۲۰ ر ۷) رساله فی جلول الدقائق :

ف. شمارا و راق این رساله هم معلوم نیست (سوم ۷ ر) یک نسخه خطی بنام «نامه ابونصر منصور به البیر و نی» در آکسفورد موجود است که عبارت از همین رساله باشد. تکمله بر و کلمان ۸۶۱ ر ۱ عدد ۹ .

مخطوطه :

با نکی پور ۲۳۶۸ ر ۱۳ : مقابله شود عدد ۱۱۳ . بودلیان ۶۹۳۰، ۶۹۳۱ .

چاپ:

در مجموعه مذکور ه سابقه در ۳۰ صفحه در حیدرآباد دکن ۱۹۳۳ م با ۱ رساله دیگر رسائل ابونصر منصور به البیر و نی چاپ شده مقابله شود عدد ۱۱۷ تا ۱۱۹ بالا و ۱۲۱ تا ۱۲۵ و ۱۷۸ و ۱۷۹ پایین .

در یادنامه البیرونی، کلاکته ۱۹۵۱ ذکر این رساله در یک مقاله انگلیسی آمده.

رساله فی البراهین علی عمل محمد بن الصباح فی امتحان

الشمس : (۱)

ف. مانند عدد ۱۱ شمار اور آتش معلوم نیست (سوم ۸۱) برای محمد بن صباح
پنجرید : ۵ سوتر ۱۹ عدد . م. چنین بنظر می آید که این رساله در باره
تعیین چاشت (نیمه روز) نوشته شده باشد. تکمله بروکلیمان ۸۶۱۱
عدد ۱۰ در شرح حال ابونصر منصور.

مخطوطه :

با نکی پور ۱۵۳۲۶۸ مقابلہ شود عدد ۱۱۷ با لا .

چاپ :

در همان مجموعه رسا ئل طبع حیدرآباد دکن در سنه ۱۹۳۶ در ۵۱ صفحه
چاپ شد . مقابلہ شود عدد ۱۱۷ تا ۱۲۰ با لا و ۱۲۲ تا ۱۲۵ و ۱۷۸ و ۱۷۹ تا ۱۸۰

رساله فی الدوائر التي تحدا لساعات الزمانيه : (۲)

ف. مانند عدد ۱۱ شما را و آتش معین نگر دیده (سوم ۱۹) تکمله
بروکلیمان ۸۶۱۱ عدد ۱۱۱ .

در بیان دوائر یک ساعت زمانی را تجدید میکنند .

مخطوطه :

با نکی پور ۲۳۶۸۱۶ (مقابلہ کنید : عدد ۱۱۷)

(۱) برنی این رساله را در باره ترمید شمس می شمارد (ص ۱۲۳)
این محمد بن صباح از خاندان مشهور بنو صباح است که دو برادرش
ابراهیم و حسن هم منجم بودند از تألیفات محمد و حسن کتب برهان
صنعت اصطقلاب و عمل نصف النهار و صنعت رخامات و کتاب الاشکال
و کتاب الکرة و عمل باصطقلاب فوات الحلق است ، این برادران
پیش از ۳۸۵ ق میویسته اند . (ح)

(۲) برنی ۱۲۴ و مقدمه .

چاپ:

در همان مجموعه رسائل با چهارده رساله دیگر در سنه ۱۹۳۶ م در حیدرآباد دکن در ۱۲ صفحه چاپ شد بنام: رساله فی الیاء و اثراتی تجد الساعات الزمانیه و بعض ما یتصل بعمل الاصلطلاب. مقابله شود عدد ۱۱۷ تا ۱۲۱ بالا و ۱۲۳ تا ۱۲۵ و ۱۷۸ و ۱۷۹ پایین.

یک مقاله در یادنامه البیرونی ۱۹۵۱ ذکر این رساله هم دارد.

(۱۰۲۳) رساله فی البرهان علی عمل حبش فی مطالع السمیت فی

زیجه : (۱)

ف. مانند عدد ۱۳ شماره اوراق این کتاب هم مذکور نیست (س و ۱۳، ۱۰).
حبش، حاسب (۲) منجم و ریاضی دان مشهور در زیج خود درباره مطالع سمیت هاعملی داشت، که ابونصر منصور در این رساله بر اهین خود در آن نوشت.
برای حبش حاسب بنگرید: موتر ۱۲-۱۳ عدد ۲۲ و تکمله برو کلمان
۱۳۹۳ و ۱۸۶۱ عدد ۱۲۵.

مخطوطه :

بانکی پور ۲۳۶۸ ر ۱۷ (مقابله کنید: عدد ۱۱۷) لیدن ۱۰۶۲ (؟)
(مقابله کنید: آثار الباقیه، ص ۳۴ مقدمه .)

چاپ:

در همان مجموعه ۱۳ رساله طبع حیدرآباد دکن ۱۹۳۶ م در ۴ صفحه. مقابله
شود با عدد ۱۱۷ تا ۱۲۲ بالا و ۱۲۳، ۱۲۵، ۱۷۸، ۱۷۹ پایین.
در مقاله انگلیسی یادنامه البیرونی کلکته ۱۹۵۱ م ذکرش آمده.

(۱) مقدمه و برنی ۱۲۳.

(۲) ذکر این حبش حاسب در باورقی عدد ۴ گذشت.

(۱۱۲۴ ر) رساله فی معرفة القسی الفلکیه بطریق غیر طریق النسبة المؤلفه : (۱)

ف. عد داوراق این رساله نیز مذکور نیست (سوم ۱۱۱۱) و موضوع آن مبحث دلچسپ مثلثات فلکیه (۲) (فضائی) بود. تکلمه بر و کلمان ۱۱۸۱ عدد ۱۳۵۱ تحت نام ابو نصر منصور بن علی بن عراق .

مخطوطه :

با نکی پور ۱۸۲۳۶۸ (با عدد ۱۱۷۵۱ مقابله شود).

چاپ :

در مجموعه سابق الذکر رسا ئل ابونصر الی البیرونی در ۱۳۱۳ فحده در سنه ۱۹۳۶ م بنام رساله فی معرفة القسی الفلکیه بعضها من بعض بطریق غیر طریق معرفتها بالشکل القطاع و النسبة المؤلفه در حیدرآباد دکن بام ۱ رساله دیگر یکجا چاپ شده است (بنگرید عدد ۱۱۷ تا ۱۲۳ و ۱۲۵، ۱۷۸، ۱۷۹، ۱۷۷)

مقالات :

ضیاءالدین احمد: تحقیقات البیرونی در مثلثات، طوریکه در کتاب سوم قانون سعودی بیان داشته (انگلیسی) در اسلا سک کلچر ۶ (۲۳ ۱۹۳۲ م) ص ۳۶۳ تا ۳۶۹.

شیر احمدخان غوری: ارتقای علم مثلثات پیش از البیرونی، که نشو و نمای علم مثلثات مسطح و فلکی را از عصر یونانیان روستن ساخته و مخصوصاً کارنامه های دانشمندان اسلامی و البیرونی را درین مورد بیان میدارد (اردو) در مجله علوم اسلامی علی گره ۲-۱ (۱۹۶۱ م) ص ۱۷ تا ۸۰ و ۵-۱ (۱۹۶۳ م) ص ۱ تا ۷۶.

(۱) مقدمه و برنی ۱۲۴ . برنی گوید که در بن رساله طرق

در یافت قوسها فلکی Spheric Art بیان شده بود (ح)

(2) Spheric Trigonometry

(۱۲۱۲۵) رساله فی حل شبهة عرضت فی الثالثة عشر من کتاب
الاصول : (۱)

ف.مانند عدد ۱۱۳ شمار او راقش معین نشده (بر و کلما ن ۱۱۳ عدد ۲ و
تکمله او ۱۱۳ عدد ۲ تحت نام ابو نصر منصور)
مشکلاتیکه در مقاله سیزدهم کتاب اصول الهندسه اقلیدس مورد شبهت
پژ و هندگان بود، درین رساله حل شده بود (بنگرید عدد ۱۷۵ پایین)
مخطوطه :

بانکی پوز ۲۳۶۸ (با عدد ۱۱۷ مقابله شود) بر لن ۵۹۲۵.
چاپ: این رساله بنام «رساله فی حل شبهة فی المقالة الثالثة عشرة من کتاب الاصول»
در همان مجموعه رسائل سابقه در ۶ صفحه در ۱۹۳۷ م در حیدرآباد دکن
طبع شد. مقابله شود با ۱۱۷ تا ۱۲۳ بالا و ۱۷۸ و ۱۷۹ پایین.
دریک مقاله یادنا مه البیرونی، کلکته ۱۹۵۱ م ذکر این رساله آمده است.

«۲» کتاب ابو سهل مسیحی (۱)

(۱۲۶) کتاب مبادی الهندسه: (۲)

ف. این کتاب را البیرونی خودش نوشته ، بلکه ابو سهل عیسی بن یحیی المسیحی بنام او تألیف کرده است ، که شما را وراق آن مذکور نیست (س و ۱۵ / ۱) برای شرح حال ابو سهل عیسی بن یحیی المسیحی بنگرید: ۵ ، سوتر ۷۹ عدد ۱۸۰ و مقاله المانی ای ، وید یمن که مقتبس از بیهقی و شهر زوری است در زدب مجله حساب و طبیعیات ۳۳ (۱۹۱۷ م) ص ۲۳۸ . مقابله شود : مقدمه آثار الباقیه ۳۲ و متن ۶۳ . برو کله ان ۱ / ۲۳۸ و تکمله او ۱ / ۲۳۳ تحت نام ابو سهل عیسی بن یحیی المسیحی الجرجانی .

(۲۱۲۷) کتاب فی رسوم الحركات فی الاشياء ذوات الوضع : (۳)

ف. مانند عدد ۱۲۶ بالا شمار او وراق این کتاب هم ذکر نشده ، و از نام آن بموضوع کتاب پی برده نمیتوانیم .

(۳۱۲۸) کتاب فی سکون الارض او حرکتها : (۴)

ف. درین کتاب که عدد او را قش معلوم نیست (س و ۱۵ / ۳) بارها

---

(۱) ابو سهل عیسی بن یحیی مسیحی جرجانی حکیم و طبیب و خطاط در جرجان بدنیا آمد و در بغداد پرورده شد ، در خراسان میزیست که ابن سینا ازو طب آموخت . طب الکلی ، کتاب المئه ، العلم الطبیعی مقاله فی الجدری ، اختصار المجسطی از تألیفات اوست . کتاب تعمیر الرؤیاد برای مأمون بن محمد خوارزم شاه نوشت . وفاتش ۴۰۱ ق ۱۰۱۰ (۱۱۷۰ م) البیرونی در مکتوب خود می نویسد که این کتابها را ابو سهل بنام من نوشت (ح) (۲) مقدمه و برنی ۱۲۴

(3) RULES OF THE MOVEMENTS OF THINGS WITH

positions

(۴) همان

مسئله سکون و حرکت زمین را مطرح بحث قرا ر میدهد. بنگرید. ای،
وید یمن درم زگک ۸ (۱۹۰۹ م) ۱، ۲ (۱۹۱۲ م) ص ۱۳۱. وزکی
ولیدی. توغان: البهر و نی و حرکت زمین، درمجله تحقیقات اسلامی (۱-۳)
۱۹۵۳ م ص ۹۰ تا ۹۳.

**(۱۲۹) کتاب فی التوسط بین ارسطو طاليس و جالینوس
فی المحرك الاول: (۱)**

ف. عدد اوراقش مذکور نیست (س و ۱۵ / م) و مشتمل بود بر
نظریات ارسطو و جالینوس بر علت اول حرکت جهان و (۲) وساطت درین
این دو دانشمند.

(۱۳۰) رساله فی دلالة اللفظ علی المعنی: (۳)

ف. این رساله که شما را وراقش معلوم نیست. به منطقی تعلق داشت،
که کلمات چگونه بر معانی دلالت میکنند.

(۱۳۱) رساله فی سبب برد ایام العجوز: (۴)

ف. مانند عدد ۱۲۶ شماره وراقش گفته نشده (س و ۱۵ ر ۶) علت
سرمایی که در او آخر زمستان در ماه فروری و آغاز مارچ (دلو - حوت)
واقع میشود درین رساله شرح شده بود. بیرونی در آثار الهامیه نیز شرح
آنها در (ص ۲۵۳ - ۲۵۵) داده است.

(۱) همان.

(2) THE FIRST CAUSE OF THE MOVEMENT OF THE
UNIVERSE. شاید مراد علت لعل باشد

(۳) همان

(۴) مقدمه و بیرونی ۱۲۴

(۷۱۳۲) رساله فی علة التریبة التي تستعمل فی احکام النجوم: (۱)

ف . مانند عدد ۱۲۶ شماره اوراقش مذکور نیست (س و ۱۵ و ۷)

کلمه تربیه در نسخه خطی نقاط ندارد و شاید آنرا تربیه خوانند بمعنی

PROGRESS یا AMELIORATION

(۸۱۳۳) رساله فی آداب صحبة الملوك : (۲)

ف . مانند عدد ۱۲۶ بالا شماره اوراقش مذکور نیست ، موضوع آن

شرح آداب و آیین (۳) صحبت شاهان بود .

(۹۱۳۴) رساله فی قوا نین الصناعاته : (۴)

ف . مانند عدد ۱۲۶ بالا شماره اوراقش معلوم نیست ، و بر قوا عدعلم

هیئت مشتمل بود .

(۱۰۱۳۵) رساله فی دستور الخط : (۵)

ف . این رساله که شماره اوراقش مذکور نیست (س و ۱۵ و ۱۰)

قواعد حسن خط CALLIGRAPHY را شرح میداد . یا قوت کتابی را بنام

الدستور نام میبرد ، که به صاحب الدوله ابو الفتح مودود (۱۰۳۰-۱۰۳۸ م)

نواسه سلطان محمود اهدا شده بود . مقابله شود با عدد ۱۶۷ یا بین .

---

(۱) چون کلمه تربیه در اصل بی نقطه است ، تمام محققان آنرا با

علامت شکک (؟) آورده اند ، ولی تربیه در اینجا با سیاق کلام مقارنت

ندارد (ح)

(۲) مقدمه ۴۸ برنی ۱۲۵ .

(۳) ETIQUETTES

(۴) همین . مراد از صناعاته علم هیئت ASTRONOMY است .

(۵) همان .

(۱۱۱۳۶) رساله فی غزلیات الشمسیه : (۱)
ف . مانند عدد ۱۲۶ شماره او را قش مذکور نیست . ای، و ید یمن
(س و ۱۵ ر ۱۱) کلمه غزلیات را ترجمه نکرد و بقید علامت شک
(؟) گوید که غزالت بمعنی شمس طالع است ؟ (۲)

(۱۲۱۳۷) رساله النثر حبسیه (۳)
ف . شمار او را قش مانند عدد ۱۲۶ بالا معلوم نیست (س و ۱۵، ۱۲)
(۱۳۱۳۸) الر رساله «المعنونه بن و عن» : (۴)
ف . این رساله هم نوشته خود البيرونی نیست ، بلکه ابوعلی الحسن بن
علی الجیلی بنام او تألیف کرده بود ، که عدد او را قش معلوم نیست (س و ۱۶)
چنین بنظر می آید که این رساله گراسر بود ، درباره فرق استعمال کلمات جاره
«من» و «عن» در زبان عربی .

---

(۱) همان .
(۲) در انگلیسی به RISING SUN ترجمه شده ، ولی برنی گوید که مراد
دایره های سیاه آفتابست ؛ که آنرا بفارسی کلف گویند ، مگر
همین شمس طالع درست است ، زیرا غزالات : طلوع نخستین صبح
و الفزاله آفتابست در حین طلوع (المنجد) پس باید صحیح آن غزالات
الشمسیه باشد نه غزلیات (ح)
(۳) مقدمه ۴۸ و برنی ۱۲۵ . ترجمه این نام چنین است :
THE NARCISSUS EPISTLE که از نام آن موضوعش پیدا نیست
و معلومات دیگر هم درباره آن نداریم (ح)
(۴) همین .

کتاب البیرونی بموجب ذکر مؤلفان دیگر

(۱۳۹) ۱ استیعاب فی تسطیح الکره : (۱)

درکشف الظنون حاجی خلیفه طبع استانبول ۱۹۳۱ (ج ۱ ص ۸۱) بهمین نام آمده ، ولی در (ج ۱ ص ۳۰۳) همین کتاب « علم تسطیح الکره » است .

(۱۴۰) ۲ زیج العالی : (۲)

بقرار (س و ، تکمله ۱ ، ۲) این کتاب شاید از بیرونی باشد . ولی حاجی خلیفه درکشف الظنون ۹۷۰۲ مؤلف آنرا مؤید الدین العرضی یا علاء الدین نشابوری یا ابوریحان بیرونی مینویسد .

(۱۴۱) ۳ زیج المسعودی : (۳)

(س و ۱۳) شاید مانند قانون مسعودی (عدد ۱۰۳ بالا) کتابی بود (بنام سلطان مسعود بن محمود) که درکشف الظنون مذکور است (۹۷۱۲) .

---

(۱) مقدمه و برنی ۱۲۸ . این علم اکنون کار توگرافی نامیده میشود ، که یک شعبه مهم سائنس متریکی امروزه است ، که در جغرافیا ، تاریخ ، فنون نظامی ، کان شناسی و زمین شناسی و پرواز در فضا و غیره از آن سود برده میشود (ح)

(۲) همین . ظاهراً این زیج منسوب به علاء الدین نیشابوری است ، که استاد مؤید الدین عرضی دمشقی بود ، حاجی خلیفه چهار زیج را بدین نام می آورد ، که به مؤلفان متعدد منسوبند (کشف ۹۷۰) این عرضی یکی از را صدان مراغه است که خواجه نصیر طوسی نام او را در دیباجه زیج ایلخانی برده (۶۵۶ - ۶۶۳ ق) بهر صورت انتساب زیج علالتی به البیرونی ضعیف است . برای احوال عرضی بنگرید : تکمله بروکلیمان از ۸۶۹ (ح)

(۳) همان . SNOLLISO

(۱) کتاب تسطیح الکره : (۱۴۲ع)

این کتابرا نیز حاجی خلیفه بهمین نام آورده است (کشف ۲م. ۱۴۰) ولی نباید آنرا با کتاب عدد ۱۳۹ بالا خلط کرد (س و ۱، ۴۰).

(۲) کتاب الدر فی سطح الا کر : (۱۴۳ع)

(س و ۱، ۵) یک نسخه خطی این کتاب در اکسفورد است که سخا و در مقدمه آثار الباقیه (ص ۹۴) از آن ذکر کرده است، ولی بروکلمان در تاریخ ادبیات عرب نیآورده است.

نسخه خطی کتابخانه بود لیان نمره ۱۰۴۶ دارد.

(۳) اختصار المجسطی : (۱۴۴ع/۶)

(س و ۱، ۶) این کتاب بر اهم حاجی خلیفه تحت عنوان المجسطی ضبط کرده (کشف ۲/ ۱۵۹۴) و گوید: البیرونی کتاب المجسطی را اختصار کرده بود. بنگرید عدد ۱۷۶ پایین.

(۴) کتاب فی لوازم الحرتین : (۱۴۵ع/۷)

(س و ۱، ۷) این کتاب در باره دو حرکت سیارات سماوی شرح میدهد، که یک حرکت آنها از شرق به غرب و حرکت دیگر از غرب به شرق است. این کتابرا بحوالت یاقوت میسناسیم (ارشاد الاریب ۱۷ / ۱۸۵).

(۵) کتاب الا ستشهاد باختلاف الارصاد : (۱۴۶ع/۸)

(س و تکمله ۸/۱) نام این کتابرا خود البیرونی در آثار الباقیه آورده است (ص ۱۰، ۲۵، ۱۸۵) حاجی خلیفه نیز بهمین نام ذکر کرده است (کشف ۱/ ۲۷۲ عدد ۶۰۸)

(۱) همان .

(۲) مقدمه ۴۹ برنی ۱۲۹ .

(۳) برنی ۱۲۸ .

(۴) برنی ۱۲۹ .

(۵) مقدمه ۴۸ برنی ۱۲۷ .

(۹/۱۴۷) مسأئل عنہا ابن سینا : (۱)
 بیرونی در آثار الباقیہ (ص ۲۵۷) ذکر می ازین کتاب دارد و مشتمل است
 بر مکاتباتیکه وی با ابن سینا در باره حرارت (۲) و دیگر مسأئل داشت
 (با مقدمه آثار الباقیہ ص ۳۵ مقابله شود)
 از آثار ابن سینا درین باره سه نسخه خطی معلوم است که جیمس کرتزیک
 آنرا در میدیو (۳) ۳ (۱۹۵۶ م) ۱ چنین معرفی کرده است :

۱ - اجوبة الستة عشرة مسئله لابی الریحان ، بنگرید : او ، ایرگین ،
 در کتابشناسی ابن سینا طبع استانبول ۱۹۳۷ عدد ۷ . وگ ، سیانا وتی :
 در مقاله بر کتابشناسی ابن سینا طبع قاهره ۱۹۵۰ عدد ۱ . ویحیی مهدوی
 در کتابشناسی ابن سینا (فارسی) طبع تهران ۱۹۵۳ عدد ۱۰۵ ، م (۹)
 ۲ - اجوبة عشر مسأئل ، بنگرید : برو کلما ن / ۱ / ۳۵۵ عدد ۲۲ ، و
 کتاب مذکور ایرگین عدد ۸ . و مقاله مذکور بالازانا وتی عدد ۲ .
 و کتاب مهدوی عدد ۶ .

۳ - اجوبة مسأئل مثل عنہا ابوالریحان ، بنگرید : برو کلما ن
 / ۱ / ۳۵۷ عدد ۷۳ . تکملة او / ۱ / ۸۲۲ عدد ۷۳ . کتاب مذکور بالازانا
 ایرگین عدد ۹ . و مقاله مذکور بالازانا وتی عدد ۵۳ . و کتاب
 مهدوی عدد ۵ .

(۱) ابوعلی حسین پسر عبد الله ابن سیناء بلخی فیلسوف و طبیب
 و عالم بزرگ اسلامی ۳۷۰ - ۴۲۸ ق ۹۸۰ - ۱۰۳۷ م است که هلی بن
 زید بیہقی در تتمه صوان الحکمه (ص ۶۲) درین باره گوید : ابوریحان
 را با ابوعلی سینا مناظره است (ح) .

(۲) بیرونی در مبحث حرارت گوید : وقد ذكرت ذلك في موضع
 آخر... وخاصة فيما جرى بيني وبين الفتي الغياض أبي علي الحسين بن
 عبد الله بن سینا من المذاکرات في هذا الباب (آثار ص ۲۵۷ - ح) .

D'ETUDES ORIENTALE

(3) MIDEO=MELNGES DE L'INSTITUTE DOMINCAIN

این سوال و جواب در جامع الابدان طبع قاهره ۱۹۱۷ م از (ص ۱۱۹ تا ۱۵۱) چاپ شده، و یک ترجمه فارسی آنرا هم دهخدا در کتاب حیات البیرونی (ص ۲۹ تا ۶۴) نشر کرده است. (۱)

کتابی دیگر بنام «شرح خطبات المسعودیه لابی ریحان البیرونی فی علم الهوا» نیز به بوعلی سینا منسوبست (بنگرید: م. ۱۰۴، بالا و، ۱۷۲، ۱۷۳ پایین) بر روابط البیرونی و ابن سینا بنگرید: میدیو ۲ (۱۹۵۵ م) ۳۳۸ در کتاب ابن سینا رسالری طبع استانبول ۱۹۵۳ م، ج ۲ ص ۶ تا ۷ تا ۸ تألیف ه. زیولکین جایکه اجوبه عشر مسائل جای دارد، محمد خضیری باین مسائل اشاره کرده است.

مقالات:

ذبیح الله صفا: برخی از نظریات فلسفی البیرونی و مختصری از مناظرات علمی او باین سینا (فارسی) در اندو ایر انیکا ۵-۴ (۱۹۵۲ م)، ص ۵ تا ۱۲. ای، سخاو: البیرونی و دانشمندان معاصر او (المانی) در مقدمه آثار الباقیه ص ۳۰ تا ۳۶ (باس، و ۵۹ تا ۶۰ مقابله شود).

سید حسن برنی: ابن سینا و البیرونی، یک مطالعه در مشابیهت ها و مخالفت های این دو (انگلیسی) در یادنامه ابن سینا، کلکته ۱۹۵۵ م، ص ۳ تا ۱۴ نشریه جمعیت ایران در کلکته.

(۱۰۱۹۴۸) کتاب الشمو س الشافیه للنفوس:

(۱) در نسخ خطی کتاب بغایه عامه کابل مجموعه مخطوط دارای ۷۲۹+۴۳۹ صفحه محفوظ است که در سنه ۱۰۰۰ ق کتابت شده و رساله نخستین این مجموعه از (۳ تا ۴) بدین نام است:

اجوبه لمسائل عشر سئلت للشیخ ابی علی بن سینا ۴۲۸ ق (ح).

(س و ، تکمله ۱۰/۱) بیرونی در آثار الباقیه ازین کتاب نام می برد
(ص ۷۹) و حاجی خلیفه نیز آنرا بهمین نام ضبط کرده است (کشف ۲/۱۰۶۵) .

(۱۱/۱۴۹) ارشاد فی احکام النجوم : ۲

(س و تکمله ۱۱/۱) از روی ذکر حاجی خلیفه آنرا می شناسیم (کشف

۱ / ۷۰) و هم بنگرید : سیمسی بیتر یک ۵۷ ص ۹ .

(۱۲/۱۵۰) کتاب ایام السلطان محمود و اخبار ابیه : (۲)

نام این کتاب در معجم الادباء یا قوت (۱۷ / ۱۸۵) مذکور است .

(۱۳/۱۵۱) فی صفیحات التسییر : (۳)

(س و ۱۳/۱) بیرونی در کتاب فی الاستیعاب (عدد ۳۶ بالا) گوید که من

کتابهای فراوان تألیف و دران ثابت کرده ام که مطرح الشعاع (۳) در حقیقت
صفیحة التسییر (۵) نام دارد (نسخه خطی استیعاب ، لیدن ۱۰۶۶ ، ورق ۶۷ ب)
برای تسییر بنگرید : سیمسی بیتر یک ۳۸ ص ۳۷ تا ۳۱ . به عدد ۷۵ و ۷۶
۱۰۲ بالا نیز رجوع شود .

برین موضوع کتابهای زیاد موجود نیست ، خود بیرونی آنرا در قانون
مسعودی (عدد ۱۰۴ بالا) کتاب دوم شرح میدهد . مقابله شود با نلینو

(۱) مقدمه ۴۸ برنی ۱۲۸ .

(۲) برنی ۱۲۹ این کتاب اکنون مکشوف نیست اگر بدست آید
براحول سلطان محمود و پدرش سبکتگین مدرک قوی معاصر خواهد
بود (ح) .

(۳) تسییر و انتهای اصطلاحات خاص نجومیست ، برای تفصیل آن

بنگرید : کتاب التفریح ص ۵۲۴-۵۲۵ (ح) .

(4) PLACE OF THE IMPACT OF THE RAYS.

(5) THE PLACE OF DIRECTION

در البتانی اص ۳۱۳ تا ۳۲۵ . برای معلومات اشعه عدد ۳۲ بالا بنگرید .

(۱۴ / ۱۵۲) کتاب المدخل الى علم النجوم وعلى حدود النحوس والمواضع

القاطع بالتجارب: (۱)

(س و تکلمه ۱۳۱) بیرونی در کتاب فی استیعاب خود (عدد ۳۶ بالا)

این کتابرا نام می برد (مخطوطه لیدن شماره ۱۰۶۶ . ورق ۹ ب).

(۱۵ / ۱۵۳) کتاب ۱ لعجائب الطبيعية والغرائب الصناعية: (۴)

(س و تکلمه ۱۵۱) نام این کتاب در آثار الباقیه بیرونی (ص ۲۳۰)

مذکور است ، که حاجی خلیفه نیز آنرا دوبار نام می برد (کشف الظنون

۱۱۲۶ ر ۲ و ۱۳۳۷ ر ۲) البیرونی درین کتاب شرح برخی از عزایم (۳) و

نیرنجات (۴) و طلسمات (۵) را میدهد . بتر یک ص ۳۰۳ .

(۱۶ / ۱۵۴) کتاب التقا سیم الاقالیم: (۸)

(س و ۱۶ ر) در معجم الادباء یاقوت (۱۸۰ ر ۱۷) بهمین نام مذکور است .

(با بتر یک ۲۷ ص ۲ مقابله شود)

(۱۷ / ۱۵۵) کتاب فی اعتبار مقدار اللیل و النهار ، بطریق تبعد عن

مواضع المنجمین والقا بهم: (۷)

(س و تکلمه ۱۷۱) در معجم الادباء یاقوت بهمین نام مذکور است (۱۷ ر

۱۸۳) مارکک لیسلی بعنوان « مباحث البیرونی بر مطالع و بر طول روشنی روز »

مقالتی انگلیسی در سینتاروس (۸) ۵ (۱۹۵۶ - ۵۸) ص ۱۲۱ تا ۱۳۱ دارد .

(۱) کلمه مواضع در تائیب بریده و مشهود نیست ، ترجمه آنرا

در انگلیسی DECISIVE PLACES نوشته اند؛ بنابراین در عربی

المواضع القاطع نوشته شد (ح)

(۲) مقدمه ۴۸ بر نی ۱۲۷ . ART OF ENCHANTMENTS. (3)

(4) CHARMS. (4) TALESMANS.

(۶) این نام در مقدمه و بر نی نیامده . (۷) بر نی ۱۲۹

(8) CENTAURUS

(۱۸۱۵۶) الجواهر فی الجواهر (۱):

(س و تکمله ۱۳۲) حاجی خلیفه این نام را « کتاب الجواهر فی معرفة الجواهر »
 مینویسد (کشف ۱۳۵۹) بنگرید : سیمسی ، بیتیگ ۸ ص ۱۶۳ و ۳ ص ۲۰۶
 بروکلیمان ۱۳۷۶ عدد ۱۱ و تکمله او ۱۳۸۷ عدد ۱۱ .

مخطوطات :

اسکوریاال ۹۰۵۲ (بقول ستنچنید ر در زد مسک ۴۹ (۱۸۹۴) ۲۵۲)
 راشد افندی (بقول احمد زکی ولیدی توغان در راهور جدید جغرافیا و اتنوگرافی
 در مسجله جغرافیا (۱۹۳۴) ص ۳۶۳ عدد ۳ . برلن ۳۷ نسخه خطی (بقول کهل
 در زد مسک ۸۸ (۱۹۳۴) م) ۱۶ . توپقایی سرای ۲۰۳۷ . تیمورپاشا قاهره
 ۱۵۳ طبیعات . (۲)

چاپها :

ستن عربی کتاب الجواهر فی معرفة الجواهر بسعی دکتور سالم کرینکوی
 در سنه ۱۹۳۶ م از طرف دائرة المعارف عثمانیه حیدرآباد دکن در ۲۷۳ +
 ۱۱ صفحه چاپ و نشر شد ، که از روی سه نسخه ترتیب شده است .
 درین طبع بعد از سطر ۱ صفحه ۱۳۱ سقطا نیست که در ۱۱ صفحه آخر
 کتاب چاپ و تکمیل شد و مقدمه آن هم در ۴ صفحه بقلم کرینکوی است .

نبره ها برین کتاب :

الاندلس ۵ (۱۹۴۰) ص ۲۳۱ تا ۲۴۵ . بنگرید : آیسس ۳۳ (۱۹۴۱)
 ص ۹۰ لیتمن در ادبیات شرقی (۱۹۴۳) ص ۲۲۵ تا ۲۳۱ . احمد زکی ولیدی

(۱) مقدمه ۴۹ برنی ۱۲۸ .

(۲) دکتور کرینکوی ناشر و مرتب کتاب الجواهر گوید که ازین
 کتاب فقط سه نسخه خطی توپخانه و اسکوریاال و قیصریه معلوم است
 (ص ۲۷۲) ولی نویسنده این کتابشناسی الجیرونی نسخه های برلن
 و قاهره را هم نشان میدهد (ح)

توغان در صورت الارض علی البیرونی از نشرات اداره آثار عتیقه هند عد د
 ۵۳ طبع دهلی ۱۹۴۱ م شامل ملتقطات از سه کتاب خطی البیرونی عد د ۱۹ و
 ۱۰۴ بالا و ۱۵۸ پایین . آیسس ۳۳ (۱۹۴۱ م) ص ۵۲۵ و ۳۴۲ (۱۹۴۲ م) ص ۳۱ .

ترجمه ها :

اوه هر ه سویتز : ترجمه المانی شرح تقی الدین هلالی بر مقدمه کتاب
 الجواهر البیرونی ، در مجموعه هفتم شرقیات عربی (مقابله شود : آیسس ۳۶
 (۱۹۴۶ م) ص ۱۷۶ و ۳۸ (۱۹۴۸ م) ص ۷۶ . تبصره المانی زانیک دراطلاعات
 طب وعلوم طبیعی ۴۰ (۱۹۴۱ م) ص ۲۷۲)

ف ، کرینکو : ترجمه انگلیسی فصل الدرر کتاب الجواهر دراسلامک
 کلچر ۱۵ (۱۹۴۱ م) ص ۳۹۹ تا ۴۲۱ و ۱۶ (۱۹۴۲ م) ص ۲۱ تا ۳۶ (مقابله
 کنید : آیسس ۳۴ (۱۹۴۳ م) ص ۴۲۶ و ۴۰ (۱۹۴۹ م) ص ۳۵۸)
 بیلنسکی : ترجمه روسی کتاب الجواهر طبع لینن گراد ۱۹۶۳ در ۵۱۸ صفحه .

مقالات :

ای ، وید یمن : معلومات احجار کریمه در بین مسلمانان (المانی)
 در اسلام ۲ (۱۹۱۱ م) ص ۳۴۵ تا ۳۴۸ .
 لغة العرب : میز ان الحکمه الخازنی (۱۴۱۶ م ۱۹۹۴) در اسلام ۲ (۱۹۱۱ م) ص
 ۳۴۵ تا ۳۵۸ .

ف . کرینکو : مقاله فرانسوی بر همین موضوع در مجله اکادیمی عرب ،
 دمشق ۱۳ (۱۹۳۳ م) ص ۳۸۴ و اسلامک کلچر ۶ (۱۹۳۲ م) ص ۲۸
 تا ۵۳۴ .

ف . تچنر : اقتباس از مقدمه فتوت و مروت (انگلیسی) در اسلام ۲
 (۱۹۳۷ م) ص ۶۹ تا ۷۱ .

- م، شرف‌الدین یلتکا یا مقاله ترکی بر همین موضوع در مجله ترکی
 ۱۹۳۶ م شماره ۶ و یولکوا ۸ (۱۹۳۶ م) ص ۴۳ تا ۴۶ .
- م، هاشمی: منابع یونانی کتاب الجواهر البیرونی (المانی) در مجله
 باستان‌شناسی سیریا ۲۱۵ (۱۹۶۵ م) ص ۲۱ تا ۵۶ (در سنه ۱۹۳۵ م
 در بون نشر شده بود)
- م، مییرونی. معلومات درباره اونیطون (تاج الملوک) از کتاب الصیدنه
 البیرونی (انگلیسی) در اسلامک کلچر ۱۹ (۱۹۴۵ م) ص ۳۲۳ تا ۳۲۸ .
- ج، روسکا: برخی مآخذهای کتاب الجواهر البیرونی در کتاب
 سرالاسرار را زی، در اسلام ۲۵ (۱۹۳۹ م) ص ۱۹۱ تا ۱۹۳ (بنگال: آریس ۳۴
 ۱۹۳۳ م) ص ۴۲۶ .
- محمد معین: بعضی فوائد لغویة کتاب الجواهر البیرونی (فارسی)
 در یادنامه البیرونی کلکنه ۱۹۵۱ م ص ۲۷ و ۲۳۷ تا ۲۴۹ .
- ام، بیلینسکی: (۱) معدن‌شناسی البیرونی (روسی) در یادنامه تولد
 البیرونی مسکو، لینن‌گراد ۱۹۵۰ م، ص ۸۸ تا ۱۰۵ .
- (۲) ترجمه روسی قسمت کهر بای کتاب الجماهر، در همین یادنامه ص
 ۱۳۱ تا ۱۳۹ .
- (۳) ترجمه روسی قسمت آهن کتاب الجماهر، در نشریه مؤسسه
 تاریخ و کلتور اتحاد جماهیر شوروی. ۱۹۵۰ م ص ۱۳۹ تا ۱۴۴ .
- (۴) تحقیقات البیرونی بر تمام فلزات (روسی) در کسینا (۱) ۴۴
 (۱۹۶۱ م) ص ۵۹ تا ۶۶ .

گگ، گک، لیمین: (۱) معلومات کان شناسی البیرونی (فرانسه) در یا دمه
مسکو، لینن گراد ص ۱۰۶ تا ۱۲۷.

(۲) لیمین و بیلینسکی: البیرونی و عنبر، با تکلمه و تشریح (فرانسه) در
همان یاد نامه مسکو و لینن گراد، ص ۱۳۱ تا ۱۳۹ (این قسمت در متن عربی
گرینکو از ص ۲۱۰ تا ۱۲۲ طبع شده).

پ؛ ی؛ کھی. البیرونی (انگلیسی) در مجله انجمن آسیایی پاکستان ۱۸۱ (۱۹۵۶)
ب، ا؛ کو لچین: چند تبصره بر فصل آهن کتاب الجماهر البیرونی (روسی)
در نشریه نمره ۳۳ شوروی (سابق الذکر) ص ۱۳۵ تا ۱۵۱.

آی، یو کر چکو سکی: نگین های البیرونی (فرانسه) در بولیتن اکادیمی
علوم و ادبیات و لسانیات اتحاد جماهیر شوروی ۳ (۱۹۴۵) ص ۲۰۰ تا ۲۰۵.

(۱۹/۱۵۷) کتاب النزهة النفوس والافکار فی خواص المو لیدالثلاثة

المعادن والنبات والا حجار: (۱)

(س و ر ۲) نسخه خطی این کتاب در آکسفورد است (بو دلیان ۱۵۱۹)
که سخا و در مقدمه آثار الباقیه (ص ۴۸) ذکر کرده است، ولی پروکلدان در
تاریخ ادبیات عرب از ذکر آن ساکت است.

(۱) مقدمه ۴۸ برنی ۱۲۹. در مقدمه آثار، نمره نسخه خطی

آکسفورد ۶۸۶ شرقی ۱۲۶ است (ح)

(۱۵۸ / ۲۰) کتاب الصيد له فی الطب : (۱)
 (س و ۳۲) این کتاب بر موضوع علم روییدنیها (۲) (نباتات) و
 داروسازی (۳) تألیف البیر و نیست که حاجی خلیفه ذکر کرده است
 (کشف ۱۳۳۲) و پرو کلمان نیز در تکمله خود (۱/۷۳ ص ۸ عدد ۲۷۵)
 نام آنرا می آورد.

(۱) مقدمه ۴۸ برنی ۱۲۸۰ . نام این کتاب الصيد نه هم ضبط شده :
 SCIENCE OF DRUGS نسخه خطی بروسه ۱۳۴ و ورق
 ۲۳ + ۱۹ ساتی است که در ۶۷۸ ق ۱۲۷۹ م در قونیه بقلم غزنفر
 التبریزی طیب نوشته شده که معاصر مولانا جلال الدین بلخی بود
 و رشیدالدین وزیر هم نامش آورده است . قیروی تاکنون نزد
 ایستگما راه آهن قونیه معلوم است .

بیرونی صیدله را بعد از عمر ۸۰ سالگی به دستیارش نهمسی
 (در ترجمه فارسی : بهسمی ؛) در حد و د ۱۰۵۰ م تألیف کرد
 (بنابراین وفاتش ۱۰۴۸ م نیست) چون این کتاب تألیف او آخر عمر
 اوست ، بنا برین آنرا در فهرست آثار خود نام نبرده است ، ولی
 نسخ عربی و فارسی آن شهرت و اعتبار داشته و مؤلفان مسابعد
 مطالب فراوانی ازان اقتباس کرده اند (بنگرید : مجله جمعیت
 آسیایی لندن ۱۹۰۲ ص ۳۳۳ مضمون بیوریج) لغویان عربی صیدله را
 کلمه معرب بمعنی بیع الادویه والعقاقیر و کاسب آنرا صید لانی
 یا صیدلی گویند (ح) 2—THEORICAL BOTANY

در زبان بیشتر بوقی بمعنی نبات و ر و مید نیست که در
 زبا نهایی دیگر اقفاستان نیز بته را بمعنی نبات از همین
 ریشه گرفته اند . (ح) 3—PHARMACOPAEIA

این کتاب به مرافقت طیب (؟) ابو حامد عبد الله بن محمد النشاعی (۱) تالیف یافته که حین مرگ البیرونی هنوز نامکمل بود .

مخطوطات:

علی‌گر (فارسی شماره ۶) . موزه بریتانیا ، شرقی ۵۸۳۹ (که نسخه کاملتر نسخ موجوده فارسی شمرده میشود . بنگرید : ه ، بیوریچ پایین) بر وسه ، قرشونلو جامع و برلن ۳۵ .

چاپها:

۱ حمدزکی ولیدی توغان: انتخابات از موارد جغرافی کتاب الصیدله در صفة المعموره طبع د هلی ۱۹۳۱ م (بنگرید : عدد ۱۹ و ۱۰ و ۱۵۶ و آیسس ۳۳ (۱۹۳۱ م) ۳۳ و ۵۲۶ (۱۹۳۲ م ، ۳۱) .

یک نسخه مکمل این کتاب برادر سنه ۱۹۳۱ م آقای م ، میرها ف برای طبع آماده میساخت ، ولی به طبع آن موفق نشد ، و ناگهان بنا ریخ ۲۰ اپریل ۱۹۳۵ م رقا هره از جهان رفت .

همین شخص یک ترجمه المانی مقدمه کتاب الصیدله را با متن عربی آن بعنوان «البیرونی و مقدمه نباتات طبی» در نشریه تاریخ طب و علوم طبیعی نشر کرد ۳-۳ (۱۹۳۳ م) صفحات ۱۵۱ تا ۱۸۰-۲۰۸ متن عربی .

(۱) ضبط های مختلف این تبه نشاعی ؟ نشوی ؟ نشعی ؟ نهشمی ؟ است . ولی درین کتابشناسی بحروف انگلیسی انشاعی ؛ است . که بر و کلمان صحیح آنرا انشعی گوید (۸۷۴۹۱) در نسخه خطی صیدله بغداد نام او ابی حامد احمد ابن محمد انشعی است که عالم لغت و فنون دیگر و طب بود و مانند یک شخص مجتهد در نسخه صیدله تصرف و تزئین کرد ، وی تولیت بیمارستان غزنه هم داشت (ص ۲۵) ازین معرفی البیرونی شخصیت این دانشمند را توان شناخت (ح)

ترجمه‌ها:

ابو بکر بن علی بن عثمان اسفرا لکاشا فی (۱) این کتاب را در هندوستان پیش از ۱۲۲۹ م بزبان فارسی ترجمه کرد (بنگنرید: مقاله ۵، بیوریچ: یک کتاب ناشناخته لیبیرونی (انگلیسی) در جراس (۱۹۰۲ م) ص ۳۳۳ تا ۳۳۵).

(۱) کذا در اصل؟ ولی زکی و لیدی توغان گویند که در مخطوطات کتاب ابو بکر بن علی بن عثمان اسفرا لکاشانی است که منسوب به کاسان کنار سیر دریا در ماوراءالنهر باشد نه کاشان ایران. ابو بکر تا ۶۰۰ ق در کاسان بود و بعد از آن از بنجا بکاشغر رفت و در کتاب خویش مطالبی را از نباتات طیبی پنج و درواز شرح دهد. هموی کتاب الیهندی لیبیرونی را بزبان فارسی در دهلی برای سلطان شمس الدین التتمش (۹۲۱۰ - ۹۲۳۶ م) ترجمه کرد؛ و در عصر سلطان قطب الدین ایبک هم در هند بود. اسفر که بعد از نام وی آمده شاید ربطی با (اسفره) وادی سیر دریا داشته باشد که تا کنون بهمین نام شهرکی در تاجکستان شروی باشد. کاسانی در سنه ۶۰۷ ق کتاب الصيدله را طابق النعل بالنعل ترجمه نکرد، بلکه آنرا بفارسی ترتیب دیگری داده است و در آن از مؤلفاتی نام میبرد که در متن عربی لیبیرونی نیست مانند معلم مصری که کتابی (منقول) بر نباتات طیبی نوشته و نامهای یونانی و لاطینی (لاتین) گیاهان را نیز ضبط کرده بود. همچنین از آثار ابومسلم سلیم مصری و ابوسلیمان خطابی و ابومنصور اذهری نام میبرد. تحقیق متن ترجمه فارسی کاسانی ازینرو دشوار است که وی گاهی متن عربی لیبیرونی را غلط فهمیده و تمام مباحث جغرافی و ادبی او را هم حذف مینماید و تنها بر نباتات طیبی سخن گوید ولی در تصحیح متن عربی صیدنه مفید است.

در خود متن عربی لیبیرونی مطالب بسیار مهم جفرانی و لغوی موجود است که محققان تاریخ و جغرافیا و اوضاع اجتماعی و سیاسی را بکار آید. (ح)

م ، میبیر هاف (۱) ترجمه المانی مقدمه الصیدله (شرح آن چند سطر پیش گذشت) . (۲) مقاله انگلیسی بریک فصل کتاب الصیدنه البیرونی ، در اسلامک کلچر ۱۹ (۱۹۳۵ م) ص ۳۲۳ تا ۳۲۸ (بنگرید : آپسیس ۳۰ (۱۹۳۹ م) ص ۳۵۸) .

شرف الدین یالتکا یا : ترجمه ترکی مقدمه کتاب الصیدله فی الطب ، در مجله موزه ملی استانبول ۱۹۳۷ م ، ص ۳۰ (بنگرید : آپسیس ۳۸ (۱۹۳۸ م) ص ۷۶) .

ف ، کرینکو وزکی ولیدی توغان : مقاله البیرونی بر چای نخستین بار بهمت کرینکو کشف شد و بعد از آن زکی ولیدی توغان آنرا انتشار داد . متن عربی اصیل آن مفقود و صرف ترجمه فارسی آن موجود است ، که از روی این متن فارسی بهربی با ترجمه و تلخیص شده است .

مقالات:

ل ، لیسلس : در طب عرب (فرانسه) ۱ (۱۸۷۶ م) ص ۳۸۱ تا ۳۸۲ .

ف ، کرینکو : در مجله اکادیمی عرب ، دمشق ۱۳ (۱۹۳۳ م) ص ۳۸۸ .

ه ، بیوریچ : مقاله انگلیسی سابق الذکر در (جرا س ۱۹۰۲ م) .

ف ، کرینکو : کتاب الصیدنه البیرونی (انگلیسی) در اسلامک کلچر ۲ (۱۹۳۶ م) ص ۱۰۹ تا ۱۱۰ .

م ، میبیر هاف : فصلی از کتاب الصیدنه البیرونی (انگلیسی) در اسلامک کلچر ۱۹ (۱۹۳۵ م) ص ۳۲۳ تا ۳۲۸ .

۱ ، سهیل انور : (۱) دارو شناسی البیرونی (ترکی) در مجله پوهنخی طب استانبول (۲) درباره کتاب الصیدنه البیرونی (ترکی) در ۱۹۲۸ م .

تاریخ طب ترکیک جلد ۵ عدد ۱۷ (۱۹۳۰ م) .

- م، مییرفاف: نسخه های خطی بر موضوع دارو سازی عرب (فرانسه)
در بولیتن مؤسسه تحقیقات مصر (قاهره) ۲۲ (۱۹۳۰ م) ص ۱۳۳ تا ۱۵۲.
(تبصره کتب از جارج سارتن در آیسس ۳۳ (۱۹۳۱ م) ص ۳۵۸).
در نشریه سمپوزیم سیبا CIBA (۱۹۳۳ م) بزبان انگلیسی:
(۱) سوابق و اصل دارو سازی عرب ص ۱۸۴۷ تا ۱۸۵۶.
(۲) دارو سازی در عصر طلایی طب عرب ص ۱۸۵۷ تا ۱۸۶۷.
(۳) منابع تاریخ طب عرب، ص ۱۸۷۳ تا ۱۸۷۵.
(م) دارو سازی عرب در شمال افریقا و سیسیلی و جزیره نمای هبری، ص
۱۸۶۸ تا ۱۸۷۲.
بنگرید: آیسس ۳۶ (۱۹۳۵ م) ۴۹.
مقاله تذکر قدیمانی پاروس در آیسس ۳۷ (۱۹۳۷ م) ص ۳۲ تا ۳۶.
(یک پیشنهاد الیبرونی در باره توجیه کلمه من تورات)
نظیر احمد: کتاب الصيد نه البیرونی وترجمه فارسی آن، در اندوایرانیکا
۱۳ - ۳ (۱۹۶۱ م) ص ۵ تا ۲۴.
۵، هیرمیلنگک: اثرهای محیط در نظر البیرونی (آلمانی) در آرشیف
تاریخ طب ۴۴ (۱۹۶۰ م) ص ۳۲۹ تا ۳۳۲.
ای، ویدیمن: (۱) ظهور رنگها در حین کسوف در نظر البیرونی
(آلمانی) در سالنامه عکاسی ۱۹۱۴ م (۲) بر کتاب نباتات طبی
الیبرونی (آلمانی) در مجله مرکزی زیست شناسی ۴۰ (۱۹۲۰ م)
ص ۱۱۳ تا ۱۱۶.
ج، زویلیوسکی: داروینزم قدیم البیرونی، هشت قرن پیش از
داروین (انگلیسی) در ایسس ۵۰ (۱۹۵۹ م) ص ۴۵۹ تا ۴۶۶.

ت ، دپلیو آرنولد : فصلی در بیان قیاسره در یک نسخه خطی عربی نوشته
۷۰۷ ق (انگلیسی) در مجموعه تحقیقات شرقی که در سنه ۱۹۲۲ م به ای، گ
براون تقدیم شده ، ص ۶ و ۷ (بعنوان : از یک نسخه خطی آثار باقیه)

(۲۱/۱۵۹) کتاب الاحجار: (۱)

(س و تکمله ۴/۲) کتابیست در کان شناسی (۲) که حاجی خلیفه از
آن نام می برد (کشف ۲/ ۱۳۸۵) و گوید : که شبیه کتاب الاحجار
ارسطوطالس بود، که این کتاب را ج، روسکا ترجمه و طبع نمود، هیدلبرگ ۱۹۱۲ م .

(۲۲/۱۶۰) کتاب المسامره فی اخبار خوارزم: (۳)

(س و تک ۳) یا قوت در معجم الادب (۱۷ / ۱۸۵) بهمین نام
ذکر آنرا آورده است (بنگرید : و، و میهار سکی در مقاله انگلیسی بر برخی
از اطلاعات البیرونی در یاد نامه کلکته ۱۹۵۱ م و هم سعید نفیسی در
اند و اپرانیکا گوید : که این کتاب بزبان فارسی تألیف شده و البیرونی
تاریخ خوارزم را تاهصر خویش در آن فراهم آورده بود (۴)، که بیهقی
(متوفا ۴۷۰ ق) در فصل خوارزم تاریخ مسعودی از آن اقتباسها

(۱) در اصل انگلیسی کتاب الاحجار غلط ضبط شده ؟ در مقدمه
آثار ۴۸ و برنی ۱۲۸ مانند متن است .

(۳) مقدمه ۱۰ برنی ۱۲۹ . MINERALOGY (2)

(۴) ابوالفضل بیهقی این کتاب را بخط خود بیرونی دیده بود
که نام آن در تمام نسخ بیهقی مشاهیر خوارزم است که شاید صحیح
آن « مسامیر خوارزم » باشد . قسمت دهم تاریخ بیهقی مکشوف
همین فصل خوارزم است که بیهقی آنرا از کتاب بیرونی نقل کرده است .
طبع سعید نفیسی در تهران ۱۳۲۶ ش از ص ۸۰۹ تا ۸۴۰ .
طبع دکتور فیاض در مشهد ۱۳۵۰ ش از ص ۹۰۱ تا ۹۴۵ (ح) .

داشت ، ولی هر دو کتاب مذکور اکنون مفقود است (تکمله بر و کلمان ۸۷۵ / ۱) بقول سخاو حصه بز رگ این فصل با قیست (مقدمه آثار ۱۰۰)

چاپها:

درها و رقی چند سطر پیش گذاشت .

ترجمه:

در ترجمه عمر بی تاریخ بیهقی که یحیی خشاب و صادق نشست طبع قاهره ۱۹۵۶ م کرده اند ، از ص ۷۳۳ تا ۷۵۸ فصل احوال خوارزم ترجمه شده است .

(۲۳۱۶۱) ترجمه اخبار المقنع : (۱)

(س و تنک ۲۳) این کتاب را البیرونی از فارسی بعربی ترجمه کرد که در آثار الباقیه (ص ۲۱۱) آنرا نام می برد . مقنع (متوفا ۱۶۹ ق = ۷۸۵ - ۶ م) مؤسس فرقه ییست که مبیضه (سپید جامه گان) و ترکان بهر دوکنار دریای آمو با آن آمیختند و بیرونی تاریخ ایشا نرا نوشت ، که در آثار الباقیه هم برخی مطالب آنرا تکمیل کرده است تکمله بر و کلمان ۸۷۵ .

(۲۴۱۶۲) کتاب الاخبار المبیضة والقراطة : (۲)

(س و تنک ۳۳) البیرونی خودش همین نام را در آثار الباقیه (ص ۲۱۱، ۲۱۳) آورده است . عدد ۱۶۱ با لارا هم بنگرید . تکمله بر و کلمان ۸۷۵ .

(۱) مقنع بمعنی برده بر روی کشیده ، نامش هاشم بسرحکمیم است که از روستای کاوه کیمردان برآمد و ۱۴ سال در خراسان باعمال عباسیان جنگید و در سنه ۱۶۹ ق بمرد (ح)

(۲) برنی ۱۲۲ . مبیضه یعنی سپید جامه گان و قرمطیان دو فرقه مذهبی بودند که در برخی مسائل اسلامی عقاید خاصی داشتند ، و از قرن دوم هجری در خراسان جنبشهایی برخلاف حکومتهای سر بی و مقامی داشته اند (ح)

(۱) کتاب شرح شعرابی تمام : (۲۵/۱۶۳)

(س و تکم ۱۱) در معجم الادباء یا قوت بدین نام آمده (۱۸۵۱۷) که حاجی خلیفه نیز آنرا مینویسد (کشف ۳ ر ۲۵۴ عدد ۵۲۳۵) ولی یا قوت گوید که این کتاب نام مکمل بود. تکمله برو کلمان ۱۸۷۵.

(۲) کتاب لتعلل با حالة الوهم فی معانی نظم اولی الفضل : (۲۶/۱۶۴)

(س و تکم ۲۲) این کتاب را هم از روی معجم الادباء یا قوت میشناسیم (۱۸۵۱۷) و حاجی خلیفه نام آنرا لتعلل با حالة الوهم فی معانی النظم گوید. تکمله برو کلمان ۱۸۷۵.

(۳) کتاب مختار الاشعار والاثار : (۲۷/۱۶۵)

(س و تکم ۳) بهمین نام در معجم الادباء یا قوت (۱۸۵۱۷) آمده و حاجی خلیفه هم بدین نام ضبط کرده است (کشف ۲ ر ۱۶۲۲) تکمله برو کلمان ۱۸۷۵.

(۴) مجموع من الاشعار : (۱۸/۱۶۶)

مجموعه اشعار البیرونی است که در معجم الادباء یا قوت (۱۷/۱۸۶) تا ۱۹۰ نام آن آمده است. تکمله برو کلمان ۱۸۷۵ و متن او ۳۸۱۱ عدد ۳ و تکمله ۱۸۰۰ عدد ۳.

(۱) مقدمه ۴۸ برنی ۱۲۸. ابو تمام حبیب بن اوس طایبی شاعر و ادیب مشهور عربی و عامل برید موصل بود (۱۸۸-۲۳۱ ق) که در ای کتب زیاد است. این شرح را یا قوت بخط خود بیرون دیده بود (ح)

(۲) مقدمه ۴۸ برنی ۱۲۹. در مقدمه آثار ارباقیه بقلم سخا و (س ۴۸) نام این کتاب مانند کشف الظنون است، که سادری بنجا ضبط یا قوت را آورده ایم. (ح)

(۳) مقدمه ۴۸ برنی ۱۲۸ و ۱۲۹.

(۴) سخا و برنی ذکر این کتاب برانداختند.

توجه:

ه ، سوترو ر ، ویدیمین و او ، ریچر «اشعار البیرونی» را بزبان المانی در سیمسی ، بهتر یک ۵۲-۵۳ (۱۹۲۰-۲۱م) ص ۶۱ تا ۶۶ ترجمه و شرح کردند.
(۲۹/۱۶۷) کتاب الدستور : (۱)
(س و تک ۳ ره) در معجم الا دبء یاقوت (۱۸۵۱۷) کتاب المعنون

با لد ستور آمده بنگرید عدد ۱۳۵ بالا . و باید گفت این هردو کتب جدا گانه می بوده است . یکی درباره حسن خط و دیگری در حسن خلق .
سید حسن برنی گوید : همین کتاب بیرونی که یاقوت نام آنرا آورده و به سلطان مودود تقدیم شده بود شرحیست جامع بر اخلاق (مستوف احاسن المحاسن) بنگرید : سید حسن برنی : ابن سینا و البیرونی تحقیق بر موافقت و مخالفت ایشان دریا دنامه ابن سینا ، جمعیت ایران کلکته ۱۹۵۶ م ، ص ۶ . (۲)

(۱) بر نی ۱۲۹ .

(۲) نام کتاب در معجم یاقوت الدستور است که مؤلف این رساله در انگلیسی کلمات دیگر را هم با آن چسپا نیده و باز از برنی نام مستوف احاسن المحاسن را نقل نماید که صحیح نیست.
من مقاله برنی را ندیده ام، ولی گفته یاقوت چنین است: و کتابه الاخیر المعنون بالستور الذی صنفه باسم شهاب الدوله ابی الفتح مودود ابن السلطان الشهد مستوف احاسن المحاسن (معجم الادب ۱۷-۱۸۵) ازین گفتار یاقوت فهمیده نمیشود که مستوف احاسن... کتابی در اخلاق بود، بلکه وی گوید که دستور بیرونی بر شرح بهترین اخلاق نیکو است (ح) .

(۳۰۱۶۸) رساله فی فهرست کتب محمد بن زکریا الرازی: (۱)
 این رساله تنها فهرست مؤلفات رازی نبود، بلکه فهرست تالیفات بیرونی
 را نیز در برداشت، که بعد از درج نامهای کتب رازی، در قسمت دوم این
 رساله تالیفات خود بیرونی نیز مندرج بود (درین کتابشناسی بعلامت ف به
 آن اشاره شده است). بنگرید: عدد ۱۳۸ بالا.
 یک نسخه خطی این رساله در لیدن بود عدد ۸۸۹.

چاپها:

این کتاب از روی مخطوطه لیدن بهمت پاول کراوس Paul Kraus در
 سنه ۱۹۳۶ م در ۵۱ صفحه چاپ شد، که سخاوتمندانه آثار الباقیه (ص
 ۳۸ تا ۳۸) آغاز این رساله را با قسمت دوم که مشتمل بر فهرست
 مؤلفات البیرونیست چاپ کرد.

ترجمه:

۵، سو ترور، وید یمن به همکاران او، رچر فهرست مؤلفات
 بیرونی را بزبان المانی در سپمسی، پیتزیگ ۵۲-۵۳ (۱۹۲۰-۲۱ م)
 ص ۷۱ تا ۷۹ نشر دادند (که یک ترجمه المانی متن عربی را سخاوت
 مقدمه آثار الباقیه (چنانچه گذشت) چاپ کرده بود.
 ج، روسکا: ترجمه فرانسوی این فهرست را در آیسس (۵) (۱۹۲۲ م)
 ص ۲۶ تا ۵۰ طبع و ترجمه سو ترور وید یمن را تکمیل کرد.

(۱) مقدمه ۳۸۹ برنی ۱۰۰ و ۱۰۹ و هم مقدمه کتاب حاضر را بنگرید.
 یاقوت گوید: کتابهای البیرونی فرایانند و من در وقفیه جامع
 مرو فهرستی از آن در ۶۰ ورق با خط ریز دیدم.
 شاید این فهرست ۶۰ ورقی جامع تمام مؤلفات او تا آخر عمرش
 بوده باشد (ح)

مقالات :

- ه، سوتر و ر، وید یمن و او، ریچر: مقاله المانی بر نسخ خطی مؤلفات البیرونی، در سیمسی، بیتر یگک ۵۲ - ۵۳ (۱۹۲۰ - ۲۱ م) ص ۵۵ تا ۹۶ (مقابله شود: ترجمه المانی مؤلفات البیرونی به نشانی (س و) در همین فهرست عمومی)
- ج، روسکا: البیرونی و حیات و مؤلفات الرازی (المانی) در آیسس ۵ (۱۹۲۲ م) ص ۲۶ تا ۵۰. نیز بنگرید: آیسس ۶ (۱۹۲۳ م) ص ۱۳۵.
- ای، سخاو: مقدمه آثار الباقیه ص ۱۱ تا ۱۴.
- د، ج بایلوت: بیلوگرافی البیرونی (فرانسه) در میدیو ۲ (۱۹۵۵ م) ص ۱۶۱ تا ۲۵۶ و - ۳ (۱۹۵۶ م) ص ۳۹۱ - ۳۹۶ ضما ئم آن.
- رگویرت مطالعات البیرونی بر مؤلفات رازی (المانی) در آورینتالیا ۲۷ (۱۹۵۸ م) ص ۱۹۸ تا ۲۰۲.
- محمد قدیر تره کی و سرور گویا: البیرونی ناشناس (فارسی) در مجله کابل ۵ (۱۳۱۴ - ۱۵ ش) ص ۹۱ تا ۹۶.
- سعید نفیسی: آثار چاپ شده ابو ریحان البیرونی (فارسی) اند و ایرانیکا ۵ - ۳ (۱۹۵۲ م) ص ۱ تا ۴.

(۳۱/۱۶۹) حکایة الالة المسماة السدس الفخری (الفخریه) (۱)

برو کلمان در تکمله خود (۱/ ۸۷۴) عدد ۲۰ از روی مخطوطه

(۱) مقدمه و برنی ندارد. معنی السدس را در انگلیسی Sextant

نوشته اند، که هر چیز تجدید شونده در هر شش روز و هم یک ششم دایره را گویند، ولی سکستینت برای تعیین طول و عرض جغرافی و دیگر مقاصد علمی هم استعمال میشود که شاید آنرا در عربی السدس منسوب به فخری گفتندی که یکی ازین آلات در سمرقند بود و البیرونی شرح آنرا درین رساله میدهد (ح)

بیروت این نام را مینویسد که آله السدس همواره در مؤسسات تحقیقی
سمرقند بوده است (بنگرید: ی، سا بلیر: تعمیر مجدد سمرقند (فرانسه)
در روزنامه لی موند پاریس ۳۰ ژون ۱۹۵۶ م).

مخطوطه این رساله در کتابخانه ل، شیخی بیروت (شماره ۲۲۳)
مخطوطت (بنگرید فهرست این کتابخانه ص ۱۰-۱۱) و همین لویس
شیخی در المشرق بیروت ۱۱ (۱۹۰۸ م) ص ۶۸ تا ۶۹ مقالتی درین
باره دارد.

(۱۷۰/۳۳) ریاضة الفكر والعقل: (۱)

برو کلمان در تکمله خود (۱/ ۸۷۴ عدد ۲) بحوالت یک مخطوطه
حیدرآباد این نام را ذکر کرده است که در فهرست آصفیه ۱/ ۷۹۸ مندرج
است.

(۱۷۱/۳۳) اجوبة المسائل الخوارزمية : (۲)

این کتاب را هم از روی ضبط تکمله برو کلمان ۱/ ۸۷۴ عدد ۲۲ میشناسیم
که از یک نسخه خطی تهران نام آنرا در آلمانی:

Antworten auf Fragen aus Khwarizm

ترجمه کرده و گوید که مشتمل بر پاسخهای پرسشهای ابن سیناست.

بنگرید: عدد ۱۳۷ و ۱۷۲ پایین.

نمره نسخه خطی تهران: ۲۵۹۹۳

(۱) مقدمه و بر روی ندارد.

(۲) ...چنین.

بر و کلمان در تکمله خود (۱ ر ۸۷۳ عدد ۲۳) نام این کتاب را از روی مخطوطه تهران شناخته است و از آن چنین بنظر می آید، که ردیست برابن سینا از ابو سعید احمد بن علی بنام البیرونی، که خود وی آنرا نه نوشته است. بنگرید: رساله البیرونی طبع پاول کراوس ص ۳۳-۳۴ از ابو سعید احمد بن علی بر البیرونی و ابن سینا (عدد ۱۳۷ و ۱۷۱ بالا هم دیده شود). نسخه خطی این رساله در تهران. نمره ۲۴۵۹۹ ر ۳.

(۳۵/۱۷۳) مجموعه من الحکم: (۲)

مجموعه گفتارهای حکیمانان البیرونی نیست که بیهقی و شهر زوری آورده اند و سخاو هم آنرا در مقدمه آثار الباقیه نقل کرده است (ص ۵۲ تا ۵۳) بنگرید: تکمله برو کلمان ۱ ر ۵۵۷ تا ۵۵۸ عدد ۱ و متن او ۱ ر ۳۲ عدد ۱. (برای شرح حال ظهیرالدین ابوالحسن علی بن ابوالقاسم زید البیهقی مؤلف)

(۱) همچنین برو کلمان این نام عربی را نیآورده و همین مطلب را با آلمانی نوشته است:

شاید احمد سعید خان از روی آلمانی آنرا عربی ساخته و یاد در نسخه تهران چنین باشد (ح)

(۲) مقدمه دبرنی ندارد، علی بیهقی و شهر زوری چند سخن حکیمانان مفید البیرونی را نقل کرده اند که متن هر دو با هم نود یکست، ولی در هیچ یکی از این دو کتاب تصریح نشده که بیرونی کتابی بدین نام داشت، برو کلمان و مؤلفان دیگر نیز درین باره خاموشند و دانسته نمیشود که جناب احمد سعید خان این نامرا از کجا آورد؟ محققان غربی نیز این چند سخن او را به آلمانی ترجمه کرده اند، ولی کتاب مستقلاً نیست، بنا برین تا وقتیکه درباره این کتاب سند صریحی بدست نیاید، این نامرا باشک و تردید می بینیم. (ح)

تتمة صوان الحکمه بنگرید : بروکلمان ۱۶۸۱ عد ۱ و تکمله او ۱۸۵۰
 عد ۱۰۱. شمس الدین محمد بن محمود لشهر زوری مؤلف روضه الافراح
 و نزهة الارواح است .

ترجمه :

۵ ، سوتر وای ، ویدیمن و او ، ریچر این گفتار های حکیمانه پوریحان را
 در سیمسی ، بیتریک ۵۲-۵۳ (۱۹۲۰-۲۱) ص ۶۳ تا ۶۶ با لغاتی ترجمه و
 تحشیه کرده اند .

* (۱۷۴ / ۳۶) ترجمه کتاب سامکپییه : (۱)

ذکر ترجمه این کتاب در کتاب الهند بیرونی آمده است (مقدمه متن عربی
 کتاب الهند طبع ۱۸۸۷ ص ۳ و مقدمه ترجمه انگلیسی سخاو ، ص ۳۸)
 شاید مربوط بموضوع کتاب عدد ۹۷ بالا باشد .

(۱) البیرونی در کتاب الهند گوید : که من دو کتاب را در باره
 معرفه اصل عالم و شناسایی کائنات ال هندی بهربی در آوردم که
 یکی سامکپییه SAMKHYA است (ص ۱۰) شاید این همان کتاب نمره
 (۹۷) بالا باشد ، زیرا سانه ، سامکه ، شامکه اشکال مختلف
 یک کلمه سنسکریت است ، و مراد از ان یک شعبه فلسفه هند است که
 موضوع آن بحث و تحقیق است بر موجودات . پس این کتاب بر اهرام یک
 اثر جداگانه مستقل نتوان شمرد . (ح)

* (۳۷ / ۱۷۵) ترجمه کتاب فی الاصول الهندسه لا قلیدس
الی لغة الهند (۱)

ترجمه کتاب الاصول الهندسه، که تحت نظر البيروني از عربي به سنسکریت
شده است .

(بنگرید: مقدمه متن عربي کتاب الهند، ص ۵ و هم بنگرید عدد ۳۵۹ و ۳۵۹۳ بالا)

❧ (۳۸ / ۱۷۶) ترجمه کتاب المجسطی لبطلمیوس الی لغة الهند : (۲)
این کتاب هم مانند ۱۷۵ از عربي به سنسکریت ترجمه شده بود (بنگرید عدد ۱۳۳).

(۱) کتاب اصول هندسه تألیف اقلیدس صوری فیثاغوری EUCLIDE
دانشمند یونانی (۲۸۳-۳۰۶ ق م) است، که از مبادی هندسه سطحیه
شمرده می شود و ترجمه ها و شرحی بزبان عربي دارد و از آن جمله
است :

۱- ترجمه عربي حنین بن اسحاق (۸۱۰-۸۷۳) بشرح ابوالعباس
نیریزی که با ترجمه لاتینی بسمی بستیورن و موسیو هیپور که در کوینها که
۲۱۸۹۳ طبع شد .

۲- ترجمه عربي حجاج بن مطر جزو اول با ترجمه لاتینی بسمی
همین دو نفر در همان شهر و همان سنه همچنین ترجمه های ثابت بن قره
حرانی متوفای ۲۸۸ ق و ابو عثمان دمشقی و غیره (معجم المطبوعات) که
بقول حاجی خلیفه ترجمه های ثابت و حجاج شهرت داشت .
چون اصل ترجمه سنسکریت در دست نیست ، بنا برین نمیتوان
گفت که البيروني از کدام ترجمه عربي آنرا به سنسکریت ترجمه
کرده باشد . (ح)

(۲) مجسطی بمعنی ترتیب از اصول کتب هیئت و تألیف بطلمیوس
EUCLIDE متوفای ۲۱۶۷ است که آنرا هم حنین و حجاج و ثابت و غیره
بعربي در آورده اند و طوریکه در نمره (۱۴۴) گذشت بوریحان آنرا
تلخیص کرده بود ، ولی معلوم نیست که از کدام متن قدیم عربي
تلخیص و ترجمه سنسکریت شده باشد . (ح)

* (۳۹/۱۷۷) ترجمه کتاب فی الا صطرلاب الی لغة الهند: (۱)
ما نندکتاب نمر. ۱۷۵ البیرونی کتاب اصطرلاب خود را به سنسکریت در
آورد، شاید اصل کتاب فی استیعاب عدد ۶۴ بالا باشد.

(۲/۴۰) رساله ابی نصر فی جواب مسائل الهندسه: (۲)
رساله یی بود از ابونصر منصور بن علی بن عراق خوارزم شاه درپاسخ
۱۵ پرسش البیرونی درباره مسائل هندسی ونجومی وهیئت، که مخطوطه آن
در بانگی پور است شماره ۲۳۶۸۱۹.

چاپ:

این کتاب بنام رساله فی الجواب عن مسائل الهند منیه در مجموعه ۱۳
رساله ابونصر منصور از طرف دائرة المعارف عثمانیه حیدرآباد دکن در سنه
۱۹۳۶م در ۲۱ صفحه چاپ شده (بنگرید عدد ۱۱۷ تا ۱۲۵ بالا و ۱۷۹ پایین).
در مقاله مذکور در عدد ۱۱۷ بالا، ذکر این رساله هم هست.

(۳/۴۱) فصل من کتاب لا بی نصر فی کرية السماء: (۳)
ابونصر منصور سابق الذکر کتابی برکروی بودن سماء CELESTIAL
SPHERE نوشته بود، که یک فصل آنرا برای البیرونی ترتیب کرد.
نسخه خطی بانگی پور ۲۳۶۸۲۲.

چاپ:

این رساله نیز در همان مجموعه رسائل بالا در ۲۱ صفحه در سنه ۱۹۳۶م
در حیدرآباد دکن از طرف دائرة المعارف عثمانیه چاپ شد (بنگرید ۱۱۷ تا ۱۲۵
و ۱۷۸ بالا).

(۱۸۰/۴۲) کتاب ابی ریحان الی ابی سعید : (۱)

در باره دو مسئله مثلثات فضایی که همان ابو نصر منصور بن علی بن عراق طرح کرده و از روی مخطوطه لیدن شناخته شده ، ولی این مخطوطه در آخر خود کتابی بنام «نسخة کتاب ابوالریحان الی ابوسعید رحمهم الله ؟» دارد ، که پس از اندک تأمل حدس زده میتوانیم که این رساله را ابوریحان به شاگردش ابوسعید السجزی فرستاده باشد ، گویا تحفه استاد است به شاگرد خود .

(تکمله بروکلمان ۱۱۶۱ و ۸۶۲ و ۸۶۳ عد د ۱۷) .

نمره نسخه خطی لیدن ۱۰۰۷ است .

* (۱۸۱/۴۳) غرة الزیجات او غرة الازیاج و معناه زیج بجیا نند: (۲)

البیرونی این زیج را از سنسکریت بعربی ترجمه کرد ، که مؤلف آن ویجای ننده VIJAYA NANDA و نام کتاب کوه نه تیلکه KARANA TILAKA است ، و در ۶۷ ورق بر نجوم هندی بزبان سنسکریت کتاب ارزشمندی بود

(۱) مقدمه و برنی ندادند . این ابوسعید سیستانی و معاصره

البیرونیست ، که احمد بن محمد هیدالجلیل سجزی نام داشت ، و البیرونی شرح ماههای سیستانی را از نقل نماید (آثار الباقیه ۴۲) البیرونی در کتاب الاستیماب خود مینویسد که ابوسعید به حرکت زمین عقیده داشت و بر بنیاد این نظریه خود اصطلاحی ساخته بود . از دانشمندان قدیم اسلامی همین عالم سیستانی در آتوق نظریه حرکت زمین را تأیید کرده بود (ح) .

(۲) نسخه مخطوطه واحد غرة الزیجات در گاه بیرمحمد شاه

چنین آغاز میشود : زیج بجیا نند البانارسی الذی سماه کر نه تیلکه و معناه غرة الزیجات . قال الاستاد ابوالریحان محمد بن احمد البیرونی کنت وجدت فی الهند زیجا معتصراً عمله بجیا نند بن جیا نند و هو احد المفسرین ببلد البانارسی . . . و سماه غرة الازیاج ، و احب بعض اصداقنا نقله الی العربی . . . و ترجمته علی وجه الی ان الحق بعض علماء . . . اسلام کلمبر ۳۵ نمره ۲ - اپریل ۱۹۶۳ ۲ (ح) .

که فقط یک نسخه خطی آن در درگاه پیرمحمد شاه احمدآباد گجرات (هند) محفوظ است. از علمایی که بر البیرونی چیزی نوشته اند هیچ یکی ذکر این کتاب را کرده اند و لی این ترجمه عربی بدست خود البیرونی انجام یافته، و وی کرده نه تیله که یا غرة الزیجات را در چندین جای نام می برد و در کتاب الهند خود (ص ۱۲۱، ۲۶۶، ۲۸۹، ۳۳۶، ۳۸۳، ۳۹۲، ۴۱۰، ۴۱۹، ۴۲۰، ۴۱۱، ۵۱۳، ۵۱۴) طبع حیدرآباد) و هم در قانون مسعودی (طبع حیدرآباد، ص ۹۷۳، ۱۳۱۳) و نیز در تمهید المستقر (طبع حیدرآباد ص ۲۷، ۳۲) و در افراد المعال (طبع حیدرآباد، ص ۱۰۷، ۱۳۶، ۱۵۲) مطالبی را از آن اقتباس نماید.

نسخه خطی کتاب بخانه درگاه پیرمحمد شاه احمدآباد از انروزمندان و مهم است که نسخه سنسکریت این کتاب بنام کرده نه تیله که اکنون معلوم نیست و تنها همین ترجمه عربی آن باقی مانده است. اگر چه علمای متعدد دهند بدریافتن متن سنسکریت این ز بیج کوشیدند ولی موفق نشدند.

چاپ :

گویند کتاب غرة الزیجات البیرونی که خصوصیات طباعتی آن بدست نیامده در پاکستان چاپ شده است (!).

ترجمه :

سید صمد حسین رضوی: ترجمه انگلیسی کتاب واحدونا شناخته البیرونی بنام غرة الزیجات یا کرده نه تیله که در اسلامک کلچر ۳۷ (۱۹۶۳ م) ص ۱۱۲ تا ۱۳۰ و ۱۶۷ تا ۱۸۷ و ۲۲۳ تا ۲۴۵.

همین مجله ۳۸ (۱۹۶۴ م) ص ۴۷ تا ۷۴ و ۱۹۵ تا ۲۱۲ و جلد ۳۹ (۱۹۶۵ م) ص ۲۶ تا ۲۷ و ۱۳۷ تا ۱۸۰.

مقالات :

بزرگان انگلیسی در شماره های معتد دمذکور فوق اسلامک کلچر.

سید ابوظفر ندوی: یک کتاب نو یافت ابو ریحان بیرونی (اردو) در مجله معارف اعظم گهر ۲۸ (۱۹۳۱ م) ص ۲۱۳ تا ۲۱۶.

کتاب اللغات: (۱) (۴۴/۱۸۲)

این کتاب را بوسیله جامع بها درخا نی تالیف غلام حسین جونپوری ۱۸۳۵ م (ص ۱۹۸) می شناسیم، که در علم مرا یا و مناظر (۲) بود. جونپوری گوید که وی چها رشکل را از کتاب اللغات البیرونی انتخاب کرده است. ولی هیچ یکی از محققان و مستشرقان نام آنرا متذکر نشده اند (مقابله کنید: البیرونی تالیف سید حسن برنی طبع دوم ۱۹۲۷ م ص ۱۲۸).

* (۱۸۳/۴۵) ترجمه مافی بولیسسه - سدها نته: (۳)

مانند کتاب عدد ۱۷۵ خود البیرونی در کتاب الهند نام این کتاب را آورده است (مقدمه ترجمه انگلیسی ص ۲۳ و جلد اول ص ۱۵۳) که از سنسکریت به عربی ترجمه کرده بود (مقابله شود: برنی ۱۲۷) متن سنسکریت این کتاب تالیف برهمه گوپته BRAHMA GUPTA است. (عدد ۵ با لادیده شود).

(۱) برنی ۱۲۸. دیگر هیچکسی بلد کر آن نپرداخته.

(۲) علم المرایا یا علم الانکاس OPTICS شعبه نهایی و مهم ریاضیات قدیم است که البیرونی آنرا علم اللغات نامیده و عبارتست از بیان مسائل دیدن و روشنی و اشعه بر اصول مثبت علمی ریاضی این کتاب بقول جونپوری تا سال ۱۸۳۵ در هند موجود و معلوم بود ولی بعد از آن دیده و شنیده شده و شاید وقتی مخطوطه آن بدست آید. (ح)

(۳) برنی این کتاب را بانی ساسی دهانت تالیف برهم گوپت مینویسد (۱) البیرونی گوید: که کلمه «سندهندا» از سدها نده ساخته شده و هندیان درست و مستقیم و تبدیل ناشونده را گویند و بر تمام آن علوم اطلاق میشود که به نجوم تعلق دارد، و این کتابها پنج اند که سور آن پلس سدها نده Pulisa—Siddhanta و منسوب به بولیس یونانی باشد (کتاب الهند ۱۱۸) چنین بنظر می آید که این کتاب از یونانی به سنسکریت ترجمه شده باشد. سدها نته کلمه سنسکریت و بمعنی Exact است که در پشتهو (سیده) گوئیم، ذکر بولیسسه سدها نته در ترجمه انگلیسی کتاب الهند مکرر است (ص ۲۰۴، ۲۳۷، ۴۴۷ و جلد ۲ ص ۴۳) (ح)

تعلیقات

(۱)

تحقیق تاریخ وفات ابوریحان بیرونی

سال ۱۹۷۳ هزارمین سالگره پیدایش ابوریحان بیرونی است . که با تفاق مؤرخان صبح پنجشنبه ۳ ذیحجه ۲۶۲ ق = ۳ ستمبر ۱۹۷۳ م چشم بدنیا گشوده است . این تاریخ پیدایش وهم تاریخ وفات اورا که بعد ازین می آید نخستین بار ابو اسحاق ابراهیم بن محمد تبریزی مشهور به غضنفر طبیب که یکی از بیرونی شناسان قرن هفتم هجری بود در المشاطه لرساله الفهرست تعیین کرده است . وی این رساله را در شرح رساله فهرست تعلیقات محمد بن زکریا رازی تألیف بیرونی نوشته است .

غضنفر طبیب تبریزی همان شخصیت معاصر مولانا جلال الدین بلخی است که در سنه ۶۷۸ ق و ۱۲۷۹ م در قونیه نسخه خطی کتاب الصیدنه البیرونی را در ۱۳۴ ورق نوشت که اکنون در کتابخانه بروسه ترکیه محفوظ است . این طبیب بیرونی شناس در همان شهر قونیه مرده و قبرش تاکنون نزد استگانه راه آهن قونیه معلوم است .

رساله‌ئی که البیرونی در بیان مؤلفات محمد بن زکریا را زی در ۲۷ ق
 بعمر ۶۵ سالگی خودنوشت و در آن تألیفات خود را هم تا همین سال شرح
 داد. غضنفر تبریزی آنرا ترتیب و تعلیق کرد و در آن معلومات دقیقی
 در باره ولادت و وفات البیرونی فراهم آورد که شرحش چنین است:

رؤیای البیرونی و وفاتش در ۴۴۰ ق:

البیرونی در ساله‌ئی که بر فهرست مؤلفات محمد بن زکریا را ازی در سنه
 ۲۷ ق نوشت گوید که عمر من به ۶۵ سال قمری و ۶۳ سال شمسی رسیده
 و توفیق ختم مولفاتی را آرزو دارم که تا کنون از محقق تسوید به تبییض
 نرسیده اند و من در شب تحویل سال ۶۱ عمرم در خواب دیدم که
 بتر صد هلاله موی دیده نمیتوانم. درین اثنا هاتقی گفت: بگذار که
 آنرا یکصد و هفتاد بار خواهی دید (که جمله ۱۰۰ سال دو ماه شود) (مقدمه
 آثار الباقیه ۳۶)

در نقل رؤیای البیرونی غضنفر تاریخ این رؤیای ۷ شوال ۳۲۳ ق نوشته که
 ختم سال ۶۱ عمرش باشد. و اگر ۱۰۰ سال و دو ماه را بر آن بیفزاییم باید
 سال وفاتش ۳۳۸ ق باشد.

ولی این اعداد نسخه بدلی هم بر حواشی نسخه خطی لیدن دارند.
 که بجای یکصد و هفتاد بار ۱۹۰ بار است و این ۱۵ سال و ده ماه باشد و
 اگر این مقدار را بر ۳۲۳ بیفزاییم تاریخ وفاتش باید در ۳۳۸ ق باشد.

قدیمترین روایتی که درباره تعیین سال وفات البیرونی داریم بشرح ذیل
 است و تا وقتی که نقیض مدلل دیگر آن بدست نیاید. همین روایت در خور قبول است:
 غضنفر می نویسد:

«امام فاضل ابوالفضل سرخسی مؤلف کتاب جوامع التعلیم که از ملازمان نزدیک و مخصوصان شاگردان البیرونی بود. برحاشیه یکی از کتابها امام رئیس (مراد البیرونی است) نوشته بود: شیخ عالم رحمه الله بعد از ثلث اول شب جمعه ۲ رجب سنه ۴۴۴ ق وفات یافت خدا تر بت اورا روشن گرداناد.»
 هم وی گوید:

«جای دیگر بخطی دیگری دیدم که عمر حکیم ابوریحان البیرونی بردالله مضجمه ۷۷ سال و ۷ ماه قمری بود.» بنا برین روایت هم سال و فاتش ۴۴۴ ق باشد زیرا سال ولادت او ۳۶۲ + ۷۷ سال و ۷ ماه = جمله ۴۳۹ سال و هفت ماه است که امتداد ۴۴۴ ق باشد.

مؤید دیگر:

عبدالحی بن ضحاک گردیزی که زین الاخبار خود را بین سال ۴۴۱ و ۴۴۲ ق در غزنه نوشت دوبار درین کتاب ذکری از خواجه ابوریحان محمد بن احمد البیرونی با دعائیه (رحمه الله) دارد (ص ۲۱-۲۵۲) که گو یا پیش سالهای ۴۴۱ و ۴۴۲ ق مرده بود. چون عبدالحی گردیزی صحبت ابوریحان را در ک کرده بود و در زین الاخبار دوبار تصریح نموده و هم از مطالبی را شنیده و در کتاب خود به سماع مستقیم نقل کرده است. بنا برین این قول معاصر از همه ثقه تر و قابل قبول است. که غضنفر تبریزی در تعلیق خود بر ساله فهرست، محاسبات نجومی این ولادت را با وقت و صراحت بسا لهای فرس و یونان و درجه های طالع و وقوع سیارات در درجات بروج نیز ضبط کرده است. بدین نهج بیرونی در سال ۴۴۱ ق که آغاز تألیف زین الاخبار باشد حتما مرده بود. و قولین گردیزی و غضنفر با هم تطابق دارند.

تعیین و فات در ۴۴۲ ق متشاء این سهو

با روایات موثق و نا قابل تردید فوق بر خی از نویسندگان غربی ، تاریخ وفات البیرونی را ۴۴۲ ق دانسته اند ، که بعضی از شرقیان هم به تقلید ایشان این سهورا صحوشمرده ونوشته اند ، مانند احمد سعیدخان نویسنده این کتا بشناسی در مقدمه ودکتر سید حسین نصر در رساله «معرفی یکک دانشمند و محقق برجسته» که در سنه ۱۳۵۲ ش بمناسبت هزاره ابوریحان در تهران چاپ شده است .

از عصر سخاو (۱) مترجم و ناشر آثار البیرونی در اروپا وبعد از آنکه ه . سوتر وای . وید یمن در سنه ۱۹۲۱ م و هم بویلوت بیلوگرافی مکمل اورادر ۱۹۵۵ م نشر دادند وهم محققان شرقی امثال علامه دهخدا و علامه جلال همائی وسید حسن برنی ومحمد عنایت الله وغیرهم شرح حال وآثار و افکار اور انوشتند قول مسلم همان روایت غضنفر تبریزی بود که سال وفاتش ۴۴۰ ق باشد .

ولی در ۱۹۰۲ م خانم انیتی بیوریج (۲) مقالتی را بر معرفی کتاب الصید له البیرونی در مجله جمعیت آسیائی لندن (۳۳۳) انتشار داد . ودر آن نوشت که این کتابرا البیرونی در حدود ۱۰۵۰ م = ۴۴۲ ق بعمر (۸۰) سالگی در آخر عمرش تألیف کردو بنا برین وی در سنه ۱۰۳۶ م = ۴۳۲ ق نمرده است .

ظاهراً بیوریج که سال ۴۴۲ ق را آخر عمرش قرار داده از روی مطالعه رساله فهرست البیرونیست که آنرا بعمر ۶۵ سالگی در سنه ۴۲۷ ق نوشته است . وی در این رساله گوید که از روی خوابیکه دیده ام ۱ سال ودوماه دیگر هم زنده خواهم بود .

(1) Karl Edward Sachau نستشرق المافی ۱۸۳۵-۱۹۳۰ م

(2) Mrs. Annette Beueridge

خانم بیوریچ مدت ۱ سال و دو ماه را بر ۲۷ م افزوده ، که مطابق با ۲۲ م ق و عمر ۸۰ سالگی است .

ولی این سهواست ، زیرا البیرونی تصریح کرده که این خوابرا در تحویل سال ۱۱ عمر خود دیدم که سنه ۲۲ م ق باشد نه ۲۷ م ق که این رساله را می نوشت .

خوب ! حالا اگر مادر ۲۲ م ق عمر او را - ۱۱ سال بشماریم و ۱ سال و ۲ ماه دیگر را بر آن بیفزاییم ، باید سال وفاتش ۲۸ م ق و عمرش ۵۷ ساله باشد که اینهم باقول غضنفر مطابقت ندارد و از این رو باید ضبط حواشی نسخه بدل مخطوطه لیدن را که - ۱۹ - باردیدن هلال مساوی با ۱۵ سال و ده ماه باشد . صحیح بشماریم که همان عدد ۲۲ م ق را بدینطور تأیید میکند :

$$۲۲ م ق + ۱۵ سال و ده ماه = ۲۲ م ق$$

منشاء سهویوریچ ، غلط خوانی متن رساله فهرست مؤلفات محمد بن زکریا رازیست و الاقول غضنفر با محاسبات دقیق او بسند ضعیف ابوالفضل سرخسی شاگرد البیرونی ثقه تر و در خورا اعتماد است الا در صورتیکه قول دیگر ثابت تر از آن بدست آید ، که از حیث قدمت و ثقت استوار تر از قول غضنفر و ضبط سرخسی باشد .

((۲))

آیا بور یحان خراسانیست یا خوارزمی؟

شخصیت جلیل علمی افغانستان بور یحان محمد بن احمد البیرونی در بین ملل آسیای میانه باین معنی محترمست که وی در خراسان و خوارزم و گرگان و غزنه و هند عمری را در دربارها و تحقیقات علمی گذرانیده و بیش از ۱۸۰ جلد کتاب و رساله را در موضوعهای مختلف نوشته بود.

اکنون که ما سالگره هزارم تولد او را تجلیل میکنیم بهتر است بدانیم که اصل وی از کجاست؟ و چرا او را خود را بیرونی می گفته است؟ و این بیرون در کجا بود؟

بور یحان که در ذیحجه ۳۶۲ ق = ۳ سپتمبر ۹۷۳ م تولد شده بود، ایلیم جوانی خود را پیش حکمرانان آل عراق در کت خوارزم که شهری بود بدست راست یعنی شرق مجرای جیحون گذرانیده و چون در سنه ۳۸۵ ق آخرین حکمرانان این خاندان ابو عبدالله محمد بن احمد بن عراق خوارزم شاه کشته شد و قلمرو او بدست ماسون بن محمد از خوارزم شاهیه آل ماسون افتاد بور یحان به گرگان رفت و از سنه ۳۸۸ تا ۴۰۳ ق در ظل حمایت حکمدار آنجا قابوس بن وشمگیر زیاری قرار گرفت که درین وقت عمرش ۲۷ سال بود و آثار الباقیه خود را هم بنام این امیر گرگان در حد و ۳۹۰ ق نوشت. چون ماسون بنان در خوارزم بجای آل عراق در شهر گرگانج جرجانیه (عرب) متمکن شدند، بور یحان در حد و ۴۰۰ ق ۱۰۱۰ م از گرگان واپس به دربار جرجانیه پیوست و چون در سنه ۴۰۷ ق سلطان محمود شاهنشاه

غزنه، خوارزم را کشتود و مامونیان را از بین برد، بوریحان را هم در بهار ۴۰۸ ق ۱۰۱۸ م بدر بار غزنه با خود آورد و بعد ازین عمر وی تا ۴۴۰ ق در غزنه و هند گذشت و بتاریخ ۳ رجب همین سال ۱۳ د سمبر ۱۰۴۸ م بعمر ۷۷ سالگی در غزنه از جهان رفت.

در نسبت این مردنا مورد اتادور و ایت بما ر سیده که یکی بیر و نی منسوب به بیر و ن و دیگر خوارزمی باشد و در تمام آثار خود او و نویسندگان معاصرش مانند عبدالحی گردیزی در زین الاخبار و ابو الفضل بیهقی در تاریخ مسعودی که هر دو در غزنه بوده و او را دیده اند و بیهقی از مسامیر خوارزم او فصلی نقل نموده و همچنین در تتمه صوان الحکمه علی بیهقی تنهابه نسبت بیر و نی یاد شده و کسی او را خوارزمی نگفته است و حتی در کتب انساب و رجال هیچکسی او را در تحت عنوان خوارزمی ذکر نکرده و در انساب سمعانی و اللباب ابن اثیر (۱۶۰۱) نیز زیر کلمه البیرونی ذکر او آمده است.

ولی برخی مؤلفان مابعد باعتبار اینکه بوریحان مدتهدار خوارزم و هر دو پایتخت آن (کث و گرگانج) بوده اورا خوارزمی هم شمرده اند، چنانچه ین نسبت را در معجم الادباء یاقوت حد و د ۶۰۰ ق (۱۸۰۱۷) البیرونی الخوارزمی میخوانیم و قفطی هم در تاریخ حکماء حدود ۶۰۰ ق (ص ۱۳۵) و ابواسحاق ابراهیم بن محمد بن غضنفر تبریزی در حدود ۶۳۰ ق در المشاطه شرح فهرست آثار رازی از البیرونی و سیوطی در ربغیة الوعاة (۱۱ ر ۵۰) و به تبع ایشان سخا و در مقدمه ترجمه انگلیسی کتاب الهند (ص ۹) هم چنین می نویسند.

اگر چه انتساب بوریحان به خوارزم مردود نیست زیرا اکثر عمرش

درخوارزم گذشته ولی اینکه بیرون را جائی بیرون خوارزم شمرده اند مورد تأمل است .

چون از خود بوریحان درباره موقعیت بیرون چیزی باقی نمانده، بنا برین در مدت یک قرن بعد از وین مؤرخان درین باره اختلاف وجود داشت و حتی برخی از مؤلفان معتبر مانند شمس‌الدین محمد بن محمود شهرزوری در نزهة الارواح حدود ۶۰۰ ق و ابن ابی اصیبعه در عمیون الانباء حدود ۶۵۰ ق و ابوالقدا در تقویم البلدان و به تقلید بی تحقیق ایشان، موسیورینو و شمس العلماء عبدالغنی هندی در تاریخ ادبیات فارسی قبل از مغل، بین بیرون و نیرون که در مسند بود التباس کرده و بوریحان را اسندی هم شمرده اند ولی ما این اشتباه بسیار مخیف را رد کرده و حتی زیاده زین در خورتذکار نمی شماریم . چنانچه قبلا هم جمعی از دانشمندان امثال سیدحسن برنی و دهخدا و محمد قزوینی و غیرهم بدین اشتباه ملتفت شده اند .

اما درباره نسبت بیرونی قدیمترین شرحی که بعد از ذکر مطلق آن در کتب معاصرین او گردیزی و ابوالفضل بیهقی موجود است در کتاب الانساب عبدالکریم بن محمد سمعانی در حدود ۵۵۰ ق چنین آمده که بیرونی بکسره با وسکون یا نسبت است به بیرون خوارزم زیرا کسیکه از خارج شهر بوده و از نفس آن شهر نباشد خوارزمیان گویند: فلان بیرونی است و بزبان خود گویند آن انبیزک (ابزیل) است (الانساب ص ۹۸) این نوشته سمعانی خود معرف این مطلب است که وی نسبت بیرونی را بشهر خاصی نمیشناخت و این نسبت را صفتی می شمرد که بر تمام مردم اطراف خارج شهر اطلاق میشد، ولی جای تعجب است که در طول تاریخ هیچکس در هیچ جایی غیر از بوریحان بدین گونه نسبت منسوب نگشت ؟

و از جمله رجال خوارزم هم شخص دیگری را بدین صفت نمیشناسیم و این وجه نسبت هم در معاصرین بو ریحان نبود و فقط یکصد و ده سال بعد از وی حدس سمعانی فقط در مورد شخص بو ریحان خلق شد و این وجه تسمیه در جای دیگر باشخص دیگری چه خوارزمی و چه غیر آن دیده و شنیده نشده است و نه هر شهری در بیرون خود آبا دیها داشته و جغرافیون عرب و عجم آنرا ربه بفتحتین و منسوب بدان را ربه بضمی گفتندی (اللباب ۱، ۴۵۸) یاقوت حموی که پنجاه سال بعد از سمعانی و یک و نیم قرن پس از بیرونی در همین خراسان و خوارزم گشت و گزارشی داشت وی هم گوید که من از مردم در باره شهرت بیرونی باین نسبت پرسیدم زعم مردم چنان بود که وی در خوارزم مدت کمی بوده و اهل خوارزم هر غریب (نووار) را بیرونی گویند و من هم گمان برم که از اهل روستا بود.

این تصریحات یاقوت در معجم الادباء (۱۷، ۱۸۰) بوضاحت میرساند که وی از زعم مردم سخن میگفت و خود وی هم به ظن مینوشت نه از روی حتم و یقین و هم از بیروست که پس از سمعانی و یاقوت هنگامیکه عزالدین علی بن محمد ابن الاثیر در حدود ۶۲۰ ق اللباب خود را در تهذیب انساب تالیف کرد این زعم سمعانی را که اصالت و ثقتی نداشته نوشت و فقط البیرونی را بکسر با و سکون یا ضبط کرد و گفت: المشهور به هذه النسبة ابو ریحان المنجم البیرونی (۱، ۱۶۰).

اکنون روشن شد که روایت واحد و شاذ سمعانی در باره انتساب البیرونی به بیرون شهر خوارزم بسبب شدن و ذوندت آن و اینکه تنها این نسبت در باره بو ریحان آمده نه در باره دیگران مورد تامل است و این ضعف و تردید در زعم و ظن یاقوت هویداست که در آخرا بن اثیر حتی از ضبط و نقل آن

ساکت ماند و اگر این داستان را بیدیریم باید بیرون را شهری و قصبه‌یی خاص ندانیم.

ولی در عین زمانیکه سماعی زندگی داشت امام ظهیر الدین ابو الحسن علی بن زید بیهقی متوفای ۵۶۵ ق تتمه صوان الحکمه را عربی نوشت و در آن گوید: و بیرون التي هي منشاء هو مولده ببلد طيبة فيها غرائب وعجائب ولا عرفان الدر ساكن الصدف (ص ۶۳) و این جمله عربی را در دره - الاخبار چنین ترجمه کرده است:

« و بیرون که منشاء و مولد اوست از بلادیست که به طیب هوا و صفای آب و نزاهت اطراف مشهور است » (ص ۵۰)

ازین تصریح بیهقی که خوارزم را هم دیده بود برمی آید که بیرون شهری بود خوش آب و هوا و تنها اطراف و روستای خوارزم را بیرون نگفتندی و بنا برین افسانه شاذ و روایت واحد یکصد سال بعد سماعی و اظهار شک و زعم و ظن یا قوت و سکوت عالمانه ابن اثیر دلالت دارد بر اینکه تصریح یقین آلود بیهقی معاصر سماعی قوی تر است و اگر ما مؤیدی دیگر بر آن داشته باشیم پس مقام آن بدرجه یقین متأخم به حقیقت می رسد.

بیانید در کتب تاریخ و جغرافیا تصفح و جستجوی خود را دوام دهیم: نخست این نکته را فراموش نباید کرد که خود بوریحان نسبت خود را به بیرون به فتح اول و سکون یا نوشته و قرار یکه مستشرقان لسانی کرینکو گوید در نسخه تحدیدنها یات الاماکن (کتابخانه فاتح در استانبول) که در سنه ۱۶۱۶ ق به خط خود بیرونی نوشته شده این کلمه را به فتح اول و سکون دوم ضبط کرده است (اسلامیک کالج ج ۶ ص ۵۳۰ و الادب

الجغرافی (۱۲۵) و ازین هم برمیآید که زعم بعضی از فضلا که مراد از آن وانمودن صدای مشیج یای مجهول باشد درست نیست، زیرا صدای یای مجهول در کلمه بیرون وقتی تحقق پیدا میکند که ما قبل آن کسره باشد و هم ازین روست که در نسخه انساب سمعانی طبع عکسی اوقاف گیب از روی نسخه خطی لندن و هم در طبع حیدرآباد (۲ ر ۳۹۲) به صراحت بیرون بکسر الباء الموحده بهمان معنی خارج البلد و انبیک خوارزمی است. (۱)

و بنا برین باید گفت که خودبو ریحان نسبت خود را به بیرون (بفتح اول) منسوب به شهری بدین نام میدانسته است، نه اینکه وی از روستا و خارج بلد و غریب شهر بوده باشد ولی چون بیرون به کسر اول شهرت داشت بر زبانها افتاد، و ازان داستان خارج البلد و انبیک سمعانی برآمد و چنانچه گفتیم بالاتر آنرا به بیرون سند هم کشانیدند.

بسکه بستند بر و برگ و ساز

گرتو بینی نشناسیش با ز

اکنون بعد ازین روایات متضاد که درباره نسبت بیرونی به شهری یا بروستانی به کسره یا ففتح اول و هم تسمیح آن به بیرون وارد شده، سراغ این معضله را در کتب ما بعد می یابیم بدینگونه:

بیرون و درون:

در وقایع جنگهای صفویان با حکمرانان ماوراءالنهر در قرن ۱۱ هجری که از

(۱) قراریکه طبع هیدالرحمن یمانی در حاشیه همین مطلب کتاب الانساب می نویسد در نسخه خطی کتابخانه کورلو استانبول نسبت الپیرونی بفتح باء است (ص ۳۹۲ ج ۲ طبع ۱۹۶۳-حیدرآباد کن) و ازین هم برمی آید که در نسخ قدیم به تقلید ضبط خود الپیرونی به فتح باء بود و بعد ازان آنرا مطابق تلفظ کلمه بیرون در کسره ساخته اند. (ح)

فاحیت نسا و ایبورد در شمال خراسان ذکر می‌سیر و د از قلعه های درون و بیرون هم نامی برده میشود مثلاً اسکندر بیگک تر کمان که عالم آرای عباسی را بنام شاه عباس نوشته در چندین جای ذکر می‌کند از قلعه درون دارد در صفحه دوم عالم آرا جائیکه احوال او زبکیه را با توجه شاه عباس به خراسان مینویسد چنین گوید :

« حاجی محمد خان ولایت نسا و درون را از تصرف نورمحمد خان بیرون آورد . »

باز گوید :

« کمر همت به تسخیر ولایت نسا و ایبورد و درون بست »

جای دیگری آرد :

« او یماقات صابین خانی که در حدود نسا و درون و باغباد مسکن دارند »

(تلخیص از نسخه خطی عالم آرای عباسی)

در مقابل این قلعه درون که در عالم آرا مکرراً مذکور است قلعه

بیرون هم واقع بوده که خود همین اسکندر بیگک منشی و محمدیوسف در ذیل عالم آرای عباسی ذکر می‌کند که در نسا و درون و باغباد مسکن دارند و شرح احوال خراسان گوید :

« . . . بقصد تسخیر ولایت سرو و نسا و درون و ایبورد به خراسان آمد . »

(اسفندیار سلطان) و چند نفر از اعیان نسا و درون اظهار موافقت ایشان نموده

و کس نزد ابوالغازی سلطان (برادرش) فرستاده او را به آمدن آنجا

ترغیب نموده و عده قلعه بیرون دادند . . . » (ص ۲۰ ذیل عالم آرا)

در عباسنامه محمد طاهر قزوینی (حدود ۱۰۷۳ ق) نیز از همین قلعه درون

که بین نسا و مرو واقع بود مکرراً نام برده میشود (ص ۲۰۳ تا ۲۰۴ ر ۳۱۹)

و در نامه عالم آرای محمد کاظم مروی هم با رها درون و نسا و ایپورد در جمله بلاد خراسان مذکورند که نادر شاه افشار در اینجا با خوارزمیان مکا و حتها داشت و جز و خراسان شمرده میشد .

(ج ۲ ص ۱۳۷ و ۱۳۱ ج ۳ ص ۶ و ۲۳۸)

در اینجا سوالی وارد می آید : که اگر مطابق ضبط خود بو ریحان بیرون به فتحه اول نام مؤلد او باشد پس ربطی به مفهوم خارج البلدندارد در حالیکه در خراسان مقابل آن قلعه درون هم واقع بود . شاید علت این تقابل لغوی راهم شهرت کلمه بیرون در عصر سمعانی و جناس کامل آن بایرون بفتح اول بدانیم که در مقابل آن حصار مشهور شده به بیرون ، بعد آقلعه درون راهم ساخته باشند .

این نواحی که بلاد درون و بیرون بین مرو و نسا در آن ذکر شده اند از عصر قدیم داخل ربع مرو خراسان بودند چنانچه خود البیرونی هم در قانون مسعودی آنرا اندر ناحیت های خراسان آورده ، ولی از نظر اداره و سیاست گاهی مربوط به دولت خوارزم بوده اند و گاهی به دولت سامانیان یاغزنویان و غیره .

مثلا در همین زمانیکه بیرونی زندگی داشت خودی این نواحی را از نظر جغرافی در خراسان میشمارد ولی بیهقی در تاریخ مسعودی تصریح دارد که در سنه ۷۰۷ ق وقتی که مردم خوارزم بر ابوالعباس ماسون بن ماسون باز پسین خوارزم شاه خاندان ماسونیان و داماد امیر سبکتگین شوی حره کالجی شوریدند و او را بکشتند «نسا و فراوه ایشان را بود .»

(ص ۹۱۸)

سلطان محمود در همین سال ۷۰۷ ق خوارزم را ضمیمه سلطنت غزنویان کرد و التوتاش حاجب یکی از سالاران غزنه را در آنجا خوارزم شاه گردانید و بدینصورت تمام نواحی خوارزم و خراسان در قلمرو و سلطنت وسیع محمودی درآمدند.

• • •

اکنون ما از اسناد تاریخی فوق استنتاج میکنیم:

- ۱ - روایت اینکه بیرونی منسوب بر وستای بیرون شهر خوارزم و بنا برین غریب شهر و خارج البلد است چون خبر واحد است و همدران عصر یاقوت آنرا زعم و ظن شمرده و ابن اثیر بنا بر همین علت حذف کرده و علی بیهقی هم در آن عصر به وجود بلده طیبه بنام بیرون و مولد و منشأ بوریحان قائل است بنا برین مانعیت و انیم قول واحد سمعانی را پذیریم.
- ۲ - اینکه بیرونی را خوارزمی هم نوشته اند بسببی است که بیرون و نواحی آن از قبیل مرو و نسا و فراه و ایبورد در جوفی بوریحان در قلمرو خوارزم شاهی بودند و بنا برین این نسبت ثانوی از مقوله تسمیه بفردا کمل است.
- ۳ - اصلاً بوریحان بیرونی است و بیرون در مقابل درون در تقاسیم جغرافی تا عصر صفویان در خراسان شامل بود و بنا برین مثلیکه هر مروی و نسوی و ایوردی خراسان نیست بیرونی هم خراسانیست.

•••••

(۳)

آراء المتقدمین ؟

در کتاب جهان نامه محمد بن نجیب بکران تألیف ۶۰۵ هـ ق کتابی به البیرونی بنام آراء المتقدمین نسبت داده شده و گوید:

«بوریحان بیرونی در کتاب آراء المتقدمین آورده است که یکی از معارف حکایت گفت که از مکّه بشام می رفتیم بدیهی فرو آمدیم بکنار دریا قلمزم که آنرا ده جار خوانند و بمسجدی نزول کردیم ۷۰ ساعتی بود بانگی و مشغله ای در دیه افتاد ۷۰ پرسیدیم که چه بوده است ؟ گفتند: اینک باد نهنگی را از دریای برداشته است و می آرد، یعنی ماهی عظیم که عوام ماهی بزرگ را نهنگ خوانند چون نگاه کردیم در هوا چیزی دیدیم بزرگ و طولانی که می آمد و اتفاق را درین دیه بزمین آمد و چند بنا خراب کرد و چند کسی هلاک شدند ۷۰ چون بنگر بستیم کشتی بود باد از روی دریا در روزه بود و بهوا بر برده ۷۰»

(جهان نامه ص ۲۴ طبع تهران ۱۳۳۲ ش)

در باره این کتاب که به البیرونی منسوب شده از روی منابع دیگر معلوماتی نداریم، و تنها همین خبر واحد است که از روی آن آراء المتقدمین را شناخته ایم، و آنرا باید بعد از ۱۸۳ کتاب مذکور در متن، شماره ۱۸۴ بدیم. در کتاب مجمع الغرائب که آنرا سلطان محمد بلخی بین ۹۶۳ و ۹۷۴ ق در بلخ تألیف کرده ذکر از کتاب اسرار المتقدمین بحیث یکی از

مأخذ مؤلف آمده، که من هم در مقاله معرفی مجمع الغرائب نام آنرا در جمله منابع معلومات سلطان محمد آورده ام (یغما ۳۶۳ طبع تهران آبان ماه ۱۳۳۵ ش شماره ۱۰۰) ولی یقین نیست که این همان آراء المتقدمین محمد بن نجیب است یا کتابی دیگر؟

در مقدمه روسی که برش چفسکی بر جهان نامه طبع عسکی مسکو نوشته، آثار المتقدمین را همان آثار الباقیه البیرونی شمرده ولی گوید که وقعه بادوکشتی در نسخه مطبوعه آثار الباقیه نیست و ممکن است که محمد بن نجیب بکران از یک نسخه کالمتری استفاده نموده باشد.

(مقدمه جهان نامه ۱۷)

چون در متن جهان نامه نام کتاب آراء المتقدمین است نه آثار المتقدمین و هم این دستان بساد و کشتی در آثار الباقیه نیست پس قبول قول برش چفسکی که آثار المتقدمین؟ (آراء المتقدمین متن جهان نامه) همین آثار الباقیه باشد، دشوار است.

چون سلطان محمد بلخی نام کتاب مأخذ خود را یکی از دو صورت فوق آثار المتقدمین و آراء المتقدمین نوشته و مأخذ او اسرار المتقدمین بود، بنا برینا تناسب یکی ازین کتب به البیرونی و یا آنرا همین آثار الباقیه شمردن مشکل است و باید مورد امعان نظر دانشمندان بیرونی شناس قرار گیرد و من ندانم که بجای آراء المتقدمین متن جهان نامه، چگونه آثار المتقدمین در مقدمه برش چفسکی قرار گرفته، و یا زانرا آراء الباقیه شمرده است؟

(۴)

چهار رساله خطی

در مجموعه شماره ۵۴۶۹ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران

چهار رساله ذیل خطی البیرونی موجود است :

۱- رساله فی صنعة الاطرلاب (رک : شماره ۴۶ بیعدم)

۲- فی تصویر الکواکب والبلدان . (درین کتاب نیست)

۳- تسطیح الصور وتمطیح الکور (رک : شماره ۴۸)

۴ - تصحیح المبادی (رک : شماره ۷۷)

(این یاد داشت از جناب دکتور مهدی محقق استاد دانشگاه تهران است)

---

(۵)

نشرات هزاره‌البیرونی در کابل

(اواخر جوزا ۱۳۵۲ ش)

- ۱ - البیرونی و هند (مجموعه مقالات) از نشرات انجمن تاریخ افغانستان در ۱۷۶ صفحه دارای عناوین ذیل:
  - ۱ - شرح حال بیرونی و روابط او با دانشمندان: ترجمه و اقتباس از مقدمه‌المانی آثار الباقیه.
  - ۲ - البیرونی بحیث را بط و ناقل معلومات علمی از سید مقبول احمد.
  - ۳ - ابو ریحان بیرونی و فلسفه هند از م. پیراتف.
  - ۴ - البیرونی و افاده علوم بزبان سنسکریت از ب. ک. نایر.
  - ۵ - بیرونی و نامهای جغرافی منطوقی از ح. حسنوف.
  - ۶ - مآخذ سنسکریت البیرونی از داکتر اجای متهراشاستری.
  - ۷ - البیرونی و تعیین طول و عرض بلاد از س. ن. سین.
  - ۸ - بیرونی و با بر در هندوستان از صباحت جانوا.
  - ۹ - بیرونی و فرق طبقاتی هند و ان از اشرفیان.
- ۲ (کتاب شناسی البیرونی) (پشتو) ۱۴۰ صفحه. نویسنده در انگلیسی احمد سعید خان کتابدار تحقیقات اسلامی علی گر (هند) ترجمه و تکمیل از عبدالحی حبیبی. مشتمل بر شرح ۱۸۳ کتاب با فهراس مکمل. (همین کتاب)
- ۳) ابو ریحان البیرونی. مؤلف بزبان اردو: سید حسن برنی (هند) مترجم بزبان پشتو: عبدالاحد عارض در ۳۳۲ صفحه با فهراس.

مقالات این هزاره

- ۱- آیا ابوریحان خراسانیست یا خوارزمی؟ تحقیقی درباره «بیرون» از عبدالحی حبیبی.
- ۲- موقف اخلاقی انسان در نظر البیرونی از خلیل الله خلیلی.
- ۳- ریاضیات ونجوم البیرونی از داکتر محمد انس.
- ۴- مقدمه بر شرح حال البیرونی از غلام جیلانی جلالی.
- ۵- البیرونی در نظر دانشمندان معاصر هند از غوث خیبری (پشتو)
- ۶- پیروی گردیزی از البیرونی در اعیاد هند. از میر حسین شاه.
- ۷- سیمای فلسفی البیرونی از محمد اسماعیل مبلغ.
- ۸- محیط اجتماعی البیرونی (پشتو) از عبدالرؤف بینوا.
- ۹- ابوریحان و خیش خانۀ هرات از سرور همایون.
- ۱۰- زبان شناسی ابوریحان از صدیق الله رشتین.
- ۱۱- مطالعات البیرونی شناسی در اتحاد جماهیر شوروی. از پرو فیسر بو گولیو بوف رئیس پوهنځی شرق شناسی لینن گراد.
- ۱۲- کتاب الجماهر آئینه عقاید وافکار و روش علمی البیرونی، از دکتور حسین علی محفوظ استاد پوهنتون بغداد، عراق.
- ۱۳- رسالۀ ابوریحان در فهرست کتابهای رازی از دکتور مهدی محقق (تهران)
- ۱۴- داستان سوختاندن کتابخانه خوارزمی در آثار الباقیه و انتقاد آن از دکتور جعفر شهیدی (تهران)
- ۱۵- نجوم البیرونی از پرو فیسر ریژمبوسکی پولیند.
- ۱۶- البیرونی و شهر لاهور از پرو فیسر احمد حسن دانی پوهنتون اسلام آباد پاکستان.
- ۱۷- البیرونی و اوضاع علمی عصر وی و انتقال علوم اسلامی به هند، از پرو فیسر مقبول احمد علی گر هند.

(۶)

ترجمه و نشر آثار البیرونی در اتحاد جماهیر شوروی

- (۱) متن عربی سکا تبه بیر و نی با ابن سینا بضم ترجمه آن بزبان از یکی طبع
تاشکند ۱۵۹۰ م
- (۲) در مدت ۲۵ سال اخیر در اتحاد جماهیر شوروی ۲۵ مقاله و مجموعه
و کتاب مربوط به تحقیق میراث علمی بیر و نی طبع شده است .
- (۳) جلد اول منتخبات آثار البیرونی: ترجمه آثار الباقیه بزبان روسی براساس
متن عربی و ترجمه انگلیسی سخاو باضافات و تکمله از روی مخطوطات
لینن گرادو امتانبول . طبع مؤسسه شرق شناسی تاشکند ۱۹۵۷ م .
- که دو جلد دیگر آن تا سپتامبر ۱۹۷۳ م نشر خواهد شد .
- (۴) جلد دوم منتخبات آثار البیرونی: ترجمه روسی کتاب تحقیق ملالهند طبع
تاشکند ۱۹۶۳ م
- (۵) ترجمه او ز یکی آثار الباقیه و کتاب الهند طبع تاشکند .
- (۶) طبع متن عربی تحدید نهایات الاماکن بسعی پرو فیسو ربو لگا کوف
در قاهره ۱۹۶۲ م بر اساس مخطوطه استانبول .
- (۷) جلد سوم منتخبات آثار البیرونی: ترجمه روسی تحدید نهایات الاماکن
از پرو فیسو ربو لگا کوف .
- (۸) جلد چهارم آثار البیرونی . ترجمه روسی ۵ کتاب قانون المسعودی بدوزبان
روسی و از یکی طبع تاشکند ۱۹۷۲ م
- (۹) جلد پنجم آثار البیرونی . ترجمه کتاب الصید نه بروسی از پرو فیسو ربو
کریموف .
- (۱۰) زندگی و آثار البیرونی بزبان روسی تالیف پرو فیسو ربو لگا کوف طبع مسکو .

(۷)

السدس الفخری

(شماره ۱۶۹ - ۳۱)

در کتاب ریاض المهند سین تألیف محقق قندهاری علامه حبیب‌الله (۱۲۷۰ ق) روضه پنجم بقصد ششم در شرح عمل آلات رصدیه گوید: «سدس فخری: که محمود خجندی در عصر فخرالدوله دایلمی (ظ: ابوالحسن علی حدود ۳۷۰ ق) اختراع نموده و آن حلقه ایست مصنوع از برنج بعرض سه اصبع و ثخن یک اصبع که تدویرش از سدس دو رچه را صبح زیاده بود، و بر دو طرفش دو مسطره برنجی بعرض و ثخن حلقه مرکب کنند بنحو یکه دو طرف دیگر این دو مسطره بر مرکز حلقه متلاقشوند و شکل قطاع اصغر حاصل شود.

پس بر مرکز سدس سه دایره رسم کنند که محیط بیکدیگر باشند و قسمی ثلثه در سطح حلقه واقع شوند و از جانبین این سطح مقدار و اصبع باقی ماند و بر آن دو عروه نصب کنند، هر سه قوس را با جزا و کسور آن حسب الامکان قسمت کنند و ارقام خمسات از هر طرفی تا طرف دیگر ترقیم نمایند. بعده دو عمود چوبین متوازی السطوح قائم الزوایا در سطح نصف النهار استوار قائم کنند و باید که بعد میان اصلین عمودین کمتر از نصف قطر آله نباشد و بالای سر آیند و عمود و در وسط طول آنها، دو چوب متساوی بزاویه قائمه مرکب کنند، پس بر مرکز حلقه ثقبه مستدیره کرده درستصاف چوب بالا، بواسطه قطب مساری با مسطره ذات‌البنتین مرکب سازند بنحو یکه بواسطه تحریر یک چوب و سطح حرکت کند و در دو عروه دوزنجیر آهنی منسلک دارند و دو طرف دیگر دوزنجیر را بر سر دو عمود بواسطه دو مسمار مربوط سازند» (از نسخه خطی ریاض المهند سین)

(٨)

چند مقاله دربارهٔ البیرونی

در نو اسبر ۱۹۷۱ م یک انجمن بین المللی بر موضوع «البیرونی و علوم هند» در دلهی جدید به هم کاری حکومت هند و یونسکو در اکادمی ملی علوم هند تشکیل یافت که در آن مقالات مفید و تحقیقی از طرف علمای هند خوانده شد که از آن جمله عناوین مقالات ذیل برای تکمیل این کتابشناسی ثبت میگردد .

۱- البیرونی و علم حساب هند از ا، ک باگ همکار سابقه دار جمعیت تحقیق در تکمیل تاریخ علوم هند، کلکته، ۱۸ صفحه.

۲- البیرونی و تسلسل حسابی در گناس سنسکریت، از داکتر ب، ک نایر عضو اکادمی علوم هند، ۲۱ صفحه.

۳- البیرونی و بر همه گوپتا، از داکتر خانم بینه چتر جی، ۱۳، صفحه.

۴- تحقیقات فیزیکی البیرونی از س، م رضاء الله انصاری عضو گروه فیزیکی پوهنتون علیگر، ۱۰ صفحه.

۵- البیرونی و عهد او در تاریخ هند Indian eras

از ر، ن ر ای عضو اکادمی علوم هند، ۱۷ صفحه.

۶- علم مقادیر در کتاب الهند البیرونی. از و، ب ماینکار مدیر

عمومی او زان و مقادیر در وزارت انکشاف صنعتی هند، دلهی جدید

۳۱ صفحه.

۷- البیرونی بحیث رابط و ناقل معلومات علمی. از سید مقبول احمد

استاد پوهنتون علیگر هند، ترجمه فارسی این مقاله در مجموعه البیرونی

و هند (طبع کابل ۱۳۵۲ ش) ص ۱۹ تا ۳۲ چاپ شده است.

- ۸- البیرونی و افادۀ علوم به زبان سنسکریت . از ب ، ک ، نایر سابق الذکر
ترجمه فارسی در مجموعه البیرونی و هند (ص ۳۹ تا ۴۶)
- ۹- البیرونی و تعیین اطوال و عروض بلاد در هند . از س ، ن سین ،
ترجمه فارسی در مجموعه فوق (ص ۱۱۸ تا ۱۴۲)
- ۱۰- مأخذ سنسکریت البیرونی . از دکتر اجای متھرا شاستری .
ترجمه فارسی در مجموعه فوق (ص ۵۳ تا ۱۱۷)

فهارس

(١) نامهای کتب البیرونی

استخراج الاوتار الدایره	٦٤٠٠٠
استخراج الکعب	٣٥٠٠٠
استخراج قدر الارض	٢٤٠٠٠
الاستشهاد باختلاف الارصاد	١٤٦
استعمال الاصطرلاب الکبری	٥٠
استعمال دوائر السموت	١٦٠٠٠
استیماب فی تسطیح الکوره	١٣٩
استیماب لوجوه الممكنه	٤٦
اعتبار مقدار الدلیل والنهار	١٨
اعتبار مقدار الدلیل والنهار بطریق	
تبعدهن مواضع المنجمین	٥٥٠٠٠
الاعتذار عما سبق لی من تار یخ	
الاسکندر	٥٤
الاعتراض علی کتاب ابن سینا	
	١٧٢٠٠٠
افراد المقال فی امر الا ظلال	١٥
امر الممتحن و تصبیر ابن	
کیسوم المفتن	٩
الانیمات لتصحیح القبله	٣٢
ایضاح الادله علی کیفیات	
سمت القبله	٢٩
(ب)	
بالتنجیل فی الخلاص من ارتباك	٩٨

(الف)

آثار الباقیه عن قرون الغابیه	
تعمیر موی	١٠٥
آداب الصحبه المذکوک	١٣٣
ابطال البهتان بایراد البرهان	٢
ابطال ظنون فاسده	٥٧
اجویه و الاسؤل لتصحیح سمت	
القبله	٢٨
اجوبه المسائل الخوارزمیه	١٧١
الاحجار	١٥٩
اخبار المبیضه والقرامطه	١٦٢
الاحجار المقنعه	١٦١
اختصار المجسطی	١٤٤
اختلاف الاقاول فی استخراج	
التعاویل	١٠
اختلاف ذوی الفضل	٢٧٠٠٠
اختلاف ا لواقع فی تقاسیم	
الاقالیم	٢٦
الارشاد لی تصحیح المبادئ اشتمل	
علی النموذرات	٠٧٧
الارشاد لی ما یدرک ولا ینال	
من الابعاد	١٠٦
الارشاد فی احکام النجوم	١٤٩
الاستیخار فی قدر الاحجار	٨٧

- باسد يوا الهند عند مجيئة الارض ٩٦
 البحث عن الطريفة المتعرفه
 المذكوره في كتاب آثار الملوي ٦٩
 براهين اعمال حبش بجدول التقويم
 ١١٧
 البراهين على عمل محمد بن صباح ١٢١
 البرهان على عمل الحبش ١٢٣
 البرهان المنير في عمل التسيير ١٠٢
 (ت)
 الذأريخ ايام السلطان محمود
 واخبار ابيه ١٥٠
 تبين رأي بطليموس في لسان الخدا
 ٧٨
 تجريد الشعاعات والاوار ٤٧
 تجريد المعمره وتصحيحها في الصور
 ١١٢
 تحديد نهايات الا ما كن لتصحيح
 مسافات المساكن
 ١٩
 التخذير من قبل الترك ٨٩
 تحصيل الان من الزمان عند الهند ٥٢
 تحصيل الراحة بتصحيح المساحه ٨٨
 تحصيل الشعاعات... ٤٣
 تحقيق ما للهند (كتاب الهند) ٩٣
 تحقيق منازل القمر ٦١
 التحليل والنقطيخ للمتدبل ١١
 تذكرة في الارشاد الى صوم النصارى
 والايمان ٥٣
 تذكرة في الحساب والعد ٣٤
 تذكرة في المساحه للمسافر المقوى
 ٦٥
 ترجمه بوليسه سدها نته ١٨٣
- ترجمه كتاب الاصول الهندسه ١٧٥
 ترجمه كتاب سما مكبيه ١٧٤
 ترجمه كتاب المجسطى ١٧٦
 ترجمه مافى براهيم
 سدها ندمن طرق الحساب ٤٠
 تسطيح الصور... ٤٨
 تسطيح الكره ١٤٢
 تسهيل التصحيح الا صطولا ٤٧
 تصحيح الطول والعرض ٢٣
 تصحيح كتاب براهيم بن سنان ١١٦
 تصحيح ما وقع لا بى جعفر
 الخازن من السهو ١١٨
 تصحيح المنقول من العرض والطول
 ٢١
 تصفح كلام ابى سهل القوهى ٦٠
 تصور مر الفجر والشفق ١٠٩
 التطبيق الى تحقيق حركه الشمس
 ١٠١
 تمبير الميزان لتقدير الازمان
 ٥١
 التعليل باحالة الوهم... ١٦٤
 التفهيم لا وائل صناعة التنجيم
 ٧٣
 تقاسيم الاقاليم ١٥٤
 تقسيم القوى والذلات ٧٤
 تقويم القبيله بيست... ٣١
 تكميل حكايه عبدالملك البسقى
 ٥٥
 تكميل زيغ حبش بالملل... ٤
 تكميل صناعة لتسطيح ٦١٠
 تلافى عوارض الزله... ٣٣
 تمهيد المستقر ٤٥

- ٨ خيال الكسوفين عند الهند
(ه)
١٤٣ الدردر في سطح الاكر
١٦٧ الدستور
١٣٥ دستور الخط
٥٦ دلالة آثارا لملويه...
١٣٠ دلالة اللفظ على المعنى...
الدواير التي تحدث لساعات
الزمانيه ١٢٢
(ز ، ر)
٣٨ راشيكات الهند
٣٧ رأى العرب في مراتب العدد
رساله ابي نصر في مسائل الهندسه
١٧٨ رساله النرجسيه
١٣٧ رسوم الحركات...
١٢٧ رياضه الفكر والعقل
١٧٠ زيچ العلایى
١٤٥ زيچ المسعودى
١٤١ (س ، ش)
١٣١ سبب برد ايام المعجوز
٣٩ سكلب الاعداد
١٢٨ سكون الارض وحر كتهها
٧٦ سير سبب السعادة والغب
٩٧ شامل ؛ (شامكه)
١٦٣ شرح شعراى تمام
١٤٨ الشمس الشافيه للنفوس
(ص ، ط)
٦٨ صفة اسباب السخونه...
١٥١ صفيحات التفسير
- ٩٩ التنبيه على صناعة التويه
١٠٣ تنقيح التواريخ
١٠٠ تنوير المناهج
٢٠ تهذيب الاقوال...
٦ تهذيب زيچ الار كند
٣٠ تهذيب شروط العمل...
١٢ تهذيب الطرق المحتاج اليها
١٤ تهذيب فصول الفرغانى
القوسط بين ارسطوطاليس و
جالينوس ١٢٩
(ج)
١٢٠ جدول الدقايق...
١١١ جلاها الاذهان...
١٥٦ الجواهر فى جواهر
١٠٨ جمع الطريقت السابره...
الجوابات عن المسائل العشر
٧٢ الكشميريه
الجوابات عن المسائل
الوارده من منجمى الهند ٧١
جوامع الموجود لغواطر الهندود ٥٥
(ح ، خ)
٨٢ حديث اور مزديار ومهريار
٨٤ حديث دا ذمه وكرامى
٨٣ حديث صنمى الپاميان
حديث قسيم السرور وعين الحياة ٨١
حديث نيلوفر فى قصه دببستى وبار
بهاكر ٨٥
٣٤ الحساب والعدد...
حكاية الالة المسماة السدس
الفخرى ١٦٩
حكاية طريق الهند فى استخراج
العمر ٧٥
حل شبهه عرضت فى كتاب الاصول
١٢٥

٦٧	لوازم تجزى المقادير ...	١٥٨	الصيد له فى الطب
١٤٥	لوازم البحر ككتين ...	١٧	طالع قبة الارض ...
	(م)		(ع ، غ)
	ما اخرج ما فى قوة الاضطراب		المجانب الطبيعى و الغراب
٤٩	الى الفعل	١٥٣	الصناعية
١٢٦	مبادئ الهندسة	١٣٢	علة التربة ...
١١٩	مجازات دواير السموت	٩٤	علة علامات البروج فى الزيجات
١٦٦	مجموع الاشعار	١١٥	علة تصنيف التمديل
١٧٣	مجموعه الحكم	١١٣	علم زيج جعفر المكنى بابى معشر
١٦٥	المختار الاشعار والاآثار	١٨١	غرة الزيجات
١٥٢	المدخل الى علم النجوم	٢٥	غروب الشمس عند مفارقة اسكندر به
١٦٥	المسامره فى اخبار خوارزم	١٣٦	الغزليات الشمسية
٧٥	المسائل البلغية ...		(ف ، ق)
١٤٧	مسائل سئل عنها ابن سينا	٦٢	فحص عن النوادر ابو حنيس
	المسائل المفيدة والجوابات		فصل من كتاب لابي نصر فى كرية
١	السديده	١٧٩	السماء
٩٥	المستقر والمستودع		فهرست كتب محمد بن زكريا
٥٩	مضيات الجوابات فى الملوك	١٦٨	الرازي
٤٤	مطرح الشعاع ...		فيما اخرج ما فى قوة-
١٤٤	معرفة القسوس الفلكية ...	٤٩	الاضطراب الى الفعل
١٣	مفتاح علم الهيئه		قافية الالف من الاتمام فى
٧	مقاليد علم الهيئه	٨٦	شعر ابي تمام
١٥٧	مكاييل والموازين ...	١٥٤	القانون المسعودى
٤١	منصوبات لضرب	٩٥	القرعة المبرحه بالمواعظ
٧٩	الموالييد الصغيره ...	٩١	القرعة المشتمه
	(ن)	١٣٤	قوانين الصناعه
١٥٧	النزعة النفوس والافكار ...		(ك ، ل)
	النسب التى بين الفلزات	١٨٥	كتاب ابي ويحان الى ابي سعيد
٦٣	والجواهر فى الحجم	١١٤	كتاب فى السموت
٦٦	نقل خواص الاشكال القطاع		الكلام على الكواكب ذوات
٨٥	وامق و عذراء	٥٨	الاذئاب والذباب
	الوساطة بين الاهوازي والخورزمي	٩٢	كلم باره
٣		٣٦	كيفية رسوم الهند فى تعليم الحساب
		١٨٢	اللعمات

~~~~~

(۴) البیرونی تالیفات خود را چنین طبقه بندی کرده

- ۱ - علم هیئت (معلومات جد اول میج-موعی) -نم-پر-مومی ۱ تا ۱۸
- ۲ - طول و عرض و آفاق (جغرافی) ۱۹ تا ۳۳
- ۳ - حساب ، شمار ۳۴ تا ۴۱
- ۴ - اشمه و معلومات سماوی ۴۲ تا ۴۵
- ۵- آلات و اصطیلاب ۴۶ تا ۵۰
- ۶ .. اوقات گاه شماری ۵۱ تا ۵۵
- ۷ - سیارات ، ذواب ، مدنیات ۵۶ تا ۶۰
- ۸ - مختلف : هیئت ، هندسه ، جغرافی ، فزیک ۶۱ تا ۷۲
- ۹ - آسمان شناسی : اساسات ، طالع ۷۳ تا ۷۹
- ۱۰ - افسانها (ترجمه از فارسی و سنسکریت)
مختلف ۸۰ تا ۸۵
- ۱۱ - رسوم ، ادیان و غیره ۸۶ تا ۹۲
- ۱۲ - مختلف : کتب خطی مفقود البیرونی ۹۳ تا ۹۸
- ۱۳ - مختلف : مؤلفات بعد از سال ۶۵ ۹۹ تا ۱۰۳
- ۱۴ - مختلف : مؤلفات ابوالنصر ۱۰۴ تا ۱۱۳
- ۱۵ - مختلف : مؤلفات ابو سهل ۱۱۴ تا ۱۲۵
- ۱۶ - گرامر : تالیف ابوعلی البیلبی ۱۲۶ تا ۱۳۷
- ۱۳۸

(۳) طهارة بندي علمي مؤلفات البير وني

الف : رياضي :

- (۱) حساب : ۴۱،۳۹،۴۰،۳۸،۳۷،۳۵،۳۴
- (۲) هندسه : ۱۷۸،۱۷۵،۱۶۷،۱۳۵،۱۲۶،۱۲۵،۱۰۸،۶۷،۶۶،۶۴
- (۳) مثلثات : ۱۸۰،۱۲۴
- (۴) مناظر و مرايا : ۱۴۲،۱۳۹،۱۱۰،۴۸
- (۵) اندازه کبيري زمين : ۶۵

ب : هيشت ، نجوم :

- (۱) هيتت عمومي : ۱۴،۱۳،۱۲ ، ۱۱،۱۰،۹،۸،۷،۶،۵،۴،۳،۲،۱ ، ۱۱۱،۱۰۶،۱۰۴ ، ۱۰۱،۱۰۰،۷۲،۷۱ ، ۶۲،۶۱ ، ۱۸،۱۷،۱۶،۱۵ ، ۱۳۷،۱۲۸،۱۲۷ ، ۱۲۳،۱۲۱،۱۲۰ ، ۱۱۸ ، ۱۱۷،۱۱۶،۱۱۵،۱۱۳ ، ۱۸۱،۱۷۹،۱۷۶،۱۷۱،۱۵۵،۱۴۷،۱۴۶،۱۴۵،۱۴۴،۱۴۳،۱۴۱،۱۴۰
- (۲) حوادث جوي : ۶۹،۶۰،۵۹،۵۸،۵۷،۵۶
- (۳) آلات : ۱۷۷،۱۶۹،۱۲۲،۱۱۹،۱۰۷،۵۲،۵۱،۵۰،۴۹،۴۷،۴۶
- (۴) ستاره شناسي (نجوم) : ۷۷،۷۶،۷۵،۷۴،۷۳،۴۵،۴۴،۴۳،۴۲
- ۱۸۳،۱۸۲،۱۵۲،۱۵۱،۱۴۹،۱۴۸،۱۳۲،۱۰۲،۹۹،۷۹،۷۸
- (۵) خلقت (کوسمولوجي) : ۱۲۹

ج : جغرافیا ، مساحت :

- (۱) جغرافیای حسابی ۱۱۴،۳۳،۳۲،۳۱،۳۰،۲۹،۲۸،۲۷،۲۱،۲۰
- (۲) نقشه کشی (کار توگرافی) ۱۱۲،۲۳،۲۲،۱۹
- (۳) مساحت ۲۴ ، ۲۵ ، ۱۰۹ ، ۱۳۶
- (۴) اقلیم شناسی ۱۵۴،۱۳۱،۶۸ ، ۲۶

د : فیزیک و طبیعیات :

- (۱) کثافت (دانستری) ۶۳
- (۲) کان شناسی ۱۵۹،۱۵۷،۱۵۶
- (۳) طب و عقاقیر ۱۵۸

ه : کروئولوژی و تاریخ :

- (۱) اصول ۵۵
- (۲) وقایع نگاری (کروئولوژی) ۱۰۵،۱۰۳،۵۴،۵۳
- (۳) حوادث ۱۶۲ ، ۱۶۱ ، ۱۶۰ ، ۱۵۰

و : ادبیات و فلسفه :

- (۱) افسانه و فیر ۹۲،۹۱،۹۰،۸۹،۸۸،۸۷،۸۵،۸۴،۸۳،۸۲،۸۱،۸۰
- (۲) کتاب شناسی (بیلوگرافی) ۱۶۸
- (۳) گرامر ۱۳۸
- (۴) شاعری ۱۶۶ ، ۱۶۵ ، ۱۶۴ ، ۱۶۳ ، ۸۶
- (۵) فلسفه ۱۷۳،۱۷۲،۱۷۰،۱۵۳،۱۳۴،۱۳۳، ۱۳۰

ز : رسوم و دین :

- مختلف : ۱۷۴ ، ۹۸ ، ۹۶ ، ۹۵ ، ۹۴ ، ۹۳

(۴) نسخ خطی مؤلفات البیرونی در هند :

- ۱ - کتا بخانه درگاه بیرمحمد شاه احمد آ باد کجرات :
غرة الزیجات .
- ۲ - کتا بخانه مولانا آزاد علی کر : کتاب التفهیم دوسخه
(فارسی) نمبر ۴ تماماً ۱۳۵ صفحه و نمبر ۵۴ عبارات است از ۱۹۸ صفحه
قانون مسعودی : ۲ جلد نمبر ۱۸ عربی .
کتاب الصيدله ۹۷ صفحه (فارسی) نمبر ۶
- ۳ - کتا بخانه ملا فیروز بمبئی :
قانون مسعودی نمبر ۶۵ عربی .
- ۴ - کتا بخانه جمعیت آسیائی بنگال (کلکتہ) .
الرساله فی صنعة الاضطراب نمبر ۱۴۸ عربی .
در کتا بخانه ملی کلکتہ : قانون مسعودی .
- ۵ - کتا بخانه آصفیہ حیدرآباد دکن :
القانون المسعودی جلد سوم نمبر ۳۷۴ جملہ ۳۳۶ صفحه .
ریاضة الفکر والعقل ۱ جلد ۷۹۸ صفحه .
- ۶ - کتا بخانه رضادر رامپور :
کتاب فی الاستیماب الوجوه الممكنة فی صنعة الاضطراب
۱ جلد ۴۲۵ صفحه .
القانون المسعودی ۱ جلد ۴۲۸ صفحه .

- ٧ - كتاب بغائة بانكى پور پتفه :
- كتاب افرادالمقال فى امرالاطلال ٢٤٦٨ / ٢٦ .
- كتاب فى راسيكات الهند ٢٤٦٨ / ٣٧ .
- تمهيدالمستقر فى تحقيقالمحرر ٢٤٦٨ / ٣٨ .
- مقاله فى استخراج الاوتار فى الدايرو بغواص الخط المنحنى
فيها ٢٤٦٨ / ٤٢ .
- آثار الباقية ٩٦٣ .
- رساله فى براهين العمل حبش بجدول التقويم ٢٤٦٨ / ٨ .
- رساله فى تصحيح مساوقه لابي جعفر الخازن من سهو فى ذبيح
الصفائح ٢٤٦٩ / ٩ .
- رساله فى مجازات دوائر السموت فى الا صطرلاب ٢٤٦٨ / ١٢ .
- رساله فى جدول الدقائق ٢٤٦٨ / ١٤ .
- رساله فى براهين على عمل محمد بن الصباح فى امتحان الشمس
٢٤٦٨ / ١٥ .
- رساله فى برهان على عمل حبش فى مطالع السموت فى ذبيح
٢٤٦٨ / ١٥ .
- رساله فى معرفة القس الفلكيه بطريق غير طريق النسبة المؤلفه
٢٤٦٨ / ١٨ .
- رساله فى حل شبهة عرضت فى الثالثة العشرة من كتاب الاصول .
- رساله ابونصر فى جواب مسائل الهندسه ٢٤٦٨ / ١٩ .
- فصل من كتاب لابي نصر فى كريت السماء ٢٤٦٨ / ٢٢ .

**A
BIBLIOGRAPHY
OF THE
WORKS OF AL-BERUNI**

BY

**AHMED SAEED KHAN
LIBRARIAN, INSTITUTE OF
ISLAMIC STUDIES,
ALIGARH UNIVERSITY (INDIA)**

Translated and completed

by

Prof. Abd-al-Hayy Habibi

published by

**Ministry of Education of
Republic of Afghanistan**

Kabul

1973

دولتی مطبعه